

HƏYAT BİLGİSİ

9

Y
A
Ş
A
M

B
i
L
i
K

DƏRSLİK

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadiriz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

NÜŞABƏ MƏMMƏDOVA
KÖNÜL MAHMUDOVA
SEVİL BƏHRƏMOVA

Ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün

HƏYAT BİLGİSİ

fənni üzrə

DƏRSLİK

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
info@eastwest.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

ŞƏRQ-QƏRB

MÜNDƏRİCAT

I bölmə

Sağlamlığımız və təhlükəsizliyimiz uğrunda

1. Yolda davranış mədəniyyəti.....	6
2. Təhlükəsizliyimizə laqeyd qalmayaq	14
3. Sağlam ailə sağlam gələcəyin təminatıdır.....	18
4. Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması	22
Layihə: Fövqəladə hallar zamanı davranış qaydaları	23
Ailənin fəvqəladə hallara hazırlıq planı	24
5. Müasir dövrün qlobal ekoloji problemləri	26
Layihə: Qlobal ekoloji problemlərin həlli.....	30

II bölmə

Cəmiyyət və onun rifahı

6. İnsan sosial proseslərdə	32
7. Vətəndaş cəmiyyəti	40
8. Vətəndaş cəmiyyətində demokratik prinsiplər	44
9. İnsan hüquqları	50
10. Hüquqlarımız beynəlxalq səviyyədə qorunur	68
11. İqtisadi səmərəlilik rifahımızdır.....	76

III bölmə

Mədəniyyət və tolerantlıq

12. Tolerantlıq	84
13. Mədəniyyətlərarası tolerantlıq	92
14. Azərbaycanda dini tolerantlıq	100
15. Dünyada müxtəlif dinlərə münasibət. Multikulturalizm.....	108
16. Əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyəti.....	116
17. Bəşəriyyət qarşısında mənəvi borc	124
18. Dünyanın dərk olunması	130
İstifadə edilmiş ədəbiyyat	135

Şərti işarələrin mənası:

– suallar

– araşdırma

– tapşırıqlar

– Bunları bilmək vacibdir.

BÖLMƏ

**Sağlamlığımız və
təhlükəsizliyimiz
uğrunda**

1

YOLDA DAVRANIŞ MƏDƏNİYYƏTİ

Bilirsiniz ki, avtomobili idarə edərəkən təhlükəsizlik kəmərinədən istifadə vacibdir. Amma, əfsuslar olsun ki, bəzən valideynlərimizin, yaxud qohumlarımızın buna əməl etmədiklərinin şahidi olurduq. Məktəbdə öyrənirik ki, yolu piyada keçidindən keçmək lazımdır. Lakin piyada keçidi bir qədər uzaqda olduqda bəzi insanlar qaydaları pozaraq yolu nəqliyyat vasitələrinin hərəkət etdiyi yerdən keçməyə üstünlük verirlər. Bu da sonradan bədbəxt hadisələrə səbəb olur. Gəlin düşünək: əslində, düz olan nədir? Etdiklərimiz, yoxsa bildiklərimiz?

Bəs bütün bu halları necə aradan qaldırmaq olar? Yol mədəniyyəti nədir? Dövlət bu istiqamətdə hansı tədbirləri həyata keçirir?

İnsanın davranışı, danışığı və s. onun mədəniyyətinin göstəriciləridir. Davranış qaydalarına əməl etmək həm də ətrafdakılara hörmət əlamətidir. Bu baxımdan, yol hərəkəti iştirakçıları, yəni sürücü və piyadalar üçün vacib olan bir sıra qaydaları bilmək və onlara əməl etmək, diqqətli və məsuliyyətli olmaq insanların nə dərəcədə mədəni olmalarından xəbər verir.

“Yol hərəkəti haqqında”

Azərbaycan Respublikası Qanununun 18-ci maddəsinin I və V bəndlərində deyilir:

Maddə 18. Yollarda təhlükəsiz davranma qaydalarının vətəndaşlara öyrədilməsi

I. Yollarda təhlükəsiz davranma qaydaları vətəndaşlara məktəbə-qədər, ümumtəhsil və xüsusi təhsil müəssisələrində, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada razılıq almış digər müəssisələrdə öyrədilir.

V. Yollarda təhlükəsiz davranma qaydalarının vətəndaşlara öyrədilməsi üçün kütləvi informasiya vasitələrindən də istifadə oluna bilər.

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Baş Dövlət Yol Polisi İdarəsi insanların həyat və sağlamlığına təhlükə yaradan yol-nəqliyyat hadisələrinin qarşısının alınması məqsədilə "Yol hərəkəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun, müvafiq dövlət proqramlarının və normativ-hüquqi aktların tələblərini rəhbər tutaraq davamlı və məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirir, bu sahədə təbliğat-təşviqat və maarifləndirmə işinə böyük önəm verir.

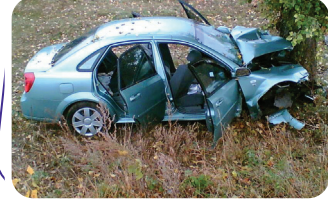
Bütün bunlar yol qəzalarının sayının azalmasında müstəsna rol oynasa da, təəssüf ki, yol hərəkət iştirakçılarının məsuliyyətsizliyi, intizamsızlığı və diqqətsizliyi səbəbindən hələ də yollarda ağır yol-nəqliyyat hadisələri baş verir.

Bu halların baş verməməsi üçün yol hərəkətində iştirak edən hər bir şəxs yol hərəkəti mədəniyyətinə malik olmalıdır. Unutmayaq ki, yol mədəniyyəti özünü məhz insanların yol hərəkəti qaydalarına necə əməl etməsində göstərir.

Yol hərəkəti qaydalarını pozmaq, sükan arxasına sərxoş vəziyyətdə əyləşmək, təhlükəsizlik kəmərinə istifadə etməmək, avtomobili müəyyən edilmiş normadan artıq sürətlə idarə etmək, dəmiryol platformasında və ya münasib olmayan yerdə yolu keçmək hansı fəsadlara gətirib çıxara bilər? Bu barədə sinif yoldaşlarınızla müzakirə keçirib nəticələri təqdim edin.

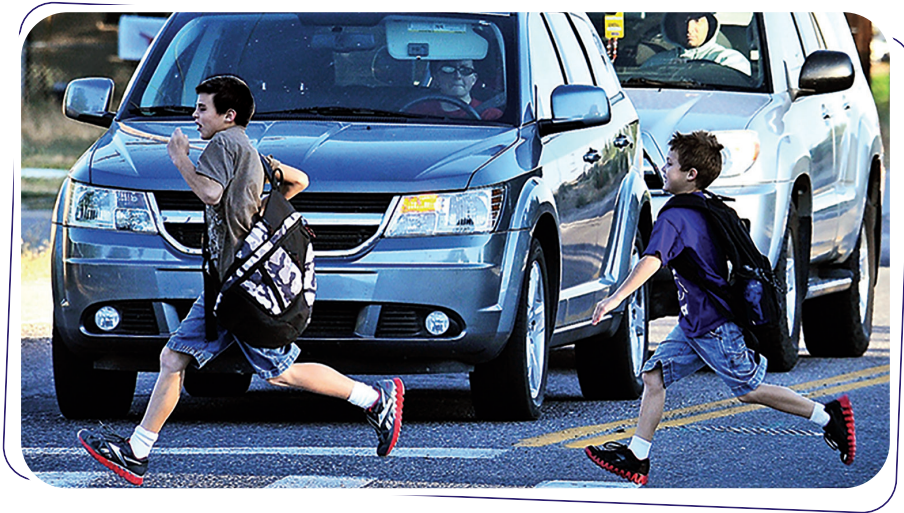
Sürücülük mədəniyyəti yolların təhlükəsizliyi baxımından olduqca vacibdir. Bu halda sürücü yol hərəkəti qaydalarını və öz vəzifələrini bilib, onlara əməl etməklə yanaşı, digər hərəkət iştirakçılarının təhlükəsizliyini təmin edir.

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin müvafiq göstərişinə əsasən, hər il yeni dərs ilinin başlanması ilə əlaqədar respublikamızda "Diqqət, uşaqlar!" adlı hərəkətin təhlükəsizliyi aylığı keçirilir. Aylığın keçirilməsində əsas məqsəd uşaq və yeniyetmələrin iştirakçı olduqları yol-nəqliyyat hadisələrinin qarşısının alınması istiqamətində tədbirləri gücləndirmək, ümumtəhsil müəssisələrində təhsil alan şagirdlərdə təhlükəsiz davranış vərdişlərini formalaşdırmaqdır.

Sizcə, bu tədbirlərdə hansı mədəni davranış qaydaları müzakirə obyektinə çevrilə bilər? Siz hansı məsələlərin məktəblilərin nəzərinə çatdırılmasını daha vacib hesab edirsiniz?

Unutmayın ki, yollardakı nişanlar, svetoforlar, müxtəlif qurğular sürücü və piyadaların – bütün hərəkət iştirakçılarının qanun və qaydalara əməl etmələrinə, yəni insanların təhlükəsizliyinə xidmət edir. Hər kəs qaydalara əməl etməyə borcludur. Lakin çox vaxt piyadalar piyada keçidindən istifadə etməzdən əvvəl vəziyyəti dəyərləndirmirlər. Piyada nəzərə almalıdır ki, maşın sürətlə hərəkət edə, yaxud onu idarə edən sürücü fikri yayındığından yoldakı ani dəyişikliyə hazır olmaya bilər. Ona görə də piyada keçidindən istifadə etməzdən əvvəl sürücünün sizə yol verəcəyinə əmin olmağınız vacibdir.

Payız fəslində havaların tez qaraldığını nəzərə alaraq axşam vaxtı qara və ya tünd geyimlərdən istifadə etmək arzu edilməzdir. Çünki bu halda sürücülər uzaq məsafədən piyadaları görməkdə çətinlik çəkirlər. Yaxşı olar ki, sürücünün sizi uzaq məsafədən görə bilməsi üçün gecə işığı əks etdirən aksesuarlardan istifadə edəsiniz. Bəzi dövlətlərdə gecə işığı əks etdirən aksesuarlardan istifadə məcburidir.

Avtobuslara minmə və düşmə qaydalarına riayət olunması da olduqca vacibdir. Bəzən uşaqlar, hətta böyüklər də sürücü avtobusu dayanacaqda saxlamağa imkan tapmamış cəld düşməyə və ya minməyə çalışırlar. Yaxud bəzən nəqliyyatda sürücünün diqqətini yayındıra biləcək söhbətlərə, hərəkətlərə yol verirlər.

Yollarda, bəzilərinin etdiyi kimi, yol hərəkəti qaydalarını pozmayın, tələblərə uyğun hərəkət edin. Sərbəst, düzgün qərarlar verməyi öyrənin.

Aşağıda verilmiş hadisələri sinif yoldaşlarınızla birgə təhlil edərək haqlı və ya haqsız tərəfləri müəyyənləşdirin. Nəticələri "Yol hərəkəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 36-cı və 40-cü maddələrinə əsasən təhlil edin.

HADİSƏ 1. Yağış yağırdı. Aygün əlində çətir avtobus dayanacağına, səkinin lap kənarında dayanmışdı. Qardaşı Aydın isə ondan arxada durmuşdu. Uzaqdan çox yüksək sürətlə qoşqusu olan nəqliyyat vasitəsi yaxınlaşırdı. Qardaşının Aygünü neçə dəfə yanına çağırmasına baxmayaraq, o, sözə qulaq asmadı və yerini dəyişmədi. Maşın keçərkən Aygünün üst-başını palçıqlı su ilə islatdı. Bu hadisəyə tənqidi yanaşaraq səhvin kimdə və nədən ibarət olduğunu, hansı qaydalara əməl edilmədiyini müəyyənləşdirin.

HADİSƏ 2. Rüstəm axşam işdən evə qayıdırdı. İş günü çox gərgin keçdiyindən özünü çox yorğun hiss edirdi. Yaşadığı ev şəhərin mərkəzi küçələrindən birində yerləşirdi. Ətrafda müxtəlif yol hərəkəti nişanları, eyni zamanda piyada keçidi var idi. Çox yorğun və halsız olan Rüstəm qarşı tərəfə yolu çəpinə keçdi. Rüstəmin səhvi nədə idi? Onun hansı qaydalara əməl etmədiyini müəyyənləşdirin.

HADİSƏ 3. Solmaz müəllim 6-cı sinif şagirdlərini ekskursiyaya aparırdı. Bir-biri ilə rəfiqəlik edən 5 qız əl-ələ tutub yolu keçdi. Natiq isə Adillə söhbətləşə-söhbətləşə yolu keçərkən papağı yerə düşdü. O əyilib papağını götürmək istədi. Müəllimin "Dayanma, yolu keç!" sözündən sonra isə cəld yolu keçdi. Bu hadisəyə tənqidi yanaşaraq səhvin kimdə və nədən ibarət olduğunu, əslində, hansı qaydalara əməl edilmədiyini müəyyənləşdirin.

HADİSƏ 4. Tunar bacısı ilə yolun kənarında dayanaraq svetoforun piyadalar üçün yaşıl işığının yanmasını gözləyirdi. Bu vaxt avtomobillərdən biri dayandı və sürücü əl işarəsi ilə göstərdi ki, yolu keçmək olar. Tunar cəld qaçıb yolu keçdi. Bacısı isə yerində dayanaraq hərəkət etmədi. Təsvir olunmuş hadisələrdəki yanlışlıqları göstərin.

**“Yol hərəkəti haqqında”
Azərbaycan Respublikasının Qanunu**

**Maddə 36. Yol hərəkəti iştirakçılarının əsas vəzifələri
və hüquqları**

I. Yol hərəkətinin iştirakçıları:

1) yol hərəkəti qaydalarına riayət etməli, bu Qanunun yol hərəkətinin təhlükəsizliyi məsələlərinə dair tələblərini bilməli və yerinə yetirməlidirlər;

2) yol hərəkətinin nizama salınmasında istifadə olunan nizamlayıcının və svetoforların siqnallarına, yol nişanlarına, yolun nişanlanmasına, yol işlərində istifadə olunan səs və işıq siqnallarına, bəzi nəqliyyat vasitələrinin fərqləndirici nişanlarına və nəqliyyat vasitəsi sürücülərinin siqnallarına tabe olmalıdırlar;

3) yol hərəkəti üçün təhlükəsiz şərait yaratmalı, öz hərəkətləri və ya hərəkətsizliyi ilə digər hərəkət iştirakçılarına, onların nəqliyyat vasitələrinə və başqa əmlaka zərər vurmamalıdırlar;

4) yol örtüyünü zədələməməli və ya çirkləndirməməli, yol nişanlarını çıxarmamalı, qarşısını kəsməməli, zədələməməli, özbaşına yol nişanları, svetoforlar və hərəkətin təşkili-nin digər texniki vasitələrini quraşdırmamalıdırlar;

5) hərəkətə maneçilik törədən əşyaları və ya materialları ataraq, boşaldaraq və ya yolda qoyaraq yol hərəkətini çətinləşdirməməli və ya onun təhlükəsizliyi üçün qorxu törətməməlidirlər (bu cür maneənin və ya təhlükənin yaranmasına yol verməmək mümkün olmadıqda onların mümkün qədər tez aradan qaldırılması üçün lazımi tədbirlər görməli, bunu dərhal etmək mümkün olmadıqda isə əl altında olan vasitələrlə digər hərəkət iştirakçılarının xəbərdar edilməsini və Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanına məlumat verilməsini təmin etməlidirlər);

6) yol hərəkəti qanunvericiliyinə riayət olunması barədə Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının sərəncamlarını yerinə yetirməlidirlər;

7) nəqliyyat, yol, kommunal və digər müəssisə və təşkilatların vəzifəli şəxsləri, yolda hər hansı bir iş aparan fəhlələr, eləcə də digər şəxslər müəyyən edilmiş yol hərəkəti qaydalarına təsir göstərə biləcək maneələr yaratmaqdan və başqa hərəkətlərdən çəkinməlidirlər.

II. Yol hərəkəti qaydalarına riayət edən yol hərəkətinin hər bir iştirakçısı digər şəxslərdən həmin qaydaların tələblərini gözləməyi tələb edə bilər.

Maddə 40. Piyadanın vəzifələri

I. Piyada:

1) səki ilə, piyada zolağı ilə, yol çiyinləri ilə, bunlar olmadıqda isə velosipedçilərin hərəkətini çətinləşdirməmək şərti ilə velosiped yolu ilə hərəkət etməli və ya ayırıcı zolağı olan yollarda hərəkət hissəsinin xarici kənarı ilə getməlidir (iri əşyalar daşıyan və ya aparan piyadaların, habelə mühərriksiz əlil arabalarında gedən şəxslərin səki və ya yol çiyini ilə hərəkəti başqa piyadalar üçün maneə yaratdıqda onlar yolun hərəkət hissəsinin kənarı ilə gedə bilərlər);

2) dəmiryolunu, avtomobil yolunun hərəkət hissəsini, küçələri piyada keçidləri ilə, o cümlədən yeraltı və yerüstü keçidlərlə, bunlar olmadıqda isə yolayrıcılarında səki xətti və ya yol çiyini xətləri boyunca keçməlidir;

3) yaşayış məntəqələrindən kənarında yolun hərəkət hissəsi ilə hərəkət etdikdə nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti istiqamətinə qarşı getməlidir (mühərriksiz əlil arabalarında hərəkət edən, motosiklet, moped, velosiped sürən şəxslər belə hallarda nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti istiqamətində getməlidirlər);

4) ümumi istifadədə olan nəqliyyat vasitəsini və taksini yalnız yolun hərəkət hissəsindəki nisbətən azca hündürə qaldırılmış minik meydançalarında, onlar olmadıqda isə səkidə və ya yol çiyinlərində gözləməlidir (Azca hündürə qaldırılmış minik meydançalarının olmadığı dayanacaq məntəqələrində nəqliyyat vasitəsinə minmək üçün yolun hərəkət hissəsinə yalnız nəqliyyat vasitəsi dayandıqdan sonra çıxmağa icazə verilir. Nəqliyyat vasitəsindən düşdükdən sonra ləngimədən yolun hərəkət hissəsini tərk etmək lazımdır);

5) hərəkətin nizamlandığı yerlərdə nizamlayıcının və ya piyada svetoforunun, o olmadıqda isə nəqliyyat svetoforunun işarəsini əsas tutmalıdır;

6) yolun hərəkət hissəsində zərurət olmadan ləngiməməli və dayanmamalıdır;

7) üstün keçid hüququ olan, qırmızı və ya göy sayrışan işıq və xüsusi səs siqnalı qoşulmuş nəqliyyat vasitəsi yaxınlaşdıqda yolun hərəkət hissəsini keçməməlidir (hərəkət hissəsində olanlar isə bu nəqliyyat vasitələrinə yol verməli və hərəkət hissəsini dərhal boşaltmalıdırlar);

8) dayanmış nəqliyyat vasitəsinin və ya görmə sahəsini məhdudlaşdıran başqa maneənin arxasından yolun hərəkət hissəsinə çıxmazdan əvvəl yaxınlaşan nəqliyyat vasitəsinin olmadığını yəqin etməlidir;

9) görünmə zonasında keçid və ya yolayırıcı olmadıqda, ayırıcı zolaq olmayan və sədd çəkilməyən, hər iki tərəfdən yaxşı görünən sahələrdə hərəkət hissəsinin kənarına nisbətən yolu düzbucaq altında keçməlidir;

10) sutkanın qaranlıq vaxtı yolun işıqlanmayan hissələrində yalnız görünüş dairəsində nəqliyyat vasitəsi olmadıqda keçməlidir.

II. Piyada nizamlanmayan piyada keçidlərində yolun hərəkət hissəsinə yalnız yaxınlaşmaqda olan nəqliyyat vasitələrinədək məsafəni, onların sürətini qiymətləndirdikdən və yolu keçməyin onlar üçün təhlükəsiz olacağını yəqin etdikdən sonra çıxıb bilər.

III. Keçidi başa çatdırıb bilməmiş piyadalar nəqliyyat vasitələrinin əks-istiqamətli hərəkətlərini ayıran xəttin üstündə dayanıb gözləməlidirlər. Piyadalar yalnız hərəkətin təhlükəsizliyinə əmin olduqdan sonra və svetoforun (nizamlayıcının) signalını nəzərə almaqla yolu keçməyə davam edə bilərlər.

IV. Mütəşəkkil piyada dəstələrinə yalnız nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti istiqamətində, yolun hərəkət hissəsinin sağ tərəfi ilə, bir sırada dörd nəfərdən çox olmayan dəstə ilə getməyə icazə verilir. Dəstənin qabağında və arxasında – sol tərəfdə müşayiətçilər olmalıdırlar, onlar əllərində qırmızı bayraqçılar, sutkanın qaranlıq vaxtında və məhdudiyətli görünmə şəraitində isə yandırılmış fənərlər: qabaqda – ağ, arxada – qırmızı işıq fənəri tutmalıdırlar.

V. Uşaqları dəstə halında yalnız sutkanın işıqlı vaxtı və böyüklərin müşayiəti ilə, ancaq səki ilə, piyada yolu ilə, bunlar olmadıqda isə yol çiyini ilə aparmağa icazə verilir.

2

TƏHLÜKƏSİZLİYİMİZƏ LAQEYD QALMAYAQ

Siz artıq 9-cu sinif şagirdsiniz. Əksəriyyətiniz sərbəst şəkildə məktəbə və mağazaya gedir, ictimai nəqliyyatdan istifadə edirsiniz. Gündəlik həyatda sevindirici hadisələrlə yanaşı, müxtəlif xoşagəlməz hallarla, təhlükəli vəziyyətlərlə də qarşılaşa bilərsiniz.

Sizcə, bu təhlükələr nədən ibarətdir?

Çox vaxt valideynlər övladlarını müəyyən təhlükələrdən qorumaq məqsədilə onların həyətə çıxmalarına icazə vermirlər. Sizcə, bununla uşağı hansısa bir təhlükədən qorumaq mümkündürmü?

Çox vaxt ehtiyatsızlıq və diqqətsizlik: ütünü şəbəkədən ayırmamaq, giriş qapısını bağlamamaq, hündür yerdə iş görmək, su kranını bağlamamaq, evə tanımadığın insanı buraxmaq, iti və kəsici alətlərdən istifadə, dərmanlar və vaxtı keçmiş qidalar, məişətdə istifadə olunan kimyəvi maddələr və s. də həyati təhlükəyə səbəb ola bilər.

Gündəlik həyatımıza rəng qatmaq üçün vaxtaşırı əyləncə, ticarət və istirahət mərkəzlərinə, parklara, çimərliklərə, kinoya, teatra və muzeylərə üz tuturuq. Bu kimi ictimai yerlərdə nə qədər əylənsək, nə qədər zövq alsaq da, təhlükələrlə qarşılaşmayacağımıza əmin ola bilmərik. Bəzən əyləncə mərkəzlərindəki attraksionlar və parklardakı yel-ləncəklər də uşaqların həyatı üçün təhlükə yarada bilər.

Tikinti işləri aparılan ərazilərdə daha diqqətli olmaq, küçələrdə rastlaşdığımız sahibsiz ev heyvanları ilə də ehtiyatlı davranmaq vacibdir. İtlər "insanın dostu" hesab edilsə də, yad adam üçün onlar olduqca təhlükəlidir. Respublikamızın şəhər, qəsəbə və kəndlərində, park, əyləncə yerləri, dəniz kənarı, yollar və küçələrində sahibsiz itlərə rast gəlmək mümkündür. Sahibsiz heyvanlar virusların ən başlıca daşıyıcıları olduğundan küçədəki itlər yerli sakinlərin həyatı üçün böyük təhlükə yaradır.

Təhlükəsizliyimizi necə təmin edə bilərik?

Alimlər hesab edirlər ki, ev heyvanlarının quduzluq xəstəliyinə yoluxması ehtimalı həmişə var. Xəstə ev heyvanı sahibini belə, dişləyə bilər. Bəzən sahibləri itləri ictimai yerlərdə gəzdirərkən kəmərdən, ağızlıqdan istifadə etmirlər. Bu işə qətiyyənlə düzgün deyil.

Özünü və ətrafınızdakı insanları təhlükədən qorumaq üçün təhlükəsizlik və əsas xilasetmə qaydalarını bilmək lazımdır. Elə bu məqsədlə də sinif yoldaşlarınızla qruplarda birləşib araşdırma aparın və təqdim olunan mövzularda təqdimat hazırlayın:

1. Məişətdə baş verə biləcək təhlükələr hansılardır? Onların baş verməməsi üçün hansı təhlükəsizlik qaydalarına əməl olunmalıdır?

2. Küçədə baş verə biləcək təhlükələr hansılardır? Bunlar olmasın deyə hansı təhlükəsizlik qaydalarına əməl olunmalıdır?

3. İtlərin hücumuna məruz qaldıqda nə etməliyik?

4. Evdə saxlanılan ev heyvanları insanlar üçün nə kimi təhlükələr törədə bilər? Bu hallarla qarşılaşmamaq üçün hansı təhlükəsizlik qaydalarına əməl olunmalıdır?

5. Şəkildə verilmiş qidalar orqanizm üçün nə dərəcədə təhlükəli ola bilər? Qidalandığımız zaman hansı təhlükəsizlik qaydalarına əməl etmək vacibdir?

6. Şəhər və kənd şəraitində baş verə biləcək təhlükələr hansılardır? Bu yerlərdə hansı təhlükəsizlik qaydalarına əməl olunmalıdır?

Ətraf mühitə məsuliyyətlə yanaşmaq, sağlam həyat tərzi, mədəni davranış qaydalarına əməl etmək cəmiyyətin sağlam və rifah halında yaşamasına səbəb olur.

3

SAĞLAM AİLƏ SAĞLAM GƏLƏCƏYİN TƏMİNATIDIR

Təhlükəsizlik, sağlamlıq, ailə dəyərlərinin qorunub saxlanması, uşaq və yeniyetmələrin milli-mənəvi ruhda tərbiyə edilməsi, onlara sağlam həyat tərzinin aşılması istiqamətində respublikamızda dövlət səviyyəsində gənclər arasında daim müxtəlif maarifləndirmə tədbirləri həyata keçirilir.

Sağlam həyat tərzini nədir? Sizcə, sağlam ailənin qurulmasında sağlam həyat tərzinin nə kimi rolu vardır?

Sağlam nəsil yetişdirmək, sağlam gələcəyi təmin etmək bu gün aktual məsələlərdəndir. Sağlam gəncliyin əsası isə məhz sağlam ailələrdə qoyulur. Milli və ümumbəşəri dəyərləri, mədəni və estetik meyarları özündə cəmləşdirən, sağlam həyat tərzini keçirən, normal psixoloji mühitə malik sağlam ailə sağlam cəmiyyətdən xəbər verir.

Sağlam ailənin qurulmasına bir sıra amillər mənfi təsir göstərir. Zərərli vərdişlərə aludəçilik, psixi xəstəliklər, məişət zorakılığı, cinsi yolla yoluxan xəstəliklər, cinslər arasında anlaşılmaqlıq, qan qohumları arasında bağlanan nikah, erkən nikah, nikaha daxil olan şəxslərin tibbi müayinədən yayınma hallarını bu amillərə misal göstərmək olar.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 17 dekabr 2014-cü il tarixli Fərmanına əsasən, nikaha daxil olmaq istəyən şəxslər icbari tibbi müayinədən keçməlidirlər.

İnsanlara normal və patoloji əlamətlər irsən keçir. Qan qohumları arasında bağlanan nikah nəticəsində dünyaya gələcək körpələrdə anadangəlmə qüsurların və bir sıra irsi xəstəliklərin əmələgəlmə riski çox yüksək olur. Mütəxəssislər hesab edirlər ki, bu, sinir sisteminin və eşitmə qabiliyyətinin pozulması, dəri xəstəlikləri, dayaq-hərəkət aparatının qüsurlu olması, qan xəstəlikləri (talassemiya, hemofiliya və s.), əqli və fiziki inkişafda çətinliklər, qan-damar sistemi xəstəliyi (hipertoniya), qısbarmaqlılıq, çoxbarmaqlılıq, rəng korluğu (daltonizm) kimi xəstəliklərin yaranmasına səbəb ola bilər. Qan qohumları olmayan insanların uşaqlarında patologiya yaradacaq genlərin qarşılaşma ehtimalı nisbətən azdır.

Talassemiya
▼ **mərkəzi**

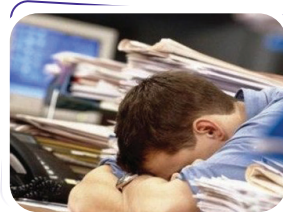
Talassemiya və hemofiliya irsi qan xəstəlikləridir. Mütəxəssislər hesab edirlər ki, bu xəstəliklərin aradan qaldırılmasının əsas yolu qohum nikahlarının qarşısının alınmasıdır.

Gələcəyin daha sağlam və xoşbəxt ailəsinin qurulmasında evlilikdən əvvəl aparılacaq icbari tibbi müayinə olduqca əhəmiyyətlidir. Həkim və mütəxəssislər hesab edirlər ki, icbari tibbi müayinə daha çox qan qohumluğu olan şəxslər üçün vacibdir. Bu müayinə gəncləri gözlənilən təhlükələrdən qorumaq məqsədilə aparılır.

Yoluxucu xəstəliklər, sinir sistemi pozğunluqları, oturaq həyat tərz, kompüterdən hədsiz istifadə, gigiyena qaydalarına əməl etməmək, narkotik vasitələrə aludəçiliyin sağlam ailənin qurulmasına təsiri barədə məlumat toplayıb sinif yoldaşlarınızla müzakirə edin.

Zərərli vərdişlərə aludəçilik həm ailə, həm də cəmiyyət üçün təhlükəlidir.

Spirтли içkiyə aludəçiliyin ailələrdə münaqişələrə, boşanmalara gətirib çıxarması heç də gizli deyil. Bir ailədə spirtli içkiyə aludə olan hər hansı bir valideyn digər ailə üzvlərinin emosional vəziyyətinə mənfi təsir göstərir. Bu, iş qabiliyyətinin azalmasına, eyni zamanda beyinin düşünmə və qərar vermə funksiyalarının zəifləməsinə səbəb olur. Qadınların spirtli içkiyə aludəçiliyi isə nəinki onların böyütdüyü uşaqlara mənfi təsir göstərir, hətta dünyaya ölü körpə gətirməsinə də səbəb ola bilər.

1. "Zərərli vərdişlər və ailə münaqişələri" mövzusunda araşdırma aparıb yazın.
2. Ailədə əks-cinslər arasındakı qarşılıqlı münasibətlər necə olmalıdır? Bunun sağlam ailənin formalaşmasında nə kimi rolu vardır? Araşdırın.
3. Azərbaycanda narkomaniya əleyhinə dövlət tərəfindən hansı tədbirlər həyata keçirilir? Bu barədə məlumat toplayın.

4

FÖVQƏLADƏ HALLARIN NƏTİCƏLƏRİNİN ARADAN QALDIRILMASI

2012-ci il may ayının 7-də zəlzələ nəticəsində Zaqatala, Balakən və Qax rayonlarında yaşayış evlərinə, sosial və infrastruktur obyektlərinə ciddi ziyan dəymişdi. Zəlzələnin nəticələrinin aradan qaldırılması ilə bağlı operativ qaydada qərargah yaradılmış, Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyinin mütəxəssisləri tərəfindən müvafiq tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Sizcə, Fövqəladə Hallar Nazirliyi bu kimi təbii fəvqəladə hadisələr zamanı hansı tədbirləri həyata keçirə bilər?

Azərbaycan Respublikasının ərazisi üçün səciyyəvi olan təbii fəlakətlərə: zəlzələ, sel, daşqın, subasma, sürüşmə, qar uçqunları ilə yanaşı, meşə və çöl yanğınları da daxildir. Yay aylarında havaların isti və quraq keçməsi nəticəsində otlaq, kol-kos sahələrində, meşə massivlərində müxtəlif miqyaslı yanğınlar baş verir. Yanğınların milli sərvətimiz olan meşələrə, flora və faunaya, dövlət büdcəsinə vurduğu ziyanı, ən əsası isə insan həyatı üçün yaratdığı riski nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının Fövqəladə Hallar Nazirliyi tərəfindən müxtəlif tədbirlər həyata keçirilir.

Eyni zamanda su hövzələrində, çimərliklərdə insanların təhlükəsizlik qaydalarına əməl etməməsi müxtəlif xoşagəlməz hadisələrlə və insan tələfatı ilə nəticələnir. Mütəxəssislər hesab edirlər ki, bu kimi halların baş verməsinin əsas səbəbi insanların ehtiyatsız davranmalarıdır.

Zaqatalada zəlzələ zamanı uçmuş məscid ▲

LAYİHƏ: FÖVQƏLADƏ HALLAR ZAMANI DAVRANIŞ QAYDALARI

Aşağıdakı istiqamətlərdə araşdırma aparın:

- Fövqəladə hallar zamanı ailənin təhlükəsizliyinin təmin olunması;
- Təbii fəvqəladə hadisələr zamanı ətrafdakılara və özünə yardım;
- Yanğın və nəqliyyat qəzaları zamanı görüləcək tədbirlər;
- Terror xarakterli fəvqəladə hallar zamanı görüləcək tədbirlər;
- Məişətdə baş verən qəzalar zamanı yardım;
- Radioaktiv çirklənmə zamanı əhəlinin hərəkət qaydaları.

Layihənin icra planı

1. Mövzulardan birini seçin. Seçiminizi müəlliminizlə müzakirə edin.
2. Fərdi, yaxud qrupla işləyəcəyinizə qərar verin.
3. Layihənin mərhələlərini və icrasına ayrılan vaxtı dəqiqləşdirin.
4. Layihənin təqdim olunma formasını müəyyənləşdirin (elektron təqdimat, yazılı, model və s.).
5. Seçdiyiniz mövzunu digər fənn müəllimləri və valideynlərinizlə müzakirə edin.
6. Mövzu ilə bağlı məlumat toplayın. Məlumatı müxtəlif mənbələrdən (dərslikdəki materialdan, qəzet, jurnal və internetdən) əldə edə bilərsiniz.

AİLƏNİN FÖVQƏLADƏ HALLARA HAZIRLIQ PLANI

Fövqəladə hallar zamanı təhlükəsizliyi təmin etmək və təşvişin qarşısını almaq üçün ailənin fövqəladə hallara hazırlıq planı olmalıdır.

Plana əsasən aşağıdakı şərtlərə mütləq əməl edin:

- Yaşadığınız bölgə üçün xarakterik olan fövqəladə halları əvvəlcədən müəyyənənləşdirin;
- Fövqəladə hallara hazırlıq, onların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılmasına dair davranış qaydalarını öyrənin və ailənin hər bir üzvünün bunu bildiyinə əmin olun;
- Təhsil aldığınız məktəbin fövqəladə hal planı (təxliyə planı) ilə tanış olun;
- Fövqəladə vəziyyətdən sonra ailə üzvlərinizlə görüşə biləcəyiniz yeri əvvəlcədən təyin edin və əmin olun ki, ayrı düşərlərsə, hamı bir-biri ilə necə əlaqə saxlayacağını biləcək;
- Fövqəladə hallar zamanı əlaqə saxlaya biləcəyiniz aidiyyəti qurumlardan başqa, yaxın bir adam da müəyyənənləşdirin. Bütün ailə üzvləri o şəxsin telefon nömrəsini və ünvanını bilməlidir. Fövqəladə haldan sonra həmin şəxsə zəng edib olduğunuz yeri və hər şeyin qaydasında olub-olmadığını söyləmək olar;
- Ev heyvanı saxlayırsınızsa, fövqəladə hallar zamanı onun təhlükəsizliyini necə təmin edəcəyinizi fikirləşin. Çünki ev heyvanları fövqəladə hallar zamanı yaradılan sığınacaqlara buraxılmır.

Plan hazırlandıqdan sonra aşağıdakılara mütləq əməl edin:

- Fövqəladə hallara hazırlıq məsələsini ailə üzvlərinizlə birlikdə müzakirə edin və əmin olun ki, hadisə baş verərkən hər kəs nə edəcəyini biləcək;
- Plana uyğun mütəmadi məşq edin və ailə üzvlərinin planda yazılanları necə mənimsədiklərini soruşun;
- Tez-tez ehtiyat çantasını yoxlayın, istifadə müddəti bitmiş məhsulları təzələyin.

Yadda saxlayın:

- Fövqəladə hal baş verəndən sonra "112" qaynar xəttinə zəng etməyi və lazımı məlumatları verməyi unutmayın;
- Qaz və elektrik enerjisinin şəbəkədən necə söndürüləcəyini hər kəs bilməlidir;
- Vacib sənədləri təhlükəsiz yerdə saxlayın və onların hər birinin surətini etibar etdiyiniz şəxsə verin.

5

MÜASİR DÖVRÜN QLOBAL EKOLOJİ PROBLEMLƏRİ

Ətraf mühitin çirklənməsi insanları narahat edən ən başlıca problemlərdən biridir. Qədim mənbələrdən məlumdur ki, hələ eramızdan 5-6 əsr öncə Misirdə mis əridən zaman havanı korladıqlarına, açıq suları çirkləndirdiklərinə görə 6 nəfər misgərə qarşı xüsusi cəza tədbirləri nəzərdə tutulmuşdu. Bizim eranın XII və XIII yüzilliklərində Fransada Sena çayına çirkli su axıdan emalatxana ləğv edilmiş, günahkarlar cəzalandırılmışdı.

Sizcə, bu problemlər müasir dövrdə qlobal ekoloji problemlər hesab oluna bilərmiz? Nə üçün? Qlobal ekoloji problemlərin həlli ilə bağlı müasir dövrdə hansı tədbirlər həyata keçirilir?

Bəşər sivilizasiyasının müxtəlif mərhələlərində insanlar zəlzələ, vulkan, daşqınlar, quraqlıq, yanğınlar, torpaq sürüşmələri kimi ekoloji fəlakətlərdən, onillik, hətta yüzillik müharibələr, epidemiyalar (vərəm, taun və s. xəstəliklər), aclıq və s. kimi çox mürəkkəb problemlərdən əziyyət çəkmişlər. Müasir dövrün əsas problemləri içərisində mühüm olanlardan biri məhz ekoloji problemlərdir.

Sabirabad rayonunda daşqın ▲

Milli ekoloji problemlər regional, regional ekoloji problemlər isə qlobal ekoloji problemlərə çevrilir. Bu fikri necə izah edə bilərsiniz? Fikrinizi nümunələr gətirməklə əsaslandırın.

Sizə bəllidir ki, beynəlxalq ekoloji problemlər ikitərəfli və çoxtərəfli sazişlər, konvensiyalar əsasında tənzimlənir. Bir neçə ölkənin maraq dairəsini əhatə edən problemlərin həlli üçün son illər dünyanın aparıcı dövlətləri və dövlət başçıları bir sıra qərarlar qəbul edirlər. Alimlərin əksəriyyəti bu problemlərin həllinin konkret yollarını axtarır. Lakin müasir dövrün qlobal problemlərinin həlli ziddiyyətli prosesdir. Belə ki həmin problemlər getdikcə kəskinləşir. Qlobal problemlərin həlli isə yalnız beynəlxalq əməkdaşlıq nəticəsində mümkündür.

XXI əsrin təcili həllini gözləyən qlobal ekoloji problemləri sırasında havanın çirklənməsi, ozon qatının nazikləşməsi, turşulu yağışların yağması, torpaqların şoranlaşması, sənaye tullantılarının ətraf mühiti korlaması, biomüxtəlifliyin, içməli su ehtiyatlarının getdikcə azalması, qlobal istiləşmə, iqlim dəyişikliyi, meşə massivlərinin azalması və digər məsələlər ən öndə durur.

Yazıçı
Çarles Bukovski

"İnsanlığı məhv etmək istəyirsinizsə, ağaclardan başlayın".

Dünyada yaşıllıqların azalması, avtomobillərin, zavodların tüstüsü, qazanxanalar və s. atmosferdə oksigen ehtiyatının azalması, karbon qazının çoxalması ilə nəticələnmişdir. Atmosferdə karbon qazının artması iqlimin istiləşməsinə səbəb olur. Karbon qazı atmosferə həm təbii, həm də süni yolla – insan fəaliyyəti və yanacaq yandırılması nəticəsində daxil olur. Avtomobilin idarə edilməsi zamanı mühərrik yanacaq sərfiyyatı və məsafədən asılı olaraq müəyyən qədər karbon qazı yaranan yanacaq sərf edir. Evin neft, qaz və ya kömürlə qızdırılması zamanı da karbon qazı əmələ gəlir. Beləliklə, hər insan müəyyən bir müddətdə atmosfərə müəyyən qədər karbon qazının yayılmasına səbəb olur.

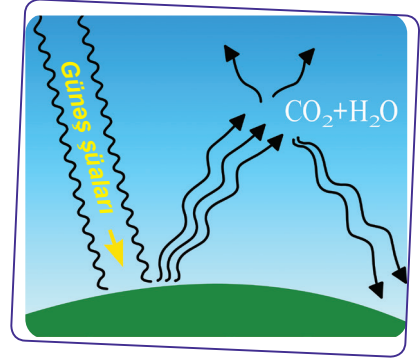

Atmosferin formalaşması və Yer in istilik balansının saxlanılması yerdə həyatın əmələ gəlməsində və yaşayışın təmin olunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Atmosferin müxtəlif qazların qarışığından ibarət olduğunu bilirsiniz. Bu qazların nisbəti haqqında öyrəndiklərinizi yadınıza salın.

Oksigen – ?**Azot – ?****Karbon – ?****Təsirsiz qazlar – ?**

Təbii halda atmosferdə canlıların fəaliyyəti nəticəsində yaranan istixana qazları vardır. Süni halda isə istixana qazları neft, qaz və daş kömürün yandırılması nəticəsində atmosfərə daxil olur. Məsələn, sənaye müəssisələri, avtomobillər və s. atmosfərə külli miqdarda istixana qazı daxil edir. Atmosferdə su buxarı və bir sıra qazların – karbon qazı, etan, propan və metanın miqdarının artması ilə əlaqədar istixana effekti yaranır. İstixana qazları adlandırılan bu qazlar atmosferdə yayılaraq Yer in ətrafında istixana tavanını xatırladan örtük əmələ gətirir. Nəticədə, atmosfer Günəşdən gələn istiliyi Yerə buraxır, Yerdən kosmosa yönələn enerjinin – istiliyin qarşısını alır. Yer kürəsi qızır, lakin soyumur. Bu örtük istixana effektinin yaranmasına səbəb olur. İstixana effekti temperaturun tədricən artmasına və iqlimin istiləşməsinə səbəb olur.

Qlobal ekoloji problemlərdən biri də torpağın çirklənməsidir. Torpaq məişət tullantılarının, neft məhsullarının və digər amillərin hesabına çirklənir. İqtisadiyyatın inkişafı bir sıra problemləri (sənaye, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat və s.) həll edərkən yenilərinə yaradır. Torpağın çirklənməsinin əsas səbəbləri ağır metallar (qurğuşun, civə, kadmium, tallium, bismut, qalay), neft tullantıları və pestisidlərdir*. Bu maddələr bitkilər tərəfindən mənimsənilir, suya qarışır və insan orqanizminə mənfi təsir edir. İnsan orqanizmində bu kimi maddələrin illərlə toplanması müxtəlif xəstəliklərə gətirib çıxarır.

Pestisid –

kənd təsərrüfatında zərərli həşəratları məhv etmək üçün istifadə olunan zərərli kimyəvi maddə

Yoldaşlarınızla birlikdə araşdırma aparın və aşağıdakı mövzular üzrə təqdimat hazırlayın:

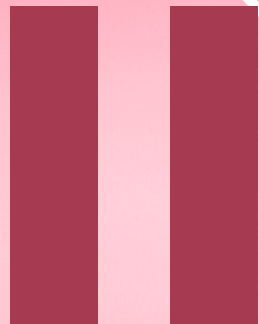
1. Atmosferin çirklənməsi. (Atmosferi çirkləndirən təbii və antropogen amillər, atmosferin çirklənməsinin qarşısının alınması məqsədilə görülən tədbirlər və s.).
2. Torpağın çirklənməsi. (Bu problemin aradan qaldırılması yolları, bu istiqamətdə Azərbaycanda və dünyada görülən işlər).
3. İstixana effektinin aradan qaldırılması yolları. (Bu problemi aradan qaldırmaq üçün dünyada görülən işlər).

LAYİHƏ:

QLOBAL EKOLOJİ PROBLEMLƏRİN HƏLLİ

Qlobal ekoloji problemlərin həllinə dair layihənin hazırlanması məqsədilə aşağıdakı mövzularda araşdırma aparın:

- Tullantıların ikinci həyatı;
- Qlobal ekoloji problemlərin həlli yolunda maarifləndirmə;
- Qlobal ekoloji problemlərə yol açan faktorlar və onların aradan qaldırılması yolları;
- Atmosferə antropogen təsir;
- İnsanın bioloji aləmə təsiri;
- Torpağa antropogen təsir və onun qarşısının alınma yolları;
- Karbon izinin azaldılması.

BÖLMƏ

**Cəmiyyət və onun
rifahı**

6

İNSAN SOSIAL PROSESLƏRDƏ

Cəmiyyətdə insanlar bir-biri ilə sıx bağlı olub, qarşılıqlı münasibətlərə malikdirlər. İnsanları bir-birinə bağlayan bütün tellər, o cümlədən şəxsi münasibətlər sosial münasibətləri (əmək, mədəni, siyasi, iqtisadi və s.) özündə birləşdirir. Bizim, adətən, hadisə, təzahür, dəyişiklik adlandırdığımız münasibətlərin qanunauyğun şəkildə baş verməsi sosial proseslər adlanır.

İnsanın sosial proseslərdəki iştirakını dəyərləndirərkən belə bir sual meydana çıxır: Həqiqətənmə, cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklər təsadüfi deyil? İnsan bu proseslərin gedişinə nə dərəcədə təsir edə bilər?

Cəmiyyətdə hər bir fərdin özünəməxsus tələbatı və mənafeyi vardır. Onları ödəmək üçün insanlar bir-biri ilə münasibətlər qurur, sosial təcrübəyə yiyələnir, müxtəlif qruplara daxil olur, başqalarının təcrübəsini öyrənirlər. İnsanın sosial proseslərdə rolu onun sosial statusunu (insanın cəmiyyətdəki mövqeyini) müəyyənləşdirir.

Cəmiyyətdə insanların sosial statusu müxtəlifdir. Məsələn, insanlar yaşına, cinsinə, maddi təminatına, siyasi mövqeyinə, vəzifəsinə, biliyinə, ünsiyyət dairəsinə görə fərqli sosial statuslara malikdirlər. Sosial statusun xarakterinə görə müxtəlif qruplarda – quldarlar, feodallar, kəndlilər, fəhlələr, ziyalılar və s. qruplarda birləşən insanların sosial statusu dəyişdikcə sosial rolu da dəyişmişdir.

Alimlər sosial proseslərdə insanın rolu ilə bağlı qənaətlərinə görə iki qrupa bölünürlər. *Birinci qrup* belə hesab edir ki, ictimai həyatın bütün hadisələri mə-nəviyyatdan asılıdır. Bu qrupa görə, gör-kəmli şəxsiyyətlər, qəhrəmanlar, alimlər, ixtiraçılar ilahi ideyanın təsiri nəticəsində yaranmışlar. Belə ki sosial proseslərdə insanın fəaliyyəti deyil, ona olan mü-nasibət əsas rol oynayır. İnsan fəaliyyəti, adətən, mənəvi sahə ilə məhdudlaşır.

Bu zaman zəruri dəyişikliklər cəmiyyətin mənəvi keyfiyyətlərinin dəyişməsindən asılı olur.

Bu cür yaşamağa malik olan alimlər həmçinin düşünürlər ki, mənəvi sahə insanların sosial proseslərdəki iştirakını böyük mədəniyyətlərin yaranmasına qədər inkişaf etdirə bilər. Məsələn, kiçik bir nəslin böyük bir imperiyaya, tayfanın isə sivilizasiyaya qədər inkişaf etməsi mümkündür. Bu yaşamanın ardıcılıqları *idealistlər** adlanırlar. Onların fikrincə, cəmiyyətdə baş verənlər insandan deyil, onun ideyasından asılıdır. Ona görə də cəmiyyət və onun inkişafı dərkəndilməzdir, həmçinin çoxlu sayda təsadüflərdən ibarətdir.

İdealist –

*həqiqəti
ideallaşdı-
ran xəyal-
pərəst*

Həyatda hansı təsadüflərlə qarşılaşmışınız? İnsanın həyatında təsadüflərin rolu nədən ibarətdir? Fikirlərinizi sinif yoldaşlarınızla müzakirə edin.

Bütün səmavi dinlərdə bildirilir ki, hər şey Allah tərəfindən yaradılıb. Dini baxışlara görə, insanın sosial statusu Allah tərəfindən müəyyənləşdirilib.

İkinci qrup alimlər isə idealistlərdən fərqli olaraq belə düşünürlər ki, cəmiyyət və onun inkişafı dərk ediləndir. Belə ki cəmiyyətdə öz xüsusiyyətləri ilə seçilən, insanın iradəsindən asılı olmayan hadisələr baş verir. Bu qanunauyğunluqların mərkəzində insanlar və onların müəyyən bir məqsədə çatmaq üçün əzmkar fəaliyyəti, məqsəd və cəhdləri dayanır. Bu nöqteyi-nəzərə görə, cəmiyyətdə baş verən hadisələr təsadüfi deyil, hər birinin arxasında insanın fəaliyyəti ilə bağlı olan zərurət durur. İnsanın sosial proseslərdə yaxından iştirakını sübut etməyə çalışan alimlər *materialistlər* adlanırlar. Onların fikrincə, insanın mənəviyyəti, iradəsi, baxışları və adətləri yaşayış tərzindən asılıdır. Bir tərəfdən insan təbiəti dəyişdirir, digər tərəfdən isə onun öz təbiəti dəyişir. İnsanlar öz rifahlarını yaxşılaşdırmaq üçün daim çalışır, yeni nailiyyətlər əldə edirlər.

Əmək fəaliyyəti olmadan cəmiyyət nə yarana, nə də mövcud ola bilər. Həyat üçün zəruri olan maddi nemətlərin istehsalını və insanlar arasındakı sosial münasibətləri də cəmiyyət təşkil edir.

?

Hər hansı bir peşə nümayəndəsini seçin və əmək fəaliyyətinə əsasən onda formalaşan mənəvi keyfiyyətləri sadalayın.

İstehsal münasibətləri məhz əmək fəaliyyəti prosesində meydana gəlir. Məsələn, müəllimin öz fəaliyyəti dövründə qazandığı səriştə həm də onun şəxsi keyfiyyətlərinə təsir göstərir. O, ünsiyyəti tez qurur, fikrini daha yaxşı izah edir, istiqamətləndirə bilir, humanist olur.

"Sosial proseslərin mərkəzində insanın iqtisadi fəaliyyəti dayanır" fikrini əsaslandırın.

İnsanların sosial statusu onların əmək fəaliyyətindən asılıdır. İnsanların sosial proseslərdə yaxından iştirakı cəmiyyətin inkişafı ilə şərtlənir. Dünyada insanların bu proseslərdə iştirak dinamikası eyni deyil. Bu dinamika bəzi ölkələri iqtisadi və mədəni cəhətdən inkişaf etdirir, digərlərini isə geridə qoyur.

İnsanın sosial proseslərdəki rolu onun şüurundan, həyatı dərk etməsindən asılıdır. Aktiv sosial fəaliyyət, bir tərəfdən, insanların şəxsiyyətində müəyyən izlər qoyur, digər tərəfdən isə onları inkişaf etdirir. Ümumi şəkildə demək olar ki, insan sosial proseslərdə *aktiv* və *passiv* iştirak etmək imkanlarına malikdir.

İqtisadi və mədəni cəhətdən inkişaf etmiş ölkələri nümunə göstərməklə insanların həyat tərzini haqqında bildiklərinizi söyləyin. İnsanın sosial proseslərdə iştirakının bu dövlətlərin inkişafında rolu olduğunu əsaslandırın.

Aktiv fəaliyyət zamanı insan müxtəlif sosial, siyasi, mədəni qruplara daxil olur. Dövlətin idarə olunmasında yaxından iştirak edir, öz namizədliyini irəli sürür, tərəfdarı olduğu namizədə dəstək verir. Dövlətin vətəndaş qarşısında qoyduğu öhdəlikləri fəal şəkildə yerinə yetirir.

?

Aktiv şagird məktəb həyatında necə iştirak edə bilər?

Passiv iştirak zamanı fərd sanki sosial proseslərin müşahidəçisinə çevrilir. Yalnız ümumi seçkilərdə iştirak edir, dövlətin öhdəliklərini yerinə yetirir və s.

Sadəliklə fəaliyyətə görə insanın sosial proseslərdə passiv iştirakçı olduğunu əsaslandırın.

Son zamanlar cəmiyyətdə baş verən sürətli qloballaşma, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının imkanları insanların sosial proseslərdəki roluna böyük təsir göstərir. İKT-nin köməyi ilə rahat şəkildə dünyanın istənilən bölgəsi ilə əlaqələr yaratmaq, iş birliyi qurmaq və əmək fəaliyyətinə başlamaq mümkündür. İnformasiya cəmiyyətinin təşəkkül tapması insanların həyat tərzini, cəmiyyətdəki sosial-mədəni prosesləri kökündən dəyişir və dünya sivilizasiyasının yeni mərhələsini açır.

?

Hansı sosial şəbəkələrin istifadəsisiniz? Sosial şəbəkələrdən istifadənin mənfi və müsbət tərəfləri nədən ibarətdir?

Qloballaşma göstərdi ki, fərdin sosial proseslərdəki rolu da dəyişməkdədir. İndi o nə qədər çox təcrübə əldə edir, fəaliyyət və ünsiyyət dairəsini genişləndirirsə, öz "iştirakı"nı da bir o qədər dinamik və çoxşaxəli şəkllə salır, sosial statusunu dəyişir. Maddi istehsaldan bilik istehsalına keçid insanları mükəmməl təhsilə yiyələnən, müasir texnologiyalardan istifadə edən, informasiyanı toplayan, ünsiyyət qurmağı bacaran şəxslərə çevirməklə onların öz sosial statusunu saxlamaq və daha da yüksəltmək imkanlarını artırır.

Qlobal problemlərin artması, təhlükəsizlik məsələləri, ekoloji problemlər, su və ərzaq çatışmazlığı, müharibələr, terrorla mübarizə və s. insanları ümumi maraqlar ətrafında birləşdirir. Bu problemlər sosial statusundan, millətindən, dinindən, irqindən, yaşadığı ölkədən asılı olmayaraq ayrı-

ayrı fərdləri birgə mübarizəyə və əməkdaşlığa cəlb edir. Ona görə də insanların sosial proseslərdə iştirakı getdikcə daha fəal xarakter almağa başlayır.

Beləliklə, cəmiyyətin sosial həyatı və insanın bu proseslərdə iştirakı qarşılıqlı şəkildə inkişaf edir.

Qlobal problemlərin artmasının səbəblərini nədə görürsünüz?

1. *İnsanın sosial proseslərdə roluna dair iki fərqli baxışı müqayisə edin. Oxşar və fərqli tərəfləri tapın.*
2. *"Sosial status" anlayışını necə başa düşürsünüz? Fikrinizi misallarla izah edin.*
3. *Müasir sosial şəbəkələrin insanı nə qədər və necə dəyişdirə biləcəyi barədə araşdırma aparıb təqdimat hazırlayın.*
4. *Dünyanı əhatə edən qlobal problemləri sadalayın. Hər hansı bir problemin həlli yollarını müəyyənləşdirməyə çalışın.*
5. *İnsanın sosial proseslərdə rolunu necə dəyərləndirirsiniz?*
6. *İKT-dən istifadənin müsbət və mənfi tərəflərinə aid müqayisəli sxem-cədvəl tərtib edin.*

7

VƏTƏNDAŞ CƏMIYYƏTİ

Bu gün demokratik dəyərlərin qorunduğu və təbliğ olunduğu bir dövrdə yaşayırıq. Demokratik prinsiplərin reallaşması öz vətəndaşlarının rifahına xidmət edən sabit sosial-iqtisadi və mədəni inkişafa malik dövrlərdə mümkündür. Müasir dövrdə demokratik prinsiplərə əlavə olunan dəyərlərdən biri də vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasıdır.

Vətəndaş cəmiyyəti nədir? Bu cəmiyyətin mahiyyəti nədən ibarətdir?

“Vətəndaş cəmiyyəti” anlayışının ilk dəfə nə vaxt yarandığını demək çətinidir. Bu anlayış Antik dövrdən başlayaraq müxtəlif əsərlərdə şərh edilmişdir. Bu gün vətəndaş cəmiyyəti dedikdə inkişaf etmiş iqtisadi, mədəni, hüquqi və siyasi münasibətlərin mövcud olduğu mədəni və mənəvi statusa malik vətəndaşların cəmiyyəti başa düşülür.

Bəzən dövlət idarəetməsini vətəndaş cəmiyyəti ilə eyniləşdirirlər. Lakin onlar arasında fərqlər vardır. Belə ki dövlət xüsusi idarəetmə formasıdır. Vətəndaş cəmiyyəti dedikdə isə insanların könüllü şəkildə yaratdığı, cəmiyyətin ümumi maraqlarına və ədalətin bərqərar olmasına xidmət edən müstəqil qurumlar tərəfindən təşkilatlanma başa düşülür.

Elmi ədəbiyyatda qeyd edilir ki, vətəndaş cəmiyyəti insanların sosial, siyasi və mədəni cəhətdən özünü ifadə etmək, müdafiə etmək və sosial strukturların idarə olunması sahəsidir.

Müxtəlif xeyriyyə cəmiyyətləri, qeyri-hökumət təşkilatları, maliyyə fondları, kollektivlər, dini qurumlar, müstəqil kütləvi informasiya vasitələri, müstəqil həmkarlar təşkilatları, idman klubları, assosiasiyalar bu cəmiyyətin fəal üzvüdür.

Heydər Əliyev Fondu dünyada tanınmış təşkilatlardandır. Fondun əsas məqsədlərindən biri yerli və xarici ölkələrin fondları, QHT-ləri (qeyri-hökumət təşkilatları), eləcə də ictimai təşkilatlarla əməkdaşlığı genişləndirməkdir. Bu təşkilatlarla birgə layihələr həyata keçirən Heydər Əliyev Fondu insanların yaradıcı potensialının, bilik və bacarıqlarının, qabiliyyətlərinin aşkarlanmasında və inkişaf etdirilməsində qayğısını əsirgəmir.

Fond 2004-cü ildən fəaliyyətə başlayıb. Azərbaycan mədəniyyətinin geniş təbliği, sağlam mənəvi dəyərlərin qorunması, ölkəmizin beynəlxalq nüfuzunun artması ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi, respublika və xarici dövlətlərin təhsil müəssisələri ilə əməkdaşlıq sahəsində xüsusi rolu ilə fərqlənir. Elm, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, idman, ekologiya və digər sosial sahələrdə Azərbaycanın mədəni irsinin qorunması və xarici ölkələrdə dəstəklənməsində genişmiqyaslı layihələr həyata keçirərək dəyərli töhfələr verir.

▲ Heydər Əliyev
Fondunun loqosu

**Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyeva ▲
xarici qonaqlarla Azərbaycan Milli Xalça Muzeyində**

Vətəndaş cəmiyyəti açıq, demokratik, müstəqil inkişaf edən cəmiyyətdir. O, insanların sosial, iqtisadi, dini, əxlaqi, mədəni maraqlarının formalaşdığı, reallaşdığı və müdafiə edildiyi sosial əlaqələr sistemidir. Burada insan, vətəndaş, şəxsiyyət amili əsas yer tutur. Vətəndaş cəmiyyəti insanların siyasi mövqeyindən daha çox onların sosial fəaliyyəti ilə müəyyənləşir. Ona görə də vətəndaş cəmiyyəti sosial, mədəni və dini düşmənçiliyə, totalitarizmə*, insanlara qarşı zorakılığa etiraz edir. Bu cəmiyyət əxlaq və humanizm prinsiplərinə, qanunlara hörmət edir, dövlətlə sıx, qarşılıqlı əlaqədə olur.

Totalitarizm –

tam, bütöv; mə-naca "hər şeyi əhatə etmək" deməkdir. İctimai həyatın bütün sahələrinin sərt dövlət nəzarətinə tabe etdirilməsinə etiraz mənasındadır.

Nə üçün demokratiya vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında əsas prinsiplərdən biri hesab olunur? Fikirlərinizi əsaslandırın.

Dövlətin vəzifəsi qanunvericilik, xarici siyasət, büdcə, rabitə, nəqliyyat və s. sahələrdə vətəndaşların hüquqlarını müdafiə etməkdir. Başqa sözlə, dövlət cəmiyyətin keşikçisi, onun inamlı müdafiəçisi kimi çıxış edir. Vətəndaş cəmiyyətinin başlıca prinsipi "cəmiyyət dövlət üçün yox, dövlət cəmiyyət üçün" şüarına əsaslanır.

Vətəndaş cəmiyyəti cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafının istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə, vətəndaşların sosial faydalı fəaliyyətlərinin stimullaşdırılmasına istiqamətlənir. Bu cəmiyyət, hər şeydən əvvəl, vətəndaşların maraqlarını, tələbatlarını, azadlığını, istəklərini birləşdirir və onları ifadə edir.

Vətəndaş cəmiyyəti bu gün demokratiyanın, insan hüquqlarının və vətəndaş azadlıqlarının təminatı ilə ifadə olunan sosial idarəetmənin üsullarından ən mükəmməli hesab edilir.

Nə üçün vətəndaş cəmiyyəti sosial idarəetmənin üsullarından ən mükəmməli hesab edilir? Bu fikrin sübutu üçün faktlara istinad edin.

Cəmiyyətin sosial, mədəni və mənəvi sahələrinin fəaliyyətinin nəsilərdən-nəsilərə ötürülməsini təmin etmək dövlətin əsas funksiyalarından biri olduğu kimi, vətəndaş cəmiyyətinin də vəzifələrinə daxildir.

Beləliklə, vətəndaş cəmiyyəti yüksək inkişaf etmiş, xüsusi tipli açıq cəmiyyət olub aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

Nə üçün dövlət vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında maraqlı olmalıdır?

VƏTƏNDAŞ CƏMIYYƏTİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

hüquqi, demokratik dövlət

azad sahibkarlıq

könüllü birləşmə

yerli özünü-idarəçilik

əməkdaşlıq

vətəndaşın suverenliyi

tolerantlıq

azad rəqabət

- 1. Cəmiyyətin sosial həyatında rol oynaya biləcək bir təşkilat yarada bilərsinizmi? Həmin qurumun fəaliyyət planını hazırlayın.*
- 2. Vətəndaş cəmiyyətinin demokratiyaya əsaslanan cəmiyyət olduğunu faktlarla şərh edin.*
- 3. Vətəndaş cəmiyyətinin fəaliyyətini dəyərləndirin.*
- 4. Vətəndaş cəmiyyətinin yaranmasına şərait yaradan amilləri müəyyən edin.*
- 5. "Mən vətəndaş cəmiyyətinin bir parçasıyam" adlı esse yazın.*

8

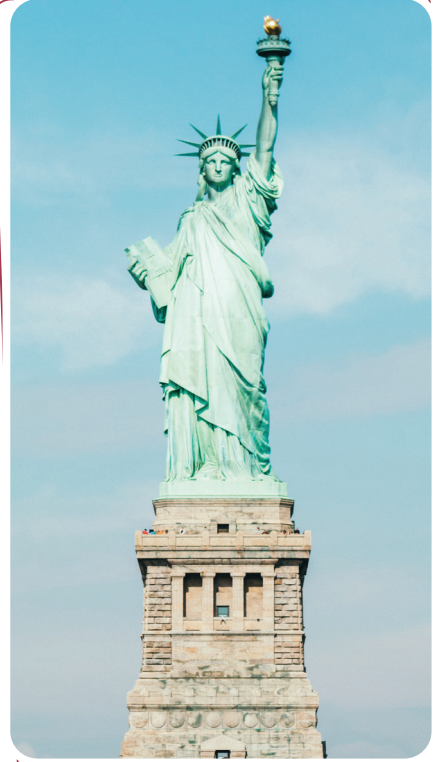
VƏTƏNDAŞ CƏMIYYƏTİNDƏ DEMOKRATİK PRINSİPLƏR

Vətəndaş cəmiyyəti dedikdə azad fəaliyyəti və yaradıcılığı ilə fərqlənən mühit başa düşülür. Bu, hüquqi baxımdan azad və bərabər-hüquqlu insanların azad rəqabət və əməkdaşlıq mühitidir. Buna görə də belə bir mühitin başlıca tələbi demokratik prinsiplərin həyata keçirilməsidir.

Xalqın və ya cəmiyyətin demokratik şəkildə idarə olunmasının əhəmiyyəti nədir? Vətəndaşların fikirlərinin əsas götürüldüyü bir cəmiyyətdə hansı demokratik prinsiplər mövcuddur?

“Demokratiya” yunan sözü olub “xalqın hakimiyyəti” deməkdir. İlk dəfə bu tip idarəetmə qədim yunan şəhər-dövlətlərində meydana gəlmişdir. Lakin bu zaman mövcud olan demokratiya “quldar demokratiya” idi. Belə ki dövlətin idarə olunması yalnız ölkənin azad vətəndaşlarına həvalə olunurdu.

Nə üçün vətəndaş cəmiyyətində demokratik mühit tələb olunur? Fikirlərinizi əsaslandırın.

ABŞ-ın tanınmış prezidentlərindən biri olan Avraam Linkoln demokratiya haqqında deyirdi: “Demokratiya – xalq üçün yaradılan xalqın hakimiyyətidir”.

“Müasir demokratiya” anlayışı xalq hakimiyyətinin əsas mənbəyi kimi tanınan siyasi idarəetmə üsuludur. Onun başlıca amillərindən biri də hakimiyyətin bir-birindən asılı olmayan müstəqil qollara bölünməsi, əsas qanuna – Konstitusiyaya malik olmasıdır. Bu prinsip cəmiyyətdə diktatura əleyhinə təsbit olunmuşdur. Belə cəmiyyətdə iclasların açıq keçirilməsi, dövlət hesabatlarının hazırlanması, məmurların öz fəaliyyətləri haqqında çıxış etməsi, müstəqil kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyəti və təndəş nəzarətinin başlıca formalarındandır.

Cəmiyyətin dövlətin idarə olunmasında rolu nədən ibarətdir?

▲
*Azərbaycan Respublikası
Ali Məhkəməsinin binası*

Hakimiyyətin əsas mənbəyi xalqdır. Ona dövlətin yaradılmasında, idarə olunmasında iştirak hüququ, öz nümayəndələrini seçmək və mütəmadi olaraq dəyişmək hüququnun verilməsi demokratik prinsiplər hesab olunur. Bu prinsiplərin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, hər bir vətəndaş müəyyən yaş həddinə çatdıqda dövlətin idarə olunmasında yaxından iştirak edə bilər. Buna görə də insanların bərabər hüquqlara malik olması, siyasi idarələnmədə bərabər imkanlarla çıxış etməsi, nümayəndələrin xalq tərəfindən seçilməsi hakimiyyətin əsasını təşkil edir. Məhz bu səbəbdən dövlət insan hüquqlarını, vətəndaş azadlıqlarını müdafiə edir və onlara təminat verir.

İnsan hüquqlarının aliliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında da öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası

Maddə 56. Seçki hüququ

1. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarına seçmək və seçilmək, habelə referendumda iştirak etmək hüququ vardır.

Plüralizm –

bir məsələ barədə müxtəlif rəylərin olması: çoxfikirlilik

Demokratik cəmiyyətlərdə hər bir vətəndaşın öz mövqeyi vardır. Vətəndaş cəmiyyətində müxtəlif fikirlər, baxışlar, ideyalar və rəylər əsasında formalaşan plüralizm* əsas prinsiplərdən biridir.

Sizcə, nə üçün demokratik cəmiyyətlərdə azlıq və çoxluq arasında müvazinətin saxlanması vacib amillərdən biri hesab olunur? Fikrinizi əsaslandırın.

Hazırda vətəndaş nəzarətinin reallaşması yalnız vətəndaş cəmiyyətinin mövcud olduğu dövlətlərdə mümkündür. Çünki bu cür cəmiyyətlə dövlət arasında fərqlər görünür. Cəmiyyətin fəaliyyəti dövlət strukturları və mexanizmləri ilə bütövlükdə üst-üstə düşməsə də, "şəxsiyyət və dövlət" münasibətlərində "şəxsiyyət" in önə çəkilməsi kimi ümumi maraqların həyata keçirilməsi məqsədləri ilə üst-üstə düşür.

Vətəndaş cəmiyyətində tələb olunan demokratik prinsiplərdən biri də azad iqtisadi mühitin yaradılmasıdır. Belə bir cəmiyyətdə vətəndaşlar öz şəxsi rifahları naminə dövlət vergilərini ödəyə, müstəqil şəkildə iqtisadi fəaliyyətlə məşğul ola, mülkiyyət və gəlirlərindən sərbəst istifadə edə bilərlər.

Vətəndaş cəmiyyətində vətəndaşlar çoxsaylı müstəqil təşkilatlar vasitəsilə kollektiv şəkildə problemlərini həll edir, öz fikirlərini söyləyirlər.

Vergilər ödənilməzsə, cəmiyyətdə hansı çətinliklər yaranar? Fikrinizi əsaslandırın.

Vətəndaş cəmiyyəti aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

1. İqtisadi azadlıq, bazar münasibətlərinin bərqərar olması, mülkiyyətin müxtəlif formalarının mövcudluğu;
2. İnsan hüquqlarının və vətəndaş azadlıqlarının qeyd-şərtsiz müdafiəsi və təmin olunması;
3. Qanunun aliliyi və bütün vətəndaşların qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi;
4. Demokratik hakimiyyətin mövcudluğu, hakimiyyətin bölünməsi prinsipi;
5. Demokratik, sosial, sivil institutların mövcud olduğu dövlətin formalaşması;
6. Siyasi, ideoloji və mədəni plüralizm;
7. Fikir və söz azadlığının mövcudluğu, müstəqil kütləvi informasiya vasitələrinin, mətbuatın sərbəst fəaliyyəti;
8. Dövlətin insanların şəxsi və ictimai həyatına müdaxilə etməməsi, vətəndaşla dövlət arasında qarşılıqlı vəzifələrin, məsuliyyət və öhdəliklərin olması;
9. Milli barışıq, kompromis, qarşılıqlı əməkdaşlıq;
10. Şəxsiyyətin ləyaqətli həyatını təmin edən səmərəli sosial siyasət.

Vətəndaş cəmiyyətinin əsas prinsiplərini bir-biri ilə əlaqələndirin.

Beləliklə, deyə bilərik ki, vətəndaş cəmiyyəti ilə demokratik dəyərlər bir-biri ilə eynilik təşkil edir, hətta demokratik cəmiyyətin özünü müəyyənləşdirir. O, bir tərəfdən, həyatın sosial-iqtisadi, mənəvi, digər tərəfdən isə siyasi tərəflərini özündə birləşdirir. Üzvlərinin özfəaliyyəti, birliklərin müxtəlifliyi baxımından vətəndaş cəmiyyəti nə qədər çox inkişaf etmiş olarsa, bir o qədər hüquqi dövlətin demokratik yolla irəliləyişi təmin edilmiş olur. Başqa sözlə, siyasi quruluş nə qədər demokratiyaya meyilli olarsa, vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı bir o qədər təmin edilir.

- 1. Demokratik prinsiplərlə vətəndaş cəmiyyətinə xas olan prinsipləri müqayisə edin. Oxşar və fərqli tərəflərini müəyyənləşdirin.*
- 2. "Vətəndaş cəmiyyəti müasirliyin daha mütərəqqi idarəetmə üsulu hesab olunur" fikrini əsaslandırın.*
- 3. "Vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması" fikrini izah edin.*
- 4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından insan azadlığını təsdiq edən maddələri seçin. Seçdiyiniz maddələrin ölkəmizdə reallaşdırıldığını faktlar əsasında sübut edin.*
- 5. Qədim yunan demokratiyasını müasir dünya demokratiyası ilə müqayisəli şəkildə təhlil edin, oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini göstərin.*

9

İNSAN HÜQUQLARI

“Hüquq” ərəb dilində “haqq” sözünü ifadə edir. İnsan hüquqları ideyasının tarixi qədim dövrlərə gedib çıxır. Qədim zamanlardan başlayaraq insanlar elə bir dövlət modeli yaratmağa çalışmışlar ki, insan ləyaqətinə hörmət prinsipi üzərində qurulmuş olsun.

İnsan hüquqları nə üçün meydana gəldi və əsas amilə çevrildi?

İnsan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarına dair qanunların qəbul edilməsinin insanların həyatındaki rolu nədən ibarətdir?

Ulu öndər Heydər Əliyev söyləmişdir: “İnsan hüququ hər bir insanın hüququdur, eyni zamanda hər bir xalqın hüququdur”.

İnsan hüquqları dövlətlə qarşılıqlı münasibətdə hər bir insana məxsus olan başlıca əxlaqi və hüquqi haqlardır. İnsanların hüquqları daim qorunur və pozulmuş hüquqların müdafiəsi üçün daim mübarizə aparılır. İnsan hüquqları insanın əsas tələbatları ilə bağlıdır. Bu tələbatlar isə yalnız sağ qalıb yaşamaq ehtiyacı ilə məhdudlaşmır. Hüquq anlayışı daha genişdir və o, insanın həm maddi, həm də mənəvi cəhətdən ləyaqətlə yaşamasını təmin edir. Bütün insanlar bərabərhüquqlu olmalı, onlar arasında ayrı-seçkilik qoyulmamalıdır.

İnsan hüquqlarının qorunması məsələsi, demək olar ki, dünyanın bütün ölkələri tərəfindən qəbul edilir. İnsan hüquqları anlayışına hələ 1789-cu ildə Fransada qəbul edilmiş "İnsan və vətəndaş hüquqları haqqında Bəyannamə"də rast gəlinir. Bu bəyannaməyə görə, insan hüquqlarından sui-istifadə hallarına yol verilmir.

Bəyannamədə bütün insanların eyni hüquqlu olmasını belə ifadə edilir: Hər bir insan irqindən, cinsindən, dilindən, dinindən, siyasi və digər baxışlarından, milli və sosial mənşəyindən, mülkiyyətindən, doğum və başqa hallardan asılı olmayaraq, təmin olunmuş insan hüququna və azad olmaq hüququna malikdir.

İnsan hüquqlarını iki əsas qrupa bölürlər: **maddi və prosesual** hüquqlar.

? Əsas insan hüquqlarının qəbul edilməsinin insanların həyatındakı rolu nədən ibarətdir? İnsan hüquqları nə üçün meydana gəldi və əsas amilə çevrildi?

MADDİ HÜQUQLAR *mülki hüquqları, siyasi hüquqları, iqtisadi və sosial hüquqları, eləcə də mədəni hüquqları özündə birləşdirir. Bunlar aşağıdakı qaydada təsnif olunur:*

Mülki hüquqlar – *bütün insanların qanun qarşısında bərabərliyi, vətəndaşlıq hüququ, hörmət edilmək və şəxsi ləyaqət hüququ, söz, vicdan və dini etiqad azadlıqları hüququ;*

Siyasi hüquqlar – *hakimiyyət orqanlarının qəbul etdiyi qərarların həllində iştirak etmək hüququ, seçki hüququ, partiya, həmkarlar ittifaqı təşkilatı yaratmaq və onların fəaliyyətində iştirak etmək hüququ, mitinq və yürüş keçirmək hüququ;*

İqtisadi və sosial hüquqlar – *əmək, ədalətli və rahat iş şəraiti hüququ, elmi nailiyyətlərdən istifadə etmək hüququ, peşəkar təşkilatlar yaratmaq hüququ, tətil hüququ, təhsil və səhiyyə hüququ;*

Mədəni hüquqlar – *cəmiyyətin maddi həyatında iştirak etmək, elmi nailiyyətlərdən istifadə etmək hüququ.*

PROSESSUAL HÜQUQLAR *insanı özbaşınalıqdan müdafiə edən metodların və müvafiq təsisatların məcmusudur. Bu hüquqlara məhkəməyə müraciət etmək hüququ, referendumda iştirak hüququ və s. daxildir.*

Ölkəmizdə insan hüquqlarının qorunması, xalqın rifahının təmin edilməsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının ilk maddələrində öz əksini tapır:

Maddə 1. Hakimiyyətin mənbəyi

- I. Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi Azərbaycan xalqıdır.
- II. Azərbaycan xalqı Azərbaycan Respublikası ərazisində və ondan kənarında yaşayan, Azərbaycan dövlətinə və onun qanunlarına tabe sayılan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarından ibarətdir; bu isə beynəlxalq hüquqla müəyyənləşdirilmiş normaları istisna etmir.

Maddə 2. Xalqın suverenliyi

- I. Sərbəst və müstəqil öz müqəddəratını həll etmək və öz idarəetmə formasını müəyyən etmək Azərbaycan xalqının suveren hüququdur.
- II. Azərbaycan xalqı öz suveren hüququnu bilavasitə ümumxalq səsverməsi – referendum və ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, gizli və şəxsi səsvermə yolu ilə seçilmiş nümayəndələri vasitəsilə həyata keçirir.

“İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası 3 sentyabr 1953-cü ildə qüvvəyə minmişdir. Avropa Şurasının üzvü olan və bu Konvensiyanı imzalayan dövlətlər 10 dekabr 1948-ci ildə BMT Baş Məclisi tərəfindən bəyan edilmiş “İnsan hüquqları haqqında Bəyannamə”ni nəzərə almaqla razılığa gəlmişlər. Razılığa gələn tərəflər bəyannamənin məqsədinə, bəyan etdiyi hüquqların tanınmasına və həyata keçirilməsinə əsaslanaraq insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının dəstəklənməsini nəzərdə tuturlar.

BMT-nin insan hüquqlarına dair qəbul etdiyi sənədin əhəmiyyəti nədir?

▲
ABŞ-ın Nyu-York şəhərində BMT-nin binası

“İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasında ədalətli məhkəmə hüququ, qanunsuz cəzalandırılmamaq, fikir, vicdan və din azadlığı və s. bu kimi əsas insan hüquqlarına yer ayrılmışdır. Orada qeyd edilir:

Maddə 2. Yaşamaq hüququ

1. Hər kəsin yaşamaq hüququ qanunla qorunur. Heç kəs qanunla ölüm cəzası nəzərdə tutulmuş cinayət törətməyə görə məhkəmə tərəfindən çıxarılmış belə hökmün icrasından başqa, həyatından məhrum edilə bilməz.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında isə bu hüquq öz ifadəsini **27-ci maddədə** belə tapmışdır:

- I. Hər kəsin yaşamaq hüququ vardır.
- II. Dövlətə silahlı basqın zamanı düşmən əsgərlərinin öldürülməsi, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmünə əsasən ölüm cəzasının tətbiqi və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallar istisna olmaqla, hər bir şəxsin yaşamaq hüququ toxunulmazdır.

“İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasında qeyd edilir:

Maddə 5. Azadlıq və toxunulmazlıq hüququ

1. Hər kəsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ var. Heç kəs qanunla müəyyən olunmuş aşağıdakı hallardan və qaydadan başqa, azadlığından məhrum edilə bilməz:

- a) səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən məhkum olunduqdan sonra şəxsi qanuni həbsə almaq;
- b) məhkəmənin qanuni çıxardığı qərarı icra etməməyə görə və ya qanunla nəzərdə tutulmuş hər hansı öhdəliyin icra olunmasını təmin etmək məqsədilə şəxsin qanuni tutulması və ya həbsə alınması.

Əsas hüquqi sənədimiz olan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında bu hüquq öz ifadəsini belə tapmışdır:

Maddə 28. Azadlıq hüququ

- I. Hər kəsin azadlıq hüququ vardır.
- II. Azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsə alma və ya azadlıqdan məhrum etmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər.
- III. Qanuni surətdə Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər kəs sərbəst hərəkət edə bilər, özünə yaşayış yeri seçə bilər və Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənara gedə bilər.
- IV. Azərbaycan Respublikası vətəndaşının hər zaman maneəsiz öz ölkəsinə qayıtmaq hüququ vardır.

“İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasının qəbul etdiyi bəyannaməni ədalətli hesab etmək olarmı? Bu bəyannamənin dərslikdə verilmiş maddələrini dəyərləndirin.

Bəyannamənin maddələri insan hüquqlarının qorunmasına, ona hörmət və ehtiramla yanaşılmasına xidmət edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 3-cü fəslə “Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları” ümumi başlığı altında verilmiş, 24-cü maddədən 71-ci maddəyədək bu mövzuları əhatə etmişdir: “İnsan və vətəndaş hü-

quqlarının və azadlıqlarının əsas prinsipi", "Bərabərlik hüququ", "İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi", "Mülkiyyət hüququ", "Təhlükəsiz yaşamaq hüququ", "Nikah hüququ", "Əmək hüququ", "İstirahət hüququ", "Sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ", "Təhsil hüququ", "Vicdan azadlığı", "Vətəndaşlıq hüququ", "Seçki hüququ" və s.

Nə üçün sadalanan bu maddələri əsas insan hüququna aid edirlər? Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qəbul edilmiş beynəlxalq insan hüquqlarının qorunmasına aid sənədlərlə nə dərəcədə uyğunluq təşkil edir? Onlar arasındakı oxşarlığı müzakirə edin.

Konstitusiyamızın 56-cı maddəsi olan "Seçki hüququ"nda göstərilir:

- I. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarına seçmək və seçilmək, habelə referendumda iştirak etmək hüququ vardır.*
- II. Məhkəmənin qərarı ilə fəaliyyət qabiliyyətsizliyi təsdiq olunmuş şəxslərin seçkilərdə, habelə referendumda iştirak etmək hüququ yoxdur.*
- III. Hərbi qulluqçuların, hakimlərin, dövlət məmurlarının, din xadimlərinin, məhkəmənin hökmü ilə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin, bu Konstitusiyada və qanunda nəzərdə tutulan digər şəxslərin seçkilərdə iştirak etmək hüququ qanunla məhdudlaşdırıla bilər.*

Seçkilərin keçirilməsində iştirak etmək hüququ insan hüquqlarının əsas tərkib hissəsidir. Xalqı hakimiyyətin mənbəyi hesab edən dövlətimiz seçkilərdə hər kəsin iştirakına şərait yaradır. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının səsvermə hüququ 18 yaş həddi müəyyən edilmişdir. Respublikamızda seçkilərin keçirilməsi seçki komissiyaları tərəfindən reallaşdırılır. Bu komissiyalara Mərkəzi Seçki Komissiyası rəhbərlik edir. Bütün bunların qanuni halda həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsinə əsasən aparılır.

Siz artıq elə yaş dövründəsiniz ki, məktəblə vidalaşmış müxtəlif sənət və peşələrə yiyələnmək, öz həyatınızı qurmaq, daha yaxşı yaşamaq üçün müəyyən işlə məşğul olmaq hüququnuz vardır. Hətta aranızdan gələcəyin sahibkarları da çıxacaqdır ki, bunu da Konstitusiyamız hüququ yolla təmin edir.

?

Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq konvensiyalara qoşulması sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlər nədən ibarətdir?

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası insan hüquqları sahəsində indiyədək bir çox beynəlxalq konvensiyalara və sazişlərə qoşulmuşdur. Bunların sırasına BMT-nin "Qadınların siyasi hüquqlarına dair Konvensiya"sı (1952), "İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunmasına dair Beynəlxalq Konvensiya" (1965), "Mülki və siyasi hüquqlara dair Beynəlxalq Pakt" (1966), "İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara dair Beynəlxalq Pakt" (1966), BMT-nin "Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunmasına dair Konvensiya"sı (1979), BMT-nin "Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya"sı (1989) və s. daxildir. Bunlarla yanaşı, 2001-ci il yanvarın 25-də Avropa Şurasının tamhüquqlu üzvü olmuş Azərbaycan "Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası"nı da imzalamışdır.

İnsan hüquqları həmçinin mənəviyyata və hisslərə malik insan olmağımız üçün bizə verilmişdir. İnsan hüquqları hər bir fərdin insanlığını qorumaq və müdafiə etmək, normal həyat şəraitində ləyaqətli yaşayışını təmin etmək üçün lazımdır.

Maddə 59. Azad sahibkarlıq hüququ

Hər kəs qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada öz imkanlarından, qabiliyyətindən və əmlakından sərbəst istifadə edərək təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə azad sahibkarlıq fəaliyyəti və ya qanunla qadağan edilməmiş digər iqtisadi fəaliyyət növü ilə məşğul ola bilər.

Əmək hüququna görə əmək müqaviləsi neçə yaşından etibarən bağlana bilər? Azad sahibkarlıq hüququnun təmin olunmasının başlıca məqsədi nədir? Bu hüququn Konstitusiyamızda əks olunmasının əhəmiyyəti nədən ibarətdir?

İnsan hüquqlarının pozulması müxtəlif hallarda baş verir. Dünyada ən çox rast gəlinən hüquq pozuntusundan biri də zorakılıqdır.

Zorakılıq bədən xəsarətlərinə, sağlamlığa ziyan vurulmasına, məhrumiyətlərə, hətta ölümə gətirib çıxara

ran güc tətbiqi və ya hədə-qorxudur. Bundan müəyyən bir məqsədlə istifadə edilə bilər. Məsələn, cəzalandırmaq, birini öz iradəsinə qarşı hərəkət etməyə məcbur etmək və s. Bunun qəfil aqressiya aktı olması da mümkündür. Zorakılıq fiziki, verbal, psixoloji və cinsi olur. Formasından asılı olmayaraq, zorakılıq insan hüquqlarının pozulmasıdır. BMT-nin "Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya"sında, həmçinin bir çox beynəlxalq və regional müqavilələrdə uşaqların fiziki toxunulmazlığı, təhlükəsizliyi və ləyaqəti təmin edilsə də, onlara qarşı zorakılıq bu gün də geniş yayılmaqdadır. Verilmiş göstəricilərə baxsaq, bir çox ölkələrdə hər on şagirdədən biri məktəbdə zorakılığa məruz qalır və bu rəqəm getdikcə artmaqdadır.

Məktəblərdə fiziki cəzanın qadağan olunmasına baxmayaraq, təcavüz və qrup halında olan hücumlar qalmaqdadır. Digərlərindən fərqlənən, daha ağıllı, daha iri və ya görkəmsiz, nitqində qüsurlu olan uşaqlar gülüş, qeybət, qaralama, qorxutma, təcrid, eləcə də fiziki güc qurbanı olaraq yaşidləri, yaxud böyük uşaqlar tərəfindən zorakılığa məruz qalırlar.

Bəzən uşaqlar aşağıdakı hallarla üzləşirlər:

- *təhqiredici və ya alçaldıcı ifadələr, təhqiredici adların yaxud ləqəblərin qoyulması, jestlər, istehzalar, təhqirlər və ya zarafatlar;*
- *ünvanlanmış təhqiredici divar yazıları;*
- *alçaltma, qrupdan kənarlaşdırma, azabvermə, lağa qoyma və ya hədələmə;*
- *müxtəlif mədəniyyətlərin adətləri, musiqisi, ləhcəsi və ya geyiminə lağ etmə və s.;*
- *razılıq olmadan toxunmanın bütün formaları: məsələn, qucaqlamaq, qolundan tutmaq və s.*
- *buling (qışnama).*

1. Sizcə, insan hüquqlarının tamamilə təmin edilməsini necə həyata keçirmək olar?
2. Siz hansı hüquqlarınızı bilirsiniz? Öz hüquqlarınız haqqında sxem qurun.
3. Hüquqlarınızı necə müdafiə edirsiniz?
4. İnsanların hüquqlarının pozulmasına səbəb nədir?
5. İnsan hüquqlarını müdafiə edən milli hüquqi sənədlərə istinad etməklə təqdimat hazırlayın.
6. Prosesual hüquq nədir? Onu maddi hüquqdan fərqləndirən cəhətlər hansılardır?
7. Azərbaycanda və beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının qorunması haqqındakı əsas sənədləri təhlil edin.
8. Cədvəli tamamlayın:

Maddi hüquqlar			
Mülki hüquqlar	Siyasi hüquqlar	Mədəni hüquqlar	İqtisadi və sosial hüquqlar

ƏLAVƏ

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları

Maddə 24. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının əsas prinsipi

- I. İnsan ləyaqəti qorunur və ona hörmət edilir.
- II. Hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları vardır.
- III. Hüquqlar və azadlıqlar hər kəsin cəmiyyət və başqa şəxslər qarşısında məsuliyyətini və vəzifələrini də əhatə edir. Hüquqlardan sui-istifadəyə yol verilmir.

Maddə 25. Bərabərlik hüququ

- I. Hamı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir.
- II. Kişi ilə qadının eyni hüquqları və azadlıqları vardır.
- III. Dövlət, irqindən, etnik mənsubiyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, etnik, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır.

IV. Heç kəsə bu maddənin III hissəsində göstərilən əsaslara görə zərər vurula bilməz, güzəştlər və ya imtiyazlar verilə bilməz, yaxud güzəştlərin və ya imtiyazların verilməsindən imtina oluna bilməz.

V. Hüquq və vəzifələrlə bağlı qərarlar qəbul edən dövlət orqanları və dövlət hakimiyyəti səlahiyyətlərinin daşıyıcıları ilə münasibətlərdə hər kəsin bərabər hüquqları təmin edilir.

VI. Sağlamlıq imkanları məhdud olanlar, onların məhdud imkanlarına görə həyata keçirilməsi çətinləşən hüquq və vəzifələrdən başqa, bu Konstitusiyada təsbit olunmuş bütün hüquqlardan istifadə edir və vəzifələri daşıyırlar.

Maddə 26. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi

I. Hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır.

II. Dövlət hər kəsin hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verir.

Maddə 27. Yaşamaq hüququ

I. Hər kəsin yaşamaq hüququ vardır.

II. Dövlətə silahlı basqın zamanı düşmən əsgərlərinin öldürülməsi, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmünə əsasən ölüm cəzasının tətbiqi və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallar istisna olmaqla, hər bir şəxsin yaşamaq hüququ toxunulmazdır.

III. Müstəsna cəza tədbiri kimi ölüm cəzası tam ləğv edilənədək yalnız dövlətə, insan həyatına və sağlamlığına qarşı xüsusilə ağır cinayətlərə görə qanunla müəyyən edilə bilər.

IV. Qanunla nəzərdə tutulmuş zəruri müdafiə, son zərurət, cinayətkarın yaxalanması və tutulması, həbsdə olanın həbs yerindən qaçmasının qarşısının alınması, dövlətə qarşı qiayəmin yatırılması və ya dövlət çevrilişinin qarşısının alınması, ölkəyə silahlı basqın edilməsi halları istisna olmaqla, insana qarşı silah işlədilməsinə yol verilmir. (1)

Maddə 28. Azadlıq hüququ

I. Hər kəsin azadlıq hüququ vardır.

II. Azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsəalma və ya azadlıqdan məhrumetmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər.

III. Qanuni surətdə Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər kəs sərbəst hərəkət edə bilər, özünə yaşayış yeri seçə bilər və Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənara gedə bilər.

IV. Azərbaycan Respublikası vətəndaşının hər zaman maneəsiz öz ölkəsinə qayıtmaq hüququ vardır.

Maddə 29. Mülkiyyət hüququ

I. Hər kəsin mülkiyyət hüququ vardır.

II. Mülkiyyətin heç bir növünə üstünlük verilmir. Mülkiyyət hüququ, o cümlədən xüsusi mülkiyyət hüququ qanunla qorunur.

III. Hər kəsin mülkiyyətində daşınar və daşınmaz əmlak ola bilər. Mülkiyyət hüququ mülkiyyətçinin təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə əmlaka sahib olmaq, əmlakdan istifadə etmək və onun barəsində sərəncam vermək hüquqlarından ibarətdir.

IV. Heç kəs məhkəmənin qərarı olmadan mülkiyyətindən məhrum edilə bilməz. Əmlakın tam müsadirəsinə yol verilmir. Dövlət ehtiyacları və ya ictimai ehtiyaclar üçün mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsinə yalnız qabaqcadan onun dəyərini ədalətli ödəmək şərtilə yol verilə bilər.

V. Xüsusi mülkiyyət sosial öhdəliklərə səbəb olur.

VI. Sosial ədalət və torpaqlardan səmərəli istifadə məqsədilə torpaq üzərində mülkiyyət hüququ qanunla məhdudlaşdırıla bilər.

VII. Dövlət vərəsəlik hüququna təminat verir.

Maddə 30. Əqli mülkiyyət hüququ

I. Hər kəsin əqli mülkiyyət hüququ vardır.

II. Müəlliflik hüququ, ixtiraçılıq hüququ və əqli mülkiyyət hüququnun başqa növləri qanunla qorunur.

Maddə 31. Təhlükəsiz yaşamaq hüququ

I. Hər kəsin təhlükəsiz yaşamaq hüququ vardır.

II. Qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, şəxsin həyatına, fiziki və mənəvi sağlamlığına, mülkiyyətinə, mənzilinə qəsd etmək, ona qarşı zor işlətmək qadağandır.

Maddə 32. Şəxsi toxunulmazlıq hüququ

I. Hər kəsin şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır.

II. Hər kəsin şəxsi və ailə həyatının sirrini saxlamaq hüququ vardır. Qanunla nəzərdə tutulan hallardan başqa,

şəxsi və ailə həyatına müdaxilə etmək qadağandır. Hər kəsin şəxsi və ailə həyatına qanunsuz müdaxilədən müdafiə hüququ vardır.

III. Öz razılığı olmadan kimsənin şəxsi həyatı haqqında məlumatın toplanılmasına, saxlanılmasına, istifadəsinə və yayılmasına yol verilmir. Qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, heç kəs onun xəbəri olmadan və ya etirazına baxmadan izlənilə bilməz, video və foto çəkilişinə, səs yazısına və digər bu cür hərəkətlərə məruz qoyula bilməz.

IV. Hər kəsin yazışma, telefon danışqları, poçt, teleqraf və digər rabitə vasitələri ilə ötürülən məlumatın sirlini saxlamaq hüququna dövlət təminat verir. Bu hüquq qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada cinayətin qarşısını almaqdan və ya cinayət işinin istintaqı zamanı həqiqəti üzə çıxarmaqdan ötrü məhdudlaşdırıla bilər.

V. Qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, hər kəs onun haqqında toplanmış məlumatlarla tanış ola bilər. Hər kəsin onun barəsində toplanmış və həqiqətə uyğun olmayan, tam olmayan, habelə qanunun tələbləri pozulmaqla əldə edilmiş məlumatların düzəldilməsini və ya çıxarılmasını (ləğv edilməsini) tələb etmək hüququ vardır.

VI. Qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, üçüncü şəxslər haqqında məlumat almaq məqsədilə elektron formada və ya kağız üzərində aparılan informasiya ehtiyatlarına daxil olmaq qadağandır.

VII. Məlumatın aid olduğu şəxsin buna razılığını aşkar ifadə etdiyi hallar, ayrı-seçkiliyə yol verməmək şərtilə anonim xarakterli statistik məlumatların emalı və qanunun yol verdiyi digər hallar istisna olmaqla, informasiya texnologiyalarından şəxsi həyata, o cümlədən əqidəyə, dini və etnik mənsubiyyətə dair məlumatların açıqlanması üçün istifadə edilə bilməz.

VIII. Fərdi məlumatların dairəsi, habelə onların emalı, toplanması, ötürülməsi, istifadəsi və mühafizəsi şərtləri qanunla müəyyən edilir.

Maddə 33. Mənzil toxunulmazlığı hüququ

I. Hər kəsin mənzil toxunulmazlığı hüququ vardır.

II. Qanunla müəyyən edilmiş hallar və ya məhkəmə qərarı istisna olmaqla, mənzildə yaşayanların iradəsi ziddinə heç kəs mənzilə daxil ola bilməz.

Maddə 34. Nikah hüququ

I. Hər kəsin qanunla nəzərdə tutulmuş yaşa çatdıqda ailə qurmaq hüququ vardır.

II. Nikah könüllü razılıq əsasında bağlanılır. Heç kəs zorla evləndirilə (ərə verilə) bilməz.

III. Nikah və ailə dövlətin himayəsindədir. Analıq, atalıq, uşaqlıq qanunla mühafizə edilir. Dövlət çoxuşaqlı ailələrə yardım göstərir.

IV. Ərlə arvadın hüquqları bərabərdir. Uşaqlara qayğı göstərmək, onları tərbiyə etmək valideynlərin həm hüququ, həm də borcudur.

V. Valideynlərə hörmət etmək, onların qayğısına qalmaq uşaqların borcudur. 18 yaşına çatmış əmək qabiliyyətli uşaqlar əmək qabiliyyəti olmayan valideynlərini saxlamağa borcludurlar.

Maddə 35. Əmək hüququ

I. Əmək fərdi və ictimai rifahın əsasıdır.

II. Hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququ vardır.

III. Heç kəs zorla işlədilə bilməz.

IV. Əmək müqavilələri sərbəst bağlanılır. Heç kəs əmək müqaviləsi bağlamağa məcbur edilə bilməz.

V. Məhkəmə qərarı əsasında şərtləri və müddətləri qanunla nəzərdə tutulan məcburi əməyə cəlb etmək, hərbi xidmət zamanı səlahiyyətli şəxslərin əmrlərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar işlətmək, fəvqəladə vəziyyət və hərbi vəziyyət zamanı vətəndaşlara tələb olunan işləri gördürmək hallarına yol verilir.

VI. Hər kəsin təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək, heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan öz işinə görə dövlətin müəyyənləşdirdiyi minimum əməkhaqqı miqdarından az olmayan haqq almaq hüququ vardır.

VII. İşsizlərin dövlətdən sosial müavinət almaq hüququ vardır.

VIII. Dövlət işsizliyin aradan qaldırılması üçün bütün imkanlarından istifadə edir.

Maddə 36. Tətil hüququ

I. Hər kəsin təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə tətil etmək hüququ vardır.

II. Əmək müqaviləsi əsasında işləyənlərin tətil etmək hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda məhdudlaşdırıla bilər. Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində xidmət edən hərbi qulluqçular və mülki şəxslər tətil edə bilməzlər.

III. Fərdi və kollektiv əmək mübahisələri qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada həll edilir.

IV. Qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, lo-kaut qadağandır.

Maddə 37. İstirahət hüququ

I. Hər kəsin istirahət hüququ vardır.

II. Əmək müqaviləsi ilə işləyənlərə qanunla müəyyən edilmiş, lakin gündə 8 saatdan artıq olmayan iş günü, istirahət və bayram günləri, ildə azı bir dəfə 21 təqvim günündən az olmayan ödənişli məzuniyyət verilməsi təmin edilir.

Maddə 38. Sosial təminat hüququ

I. Hər kəsin sosial təminat hüququ vardır.

II. Yardıma möhtac olanlara kömək etmək, ilk növbədə, onların ailə üzvlərinin borcudur.

III. Hər kəs qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda, xəstəliyinə, əlilliyinə, ailə başçısını itirdiyinə, əmək qabiliyyətini itirdiyinə, işsizliyə görə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallarda sosial təminat almaq hüququna malikdir.

IV. Təqəüdlərin və sosial müavinətlərin minimum məbləği qanunla müəyyən edilir.

V. Dövlət xeyriyyəçilik fəaliyyətinin, könüllü sosial sığortanın və sosial təminatın başqa növlərinin inkişafı üçün imkanlar yaradır.

Maddə 39. Sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ

I. Hər kəsin sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ vardır.

II. Hər kəsin ətraf mühitin əsl vəziyyəti haqqında məlumat toplamaq və ekoloji hüquqpozma ilə əlaqədar onun sağlamlığına və əmlakına vurulmuş zərərin əvəzini almaq hüququ vardır.

III. Heç kəs ətraf mühitə, təbii ehtiyatlara qanunla müəyyən edilmiş hədlərdən artıq təhlükə törədə və ya zərər vura bilməz.

IV. Dövlət ekoloji tarazlığın saxlanılmasına, yabanı bitkilərin və vəhşi heyvanların qanunla müəyyən edilmiş növlərinin qorunmasına təminat verir.

Maddə 40. Mədəniyyət hüququ

I. Hər kəsin mədəni həyatda iştirak etmək, mədəniyyət təsisatlarından və mədəni sərvətlərdən istifadə etmək hüququ vardır.

II. Hər kəs tarixi, mədəni və mənəvi irsə hörmətlə yanaşmalı, ona qayğı göstərməli, tarix və mədəniyyət abidələrini qorumalıdır.

Maddə 41. Sağlamlığın qorunması hüququ

I. Hər kəsin sağlamlığını qorumaq və tibbi yardım almaq hüququ vardır.

II. Dövlət müxtəlif mülkiyyət növləri əsasında fəaliyyət göstərən səhiyyənin bütün növlərinin inkişafı üçün zəruri tədbirlər görür, sanitariya-epidemiologiya salamatlığına təminat verir, tibbi sığortanın müxtəlif növləri üçün imkanlar yaradır.

III. İnsanların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə törədən faktları və halları gizlədən vəzifəli şəxslər qanun əsasında məsuliyyətə cəlb edirlər.

Maddə 42. Təhsil hüququ

- I. Hər bir vətəndaşın təhsil almaq hüququ vardır.
- II. Dövlət pulsuz icbari ümumi orta təhsil almaq hüququnu təmin edir.
- III. Təhsil sisteminə dövlət tərəfindən nəzarət edilir.
- IV. Maddi vəziyyətindən asılı olmayaraq istedadlı şəxslərin təhsili davam etdirməsinə dövlət zəmanət verir.
- V. Dövlət minimum təhsil standartlarını müəyyən edir.

Maddə 43. Mənzil hüququ

- I. Heç kəs yaşadığı mənzildən qanunsuz məhrum edilə bilməz.
- II. Dövlət yaşayış binalarının və evlərin tikintisinə rəvac verir, insanların mənzil hüququnu gerçəkləşdirmək üçün xüsusi tədbirlər görür.

Maddə 44. Milli mənsubiyyət hüququ

- I. Hər kəsin milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq hüququ vardır.
- II. Heç kəs milli mənsubiyyətini dəyişdirməyə məcbur edilə bilməz.

Maddə 45. Ana dilindən istifadə hüququ

- I. Hər kəsin ana dilindən istifadə etmək hüququ vardır. Hər kəsin istədiyi dildə tərbiyə və təhsil almaq, yaradıcılıqla məşğul olmaq hüququ vardır.
- II. Heç kəs ana dilindən istifadə hüququndan məhrum edilə bilməz.

Maddə 46. Şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ

- I. Hər kəsin öz şərəf və ləyaqətini müdafiə etmək hüququ vardır.

II. Şəxsiyyətin ləyaqəti dövlət tərəfindən qorunur. Heç bir hal şəxsiyyətin ləyaqətinin alçaldılmasına əsas verə bilməz.

III. Heç kəsə işgəncə və əzab verilə bilməz. Heç kəs insan ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qala bilməz. Özünün könüllü razılığı olmadan heç kəsin üzərində tibbi, elmi və başqa təcrübələr aparıla bilməz.

Maddə 47. Fikir və söz azadlığı

I. Hər kəsin fikir və söz azadlığı vardır.

II. Heç kəs öz fikir və əqidəsini açıqlamağa və ya fikir və əqidəsindən dönməyə məcbur edilə bilməz.

III. İrqi, milli, dini, sosial və hər hansı digər meyara əsaslanan ədavət və düşmənçilik oyadan təşviqata və təbliğata yol verilmir.

Maddə 48. Vicdan azadlığı

I. Hər kəsin vicdan azadlığı vardır.

II. Hər kəsin dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirmək, hər hansı dinə təkbəşinə və ya başqaları ilə birlikdə etiqad etmək, yaxud heç bir dinə etiqad etməmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ vardır.

III. Dini mərasimlərin yerinə yetirilməsi, ictimai qaydanı pozmursa və ya ictimai əxlaqa zidd deyildirsə, sərbəstdir.

IV. Dini etiqad və ya əqidə hüquq pozuntusuna bəraət qazandırmır.

V. Heç kəs öz dini etiqadını və əqidəsini ifadə etməyə (nümayiş etdirməyə), dini mərasimləri yerinə yetirməyə və ya dini mərasimlərdə iştirak etməyə məcbur edilə bilməz.

HÜQUQLARIMIZ BEYNƏLXALQ SƏVIYYƏDƏ QORUNUR

Dünyada baş verən ardı-arası kəsilməyən müharibələr insanların hüquqlarının pozulmasına, insan ləyaqətinin alçaldılmasına və s. səbəb olur. Təkcə müharibələr və münaqişələr deyil, terror və buna bənzər hadisələr də insanların hüquqlarının tapdalanmasına gətirib çıxaran səbəblərdəndir.

XIX əsrdən insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində beynəlxalq miqyasda mübarizəyə başlandı. Lakin bu dövrdə insan hüquqlarının qorunması üçün o qədər də böyük işlərə imza atılmadı. İnsan hüquqları uğrunda mübarizə yalnız XX əsrin ortalarından başlayaraq tarixdə öz izini qoydu və həlledici rol oynadı.

Nə üçün insan hüquqlarının qorunması uğrunda mübarizə tarixində məhz XX əsr həlledici rol oynadı? Hüquqlarımızın müdafiəsi bu dövrdən etibarən beynəlxalq səviyyədə qorunurmu?

İnsan hüquqları və azadlıqlarını qorumaq üçün bir çox beynəlxalq təşkilatlar fəaliyyətə başladı. İnsanların hüquqlarının beynəlxalq səviyyədə qorunması məqsədilə bu təşkilatlar arasında müxtəlif razılaşmalar əldə edildi.

1945-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı yaradıldı. Bu təşkilatın yaradılmasında məqsəd dövlətlər arasındakı münasibətləri hüquqi çərçivəyə salmaq idi. 1948-ci il dekabrın 10-da BMT Baş Məclisi "Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi"ni qəbul etdi.

▲
1994-cü il mart ayının 19-da
20 Yanvar metro stansiyasında
baş verən terror aktı

*"Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi"ni qəbul etmiş BMT-nin Baş Məclisi (hazırda Baş Assambleyası).
◀ Paris, 1948-ci il*

Bəyannamənin qəbul edilməsində əsas məqsəd insan hüquqları və azadlıqlarının bütün dövlətlərin əməl etməli olduğu normaları müəyyənləşdirmək idi. Həmin bəyannamə müxtəlif siyasi və sosial-iqtisadi quruluşlu dövlətlərin insan hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində əməkdaşlıq imkanlarını nümayiş etdirən mühüm beynəlxalq sənəddir.

Bəyannamədə 7 prinsip öz əksini tapmışdır. Bu prinsiplər aşağıdakılardır:

- 1. Güc tətbiq etməmək və ya güclə hədələməmək;*
- 2. Beynəlxalq mübahisələri dinc yolla həll etmək;*
- 3. Dövlətin daxili siyasətində olan işlərə qarışmamaq;*
- 4. BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq dövlətlərin bir-biri ilə əməkdaşlıq etməsi;*
- 5. Xalqların hüquq bərabərliyi və özünü müəyyən etmə;*
- 6. Dövlətlərin suveren bərabərliyi;*
- 7. BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq dövlətlərin öz üzərinə götürdükləri öhdəlikləri vicdanla yerinə yetirməsi.*

Bəyannamədə daha hansı prinsiplər ola bilərdi? Əlavələrinizi qeyd edin.

Hələ 1965-ci ildə BMT Baş Məclisinin qəbul etdiyi "İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında Beynəlxalq Konvensiya"da irqi ayrı-seçkilik pislənmişdir. Burada irqi ayrı-seçkiliyə və ya onun saxlanmasına səbəb olan siyasəti dəyişmək tövsiyə olunmuşdur.

Beynəlxalq birliklərin qəbul etdiyi sənədlərdən biri də 1966-cı ilə aid "İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt"dır. Bu pakt ədalətli və əlverişli əmək hüququnu, yaratmaq hüququnu, sosial təminat, ailənin müdafiəsi, səhiyyə, təhsil və s. ilə əlaqədar hüquqları elan və təsbit edir.

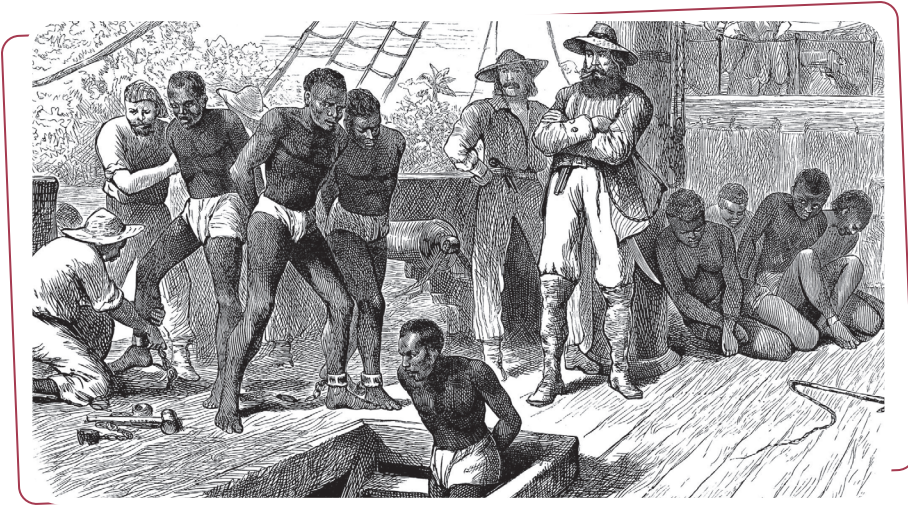
"İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt"ın əhəmiyyətini müəyyənləşdirin və ölkəmizdə bu sahədə görülən işlərə dair faktlar göstərin.

▲
Helsinki. Finlandiya

Digər – "Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt" isə yaşamaq, şəxsi toxunulmazlıq, sərbəst toplaşmaq hüququnun, söz, vicdan və din azadlığının qanunla qorunduğunu bəyan edir. Pakta görə, heç kəs həyatdan özbaşına məhrum edilə, işgəncəyə və köləliyə məruz qoyula, məcburi, yaxud icbari əməyə cəlb edilə bilməz.

Hazırda dünya dövlətlərinin bir çoxu bu paktların iştirakçısıdır.

Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq üzrə Helsinki Müşavirəsinin 1 avqust 1975-ci il tarixli Yekun Aktında isə 10 prinsip göstərilmişdir; yuxarıda sadalanan prinsiplərə daha 3-ü əlavə olunmuşdur:

1. Sərhədlərin toxunulmazlığı;
2. Dövlətlərin ərazi bütövlüyü;
3. Əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi.

Qəbul edilmiş Helsinki Yekun Aktı, əslində, beynəlxalq müqavilə deyildir, regional xarakterli bir sənəddir. Lakin onun təsbit etdiyi prinsiplər, o cümlədən əldə edilmiş 3 prinsip ümumi beynəlxalq hüququn bir hissəsi kimi dövlətlər tərəfindən tanındı. Beləliklə, Helsinki Yekun Aktı müasir beynəlxalq hüququn hamıqla qəbul olunmuş on əsas prinsipini bəyan etdi.

Helsinki Yekun Aktı dövlətlərin üzərinə başlıca öhdəliklər də qoyurdu. Öhdəliklərə əsasən, dövlətlər insan hüquqlarına hörmət etməli və beynəlxalq səviyyədə dəstək verməli idi.

Azərbaycan Respublikası da qəbul edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını dəstəkləyir, bu sahədə tədbirlər görür. Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra beynəlxalq normalara uyğun demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunu əsas götürmüş və özünün inkişaf yolunu seçmişdir. Azərbaycan Respublikasının ümumxalq səsverməsi ilə qəbul edilmiş Konstitusiyasında insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin olunması dövlətimizin ali məqsədi kimi bəyan edilmişdir.

Konstitusiyamızda irqindən, etnik mənsubiyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əqidəsindən, siyasi və sosial mənsubiyyətindən və s. hallardan asılı olmayaraq, hər bir insanın hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi qanunvericilik, icra və məhkəmə orqanları qarşısında vəzifə kimi qoyulmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına aid maddələrdə əks olunan məsələləri beynəlxalq sənədlərlə müqayisəli şəkildə müzakirə edin.

Hər bir vətəndaşın həyatında və cəmiyyətdə insan hüquqlarının reallığa çevrilməsi amalına xidmət edən Azərbaycan Respublikası insan hüquqları sahəsində 20-dək beynəlxalq konvensiya və sazişə qoşulmuşdur.

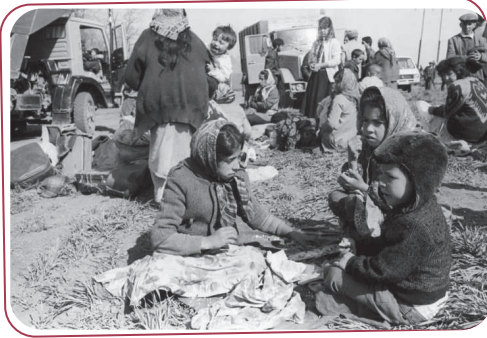
Ulu öndər Heydər Əliyev 1998-ci ildə "İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında" Fərman verdi. Bu fərman BMT-nin insan hüquqlarına dair 1948-ci il 10 dekabr tarixli Bəyannaməsinin qəbul edilməsinin 50 illiyi ilə əlaqədar idi. Orada göstərilirdi ki, qanun layihələrinin hazırlanması və qanunların qəbul edilməsi zamanı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında əks etdirilmiş insan hüquq və azadlıqları əsas meyar kimi rəhbər tutulsun. Həmçinin Milli Məclisin deputatları ATƏT-in və Avropa Şurasının Parlament assambleyalarının, Müstəqil Dövlətlər Birliyinin üzvü olan dövlətlərin Parlamentlərarası Assambleyasının, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı Parlament Assambleyasının, Parlamentlərarası İttifaqın sessiyalarında, həmin təşkilatların müvafiq komitələrinin tədbirlərində fəal iştirak etsinlər. Onlar insan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətinin təbliğatçısı olsunlar. Ermənistan–Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində qaçqın və məcburi köçkün düşmüş şəxslərin hüquqlarının bərpası üçün aparılan işi gücləndirsinlər.

Miqrant –

öz ana vətənindən
digər bir ölkəyə
köçən şəxs

Fərmanda nəzərdə tutulan məsələlərdən biri də Azərbaycan Respublikasının BMT-nin 18 dekabr 1990-cı il tarixli "Bütün fəhlə miqrantların* və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının qorunması haqqında" Beynəlxalq Konvensiyasına, BMT-nin 1976-cı il 23 mart tarixli "Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt"ının birinci fakültativ protokoluna, BMT-nin 1989-cu il 15 dekabr tarixli "Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt"ının ikinci fakültativ protokoluna və insan hüquqları sahəsində mövcud olan digər beynəlxalq sazişlərə qoşulmasının mümkünlüyü məsələsinin öyrənilməsi idi.

Beləliklə, məlum olur ki, ölkəmizdə insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları beynəlxalq səviyyədə də qorunur.

Fərmanda həmçinin aşağıdakılar öz əksini tapmışdır:

- *İnsan hüquqları sahəsində Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq sazişlərin tam və səmərəli həyata keçirilməsi üçün müvafiq təşkilati və digər tədbirlərin görülməsini təmin etsinlər;*
- *Avropa Komissiyası, Avropa Şurası, ATƏT-in İnsan hüquqlarına dair demokratik təsisatlar bürosu, Beynəlxalq Amnistiya, İnsan hüquqlarını müşahidə edən Helsinki Təşkilatı, habelə insan hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən müvafiq qurumlarla və digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsi sahəsində tədbirlər həyata keçirsinlər;*
- *Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən qeyri-dövlət hüquqi müdafiə təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqələrin yaradılmasını və inkişaf etdirilməsini təmin etsinlər.*

▲
Azərbaycan torpaqlarının ermənilər tərəfindən işğal nəticəsində doğma yurd-yuvalarını tərk etmiş məcburi köçkünlər

1. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması haqqında hansı faktları göstərə bilərsiniz?
2. Beynəlxalq hüquqi sənədlər barədə sizi daha çox düşündürən nədir?
3. "Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi"ni milli hüquqi sənədlərimizlə müqayisə edib təqdimat hazırlayın.
4. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının qorunmasının əhəmiyyəti haqqında topladığınız əlavə məlumatlar əsasında cədvəl tərtib edin.
5. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə edən daha hansı sənədlər vardır? Araşdırma apararaq həmin sənədlərin əhəmiyyətini göstərin.
6. Sizcə, insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə edən bu qədər sənədlər olduğu halda, niyə hələ də hüquqları pozulan insanlar var? Səbəbi əsaslandıraraq təqdimat hazırlayın.
7. "Hüquqlarımız və azadlıqlarımız beynəlxalq səviyyədə qorunur" mövzusunda esse hazırlayın.

İQTİSADI SƏMƏRƏLİLİK RİFAHIMIZDIR

Respublikamız iqtisadi sahədə əldə etdiyi nailiyyətlərə görə hazırda bütün dünyada tanınır. Ölkəmizin sərvətlərindən səmərəli istifadə xalqın rifahının yüksəldilməsinə imkan yaradır. Hazırda müharibə şəraitində olmasına baxmayaraq, ölkəmiz inkişaf etmiş ölkələrdən iqtisadi cəhətdən heç də geridə qalmır.

Sizcə, iqtisadiyyatımızın inkişafına səbəb nədir? Səmərəli işlərin görülməsi ölkə iqtisadiyyatının inkişafına nə dərəcədə təsir edir?

Ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: "İqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir". Ölkəmizin iqtisadi qüdrətinin artması bütün sahələrə öz təsirini göstərmişdir. Dövlətin iqtisadi vəziyyətini tənzimləmək və inkişafına səy göstərmək hər bir vətəndaşın maraq dairəsində olmalıdır.

Ailə də kiçik dövlətdir. Uğur və Banu bir ailənin övladlarıdır. Onlar neçə vaxt idi ki, atalarının verdiyi pullara qənaət edib toplayırdılar. Hətta pul saxlamaq üçün xüsusi qutular da hazırlamışdılar.

Pulların qutuya qoyulmasını və lazımi ehtiyaclar üçün götürülməsini hesablamadan ötrü hesab kitabçası düzəltmişdilər. Hər dəfə qutuya pulu qoyduqda, yaxud götürdükdə kitabçada öz qeydlərini edirdilər. Uşaqlar bir dəfə hesab kitabçasındakı balanslarını yoxlayanda gördülər ki, Banu Uğurdan daha çox pula qənaət etmişdir. Uğur öz pulunun Banunun pulundan az olduğunu görüb təəccübləndi. Axı ataları həmişə onlara eyni məbləğdə pul verirdi. Yaranmış vəziyyəti aydınlaşdırmaq üçün Banu Uğura təklif etdi ki, bir ay müddətində xərclədikləri pulların hesabını tutsunlar və bu fərqi hansı səbəbdən yandığını aşkar etsinlər. Uğur əməliyyat aparmaq üçün hesablaşma maşınından istifadə etdi. Öz hesab kitabçasındakı qeydlərə bir-bir nəzər yetirdi. Qutusuna qoyduğu və götürdüyü pulları hesabladıqca o, işin nə yerdə olduğunu anlamağa başlayırdı. Banunun pullarının daha çox qalması onu dərinlən düşündürürdü. Necə oldu ki, Banunun pulu çox qaldı?

Banu Uğurun bu narahatlığını başa düşdü. Öz hesab kitabçasını gətirdi, orada apardığı qeydləri oxudu. Sonra Uğurdan xahiş etdi ki, onun da pullarının hesabını aparsın. Banunun pullarını hesablayan Uğur vəziyyəti dərk etdi. O, həmişə Banunun alış-veriş etməzdən əvvəl özünə sual verdiyini görmüşdü: "Bu mənə, həqiqətən, lazımdır mı, yoxsa mən, sadəcə, bunu istəyirəm?" Demək, Banu pullarından çox qənaətlə istifadə etmişdi. Ona lazım olmayan və ya səmərəsiz heç nəyə pul xərcləməmişdi.

Həyatda xərclərimizin hesabını aparmaq və aldıqlarımızın nə qədər zəruri olduğunu müəyyən etmək bizim səmərəli yaşamaq imkanlarına malik olmağımıza şərait yaradacaqdır.

Hər kəsin öz gündəlik tələbatlarını ödəmək üçün pula ehtiyacı vardır və insanlar öz pullarından müxtəlif cür istifadə edirlər. Bəzi insanlar daha çox, bəziləri isə daha az pul qazanırlar. Kimsə daha çox pul xərcləyir, kimsə daha qənaətcildir. Gəlirlərinin bir qisminə qənaət edənlərlə yanaşı, bütün gəlirlərini xərcləyən, hətta borc alaraq sonda çıxılmaz vəziyyətə düşənlər də var.

?

Siz pullarınızı xərcləyərkən səmərəli istifadə yollarına üstünlük verirsinizmi? İqtisadi səmərəlilik nədir? İqtisadi səmərəliliyin əsasını nə təşkil edir?

Alış-veriş edərkən aşağıdakı sorğu vərəqindən istifadə etsəniz, sizin üçün faydalı ola bilər.

Nə almaq istərdim?

Mən nə üçün bunu istəyirəm?

Bu mənə, həqiqətən, lazımdır mı?

Onu almağa, saxlamağa sərf olunan pula və vaxta dəyər mi?

Onu almaq üçün mən neçə həftəlik cibxərcliyinə qənaət etməliyəm?

Onun əvəzində istifadə edə biləcəyim və artıq malik olduğum başqa nəşə varmı?

Mən əşyanı icarəyə götürə və ya yenisinin əvəzinə istifadə olunmuşunu ala bilərəmmi?

Bu əşya mənə maliyyə məqsədlərimə çatmaqda kömək edəcəkmi, yoxsa gələcəkdə lazım ola biləcək başqa bir şey almaq üçün bu gün pula qənaət etməyim daha yaxşı olar?

Pullarını uğurla idarə etməyi bacaran insanlar öz gəlir və xərclərinə daha yaxşı nəzarət edirlər. Bunun üçün aşağıdakı suallara cavab verməklə hesablama aparmaq olar:

- Həftə ərzində nə qədər pul qazanmısınız?
- Nə qədər pul xərcləmişiniz?
- Xərclədiyiniz pulla daha nə edə bilərsiniz?

Təsəvvür edin ki, kimsəsiz uşaqlar evində şənlik keçirirsiniz. Bu şənlik sizin hər birinizin həm qonaq, həm də aşpaz qismində çıxış edəcəyiniz fərqli bir ziyafət olacaq. Şənlikdə müxtəlif yeməklərin hazırlanması üçün pula ehtiyac yaranacaq. Amma bütün uşaqların büdcəsini nəzərə alsaq, böyük məbləğdə vəsaitin toplanması qeyri-mümkündür. Siz az pulla müxtəlif yeməklər hazırlamaq üçün mütləq səmərəli addımlar atmalısınız.

Hansı səmərəli təklifləriniz ola bilər? Şənliyin təşkili üçün hansı planlar həyata keçirərdiniz? Təkliflərinizi söyləyin. Daha səmərəli təklifi müəyyənləşdirərək müzakirə edin.

Siz daha çox vəsait toplamaq istəyirsinizsə, aşağıdakı cədvəldən istifadə edə bilərsiniz.

Alış-veriş tarixi	Depozit*	Çıxarma	Yekun balans

Depozit –

fiziki və hüquqi şəxslərin bankda saxlanılan pul vəsaiti

İqtisadi səmərəlilik – müxtəlif yeniliklərin istehsalın nəticəsinə təsirini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Yəni elmi-texniki yeniliklərin tətbiqi və əvvəlki şəraitdə çəkilən xərc müqabilində əldə olunan məhsul müqayisə edilməklə iqtisadi səmərəlilik müəyyənləşdirilir. Bu zaman iqtisadi səmərəliliyi xarakterizə edən digər göstəricilər də – mənfəət, əmək məhsuldarlığı və s. hesablanır.

İqtisadi səmərəliliyə şərait yaradan amilləri sadalayın.

▲
Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatı elektrik, elektronika və telekommunikasiya istisna olmaqla, bütün sahələr üzrə standartlaşdırma ilə məşğuldur.

Səmərəliliyin yüksək səviyyəyə qalxmasına şərait yaradan amillərdən biri də keyfiyyətdir. Keyfiyyətin əldə olunması üçün maksimum potensialın istifadə edilməsi zəruridir. İstehsal olunan məhsulun qiyməti onun keyfiyyəti ilə yanaşı, ayrılan xərclərin miqdarı ilə də müəyyənləşir. Az xərclə keyfiyyətli məhsul əldə etmək iqtisadi səmərəlilik üçün vacib amildir.

Elm və texnikanın inkişafı ilə əlaqədar olaraq iqtisadi səmərəlilikdə bir sıra yeniliklər özünü göstərdi. Bu sahənin inkişafı üçün yeni standartların tətbiqinə imkanlar açıldı.

Bütün məhsulların qiymətinin müəyyən edilməsi üçün standartlardan istifadə edilir.

Elmi-texniki tərəqqinin iqtisadi səmərəliliyə təsirinin nədən ibarət olduğunu izah edin.

Dövlət standartlaşdırma orqanları ilə yerli xidmət orqanları birgə işləməlidir ki, yaradılmış standart tətbiq olunduqda iqtisadi səmərə verə bilsin.

Ölkəmiz resurslarla zəngindir. İqtisadi potensialın istifadəsi üçün resursların istehsal dövriyyəsinə tam cəlb olunması ilə yanaşı, onlardan daha səmərəli istifadə etmək lazımdır. Çünki təbii resursların kəmiyyət və keyfiyyəti iqtisadi artımın başlıca amillərindən biri olub iqtisadiyyatın inkişafı üçün vacibdir.

Təbii resurslar dedikdə bütün təbiət komponentləri, əsasən, torpaq, neft, su və s. nəzərdə tutulur.

Torpaq kənd təsərrüfatı işlərinin aparılması üçün əsas resursdur. Torpağın münbitliyi yüksək məhsuldarlıq deməkdir. Əlbəttə, əgər torpaq şoran, qumlu və s. səbəblərdən yararsızdırsa, bura əlavə kapital qoyuluşu tələb olunur. Bu zaman həmin torpaq sahəsindən daha səmərəli istifadə etmək mümkün olacaq.

Torpaqla yanaşı, ölkə iqtisadiyyatına gəlir gətirən sahələrdən biri də neftdir. Neftçixarma iqtisadiyyatımızın inkişafında əsas rol oynayan sahələrdəndir.

Ümumiyyətlə, təbii sərvətlərimiz olan torpaq, neft, su və s. resurslardan səmərəli istifadə ölkə iqtisadiyyatına böyük gəlir gətirir.

Təbii resursların iqtisadiyyatımızın inkişafına təsirini şərh edin.

Əmək resurslarının kəmiyyət və keyfiyyəti də iqtisadi artımda xüsusi rola malikdir. Əmək resurslarından daha məhsuldar istifadə etməklə məhsul artımına nail olmaq mümkündür. İşçi qüvvəsinin təhsil və peşə hazırlığı iqtisadi artımın sürətinə öz təsirini göstərir.

İqtisadi artıma təsir edən amillərdən biri də resursların səmərəli bölgüsüdür. Resurslardan səmərəli istifadənin iqtisadi artım üçün oynadığı rol nə qədər əhəmiyyətlidirsə, onların səmərəli bölgüsü də bir o qədər önəmlidir.

Təhsil və peşə hazırlığının iqtisadi artımın sürətinə təsirini faktlarla əsaslandırın.

Bank və bankçılıq müasir inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatında önəmli yerlərdən birini tutur. Banklarda müxtəlif bank xidmətləri həyata keçirilir.

Cəmiyyətdə əhalinin əksər hissəsi bank xidmətlərindən istifadə etməklə öz həyat tərzini bu və ya digər formada tənzimləyir.

Banklar əmanət və kreditlərlə yanaşı, aşağıdakı bank fəaliyyət növləri ilə də məşğul olur:

- Müştəri üçün bank hesabı açır;
- Bank hesabları vasitəsilə pul köçürmələri edir;
- Nağdsız ödənişləri həyata keçirir;
- Sənədləri və qiymətli əşyaları xüsusi otaqlarda və ya seyf qutularında saxlayır və s.

Banklar biznes fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən şəxslər üçün də müəyyən xidməthaqqı qarşılığında maliyyə məsləhəti və ya konsultasiya xidmətləri təklif edir. Müasir dövrdə bank sisteminin təşkil etdiyi ən rahat üsullardan biri də terminalların quraşdırılmasıdır. Müxtəlif yerlərdə – ticarət mərkəzlərində, mağaza və obyektlərdə və s. bu terminallar vasitəsilə nağdsız ödənişlər həyata keçirilir.

Bank sistemindəki bu kimi yeniliklər iqtisadiyyatın tənzimlənməsində mühüm rol oynayır.

Azərbaycan bank sistemində ölkə qanunvericiliyinə uyğun fəaliyyət göstərən banklar daxildir.

Mərkəzi Bank dövlətin pul və valyuta siyasətini müəyyənləşdirən, nağd pul dövriyyəsini təşkil edən, manatın xarici valyutalara nisbətə rəsmi məzənnəsini formalaşdıran, ödəniş sistemlərinin təşkilini və fəaliyyətini nizamlayan dövlət təşkilatıdır. Eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının qanunlarında maliyyə bazarlarına nəzarət orqanının müəyyən edilmiş səlahiyyətləri, o cümlədən onun maliyyə xidmətləri bazarında lisenziyalaşdırma və nəzarət investorlarının, maliyyə xidmətləri istehlakçılarının hüquqlarının qorunması sahəsində vəzifə və hüquqları da Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilir.

1. Səmərəli istifadənin iqtisadiyyatın inkişafına təsirini izah edin.
2. "Ailədə səmərəli iqtisadiyyat" mövzusunda təqdimat hazırlayın.
3. "Məktəb şənliyə hazırlaşır" mövzusunda səmərəli xərclərin təşkil olunması ilə bağlı layihə hazırlayın.
4. "Dövlətin gəliri iqtisadi səmərəliliyin nəticəsidir" fikrini izah edin.
5. Həftəlik xərclərinizi hesablayın və cədvəldəki xanaları doldurun.

Tarix	Gəlirin mənbəyi və miqdarı	Mən nə aldım?	Neçəyə idi?	Bu, istək, yaxud ehtiyac idi?

6. "Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində iqtisadi səmərəlilik elm və texnikanın inkişafından qaynaqlanır" cümləsini təhlil edib dəyərləndirin.
7. İnkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatındakı irəliləyişlərlə bağlı təqdimat hazırlayın.
8. Təsəvvür edin ki, bir şokolad fabriki açmışsınız. Rəqabətə davam gətirməyiniz üçün müəyyən qabaqlayıcı işlər görməlisiniz. Bu halda daha səmərəli yollar seçməyiniz zəruridir. Siz hansı addımları atardınız?

BÖLMƏ

**Mədəniyyət və
tolerantlıq**

TOLERANTLIQ

Dünya çoxsaylı qırğınların şahidi olmuşdur. İspaniya katolik olmayanları inkvizisiyaya məruz qoyan, Amerika Birləşmiş Ştatları isə bir neçə yüz il qaradərili və hinduları mənsub olduqları irqlərinə görə təqib edən ölkə kimi tarixə düşmüşdür. Lakin bu kimi qırğınların ən böyüyü – 1939–1945-ci illərdə baş vermiş İkinci Dünya müharibəsi illərində yalnız milli mənsubiyyətə görə milyonlarla yəhudinin məhv edildiyi “Holokost”* hadisəsi ötən əsrin tarixinə qanlı həflərlə yazılmışdır.

Belə hadisələr nə üçün baş verirdi?

Dini, milli, irqi, cinsi, siyasi və ideoloji fərqlərinə görə insanların təqiblərə və zorakılıqlara məruz qalması halları əksər ölkələrdə hələ qədimdən mövcud olmuşdur. Bu kimi hadisələr, nəhayət ki, XX əsrin ortalarından etibarən dünya xalqlarını düşünməyə vadar etmiş və bütün xalqlar bir-birinə qarşı dözümlü olmaq haqqında qərar verməyə məcbur olmuşlar.

Holokost –

yunanca “holos” – bütün, “kaustos” – yanmış deməkdir. Almaniyada nasist hakimiyyətin yəhudilərə qarşı soyqırımı

Amerikalı hindu ▲

"Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi"ndə göstərilir: "İnsan ailəsinin bütün üzvlərinə məxsus ləyaqətin etirafı və onların bərabər, ayrılmaz hüquqları azadlıq, ədalət və ümumi dünyanın əsasını təşkil edir. İnsan hüquqlarına qarşı etinasızlıq və nifrət insanın vicdanını hiddətləndirən vəhşi aktlara gətirib çıxarır".

Amerikada açılmış ▲
"Holokost ilə üz-üzə" sərgisindən
fotoşəkil

?

Dözümsüzlüyə qarşı hansı sənədlər qəbul edilmişdir? Bu sənədlərin qəbul edilməsinin bəşəriyyət üçün əhəmiyyəti nədir?

Bu bəyannamədən sonra dözümlülük barədə çoxlu sayda qərarlar qəbul edilir. 1995-ci ildə UNESCO Baş Konfransı öz sessiyasında dözümlülük prinsiplərinə dair bəyannamə qəbul etmişdir. Bu sənəddə qeyd olunurdu ki, dözümlülük, ilk növbədə, insan hüquq və azadlıqlarının etirafı əsasında formalaşan fəal münasibətdir.

Dözümlülük anlayışı çox hallarda "tolerantlıq" kimi də işlədilir. **Tolerantlıq** – dözümlülük, başqa sözlə, digər inam və əqidələrə olduğu kimi yanaşma, onların varlığına dözümlü olmaq mənasını daşıyır. Dözümlülük başqa dinə, millətə, mədəniyyətə, adət-ənənəyə, baxışlara, xüsusiyyətlərə qarşı sakit yanaşmaq, onun varlığına dözümlü nümayiş etdirmək deməkdir.

Dini tolerantlığın rəmzi olan Kazan Kremlisi UNESCO-nun Ümumdünya maddi irs siyahısına salınmış abidələrdəndir. Kremlin ərazisində pravoslav kilsəsi və Kul-Şərif məscidi yanbayan yerləşir.

Bir qrup tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, dözümlülük ideyası ilk dəfə XVI–XVII əsrlərdə Avropada meydana gəlmişdir. O zaman dözümlülük yalnız din və insanların vicdan azadlığı ilə bağlı olmuşdur.

Tolerantlıq anlayışının ən aydın tərifini Ümummilli lider Heydər Əliyevə məxsusdur. O demişdir: "Tolerantlıq, dözümlülük çox geniş anlayışdır. O həm insani münasibətlərin, həm də dövlətlərarası, millətlərarası, dinlərarası münasibətlərin bir çox cəhətlərinə aiddir... O təkəcə dinlərin bir-birinə dözümlülüüyü deyil, həm də bir-birinin adətlərinə, mənəviyyatına dözümlülük, mədəniyyətlərə dözümlülük deməkdir".

1648-ci ildə imzalanmış Vestfal sülhü dini dözümlülükə bağlı ilk sənəd hesab olunur. Lakin bu sənəd yazıldığı gündən fəaliyyətsiz olaraq qaldı. Belə ki onun ardınca gələn müharibə və dini dözümsüzlük bu ideya üçün mühitin yetişmədiyini sübut etdi.

Dözümlülük haqqında tam dolğun fikirlər yalnız XX əsrin ortalarında, İkinci Dünya müharibəsi bitdiyi zaman formalaşmağa başladı. Lakin bu zaman siyasi liderlər dözümlülüğü yox, insan hüquqlarını və vətəndaş azadlıqlarını önə çəkirdilər.

Bu gün tolerantlıq insan hüquqlarının həyata keçirilməsinin, sülhə nail olmağın ayrılmaz hissəsi kimi qəbul edilir. Tolerantlıq daha sıx əməkdaşlığa yol açır. Həmçinin ədavəti və fikir ayrılığını aradan qaldırmağa kömək edir, zorakılığa və hədə-qorxuya qalib gəlir, cəmiyyətdə təhlükəsizlik hissəsinin təminatçısı kimi çıxış edir.

Tolerantlıq insan hüquqları və vicdanı ilə bağlı olub insan və vətəndaş azadlıqları və hüquqlarını demokratiya əsasında formalaşdırır. İnsanların irqçiliyə, terrora və ekstremizmə qarşı olub sadalananları qəti şəkildə qəbul etməməsi də tolerantlıq hesab edilir.

▲
Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə digər dinlərin nümayəndələri ilə

Tolerant insan öz rəqiblərinə və özünə hörmətlə yanaşan şəxsdir. Tolerant insan əks baxışlara dözmək, onlara səbirlə yanaşmaq, öz baxışlarını digərlərinə təzyiq göstərməklə deyil, başa salaraq inandırmaq, insan hüquqlarına riayət etmək, digərlərinin şərəf və ləyaqətinə hörmətlə yanaşmaq xüsusiyyətlərinə malikdir. Çünki tolerant münasibət qarşılıqlı münasibətdir. Sizin başqalarını bağışlamağa gücünüz çatırsa, lazım gəldikdə onlar da sizi bağışlaya biləcəklər. Tolerant insan fikir ayrılığını əməkdaşlıq və dialoq prosesində aydınlaşdırır, mübahisəli münasibətlərə yol vermir, münaqişələri müzakirə və inandırma yolu ilə həll etməyə çalışır.

Necə düşünürsünüz, siz tolerantсыınız mı? Tolerant insanla oxşar və fərqli cəhətlərinizi müəyyən edin.

Tolerantlıq ədavəti və fikir ayrılığını aradan qaldırır, zorakılığa qalib gəlir, cəmiyyətin sabit inkişafını və təhlükəsizliyini təmin edir. İnsanlar tolerant olmaqla sıx və əhatəli əlaqələr yaradır, öz imkanlarını və fəaliyyətlərini rahatlıqla tənzimləyir, maraqlarını daha asan yollarla reallaşdırma bilirlər.

Dözümlü davranış tərzini azad iqtisadi və siyasi münasibətlərin formalaşmasını tələb edir. Belə cəmiyyətdə əməkdaşlıq və dialoq hamının bir-birinə bərabər hüquqlu və toxunulmaz fərdlər kimi yanaşmasına şərait yaradır. Bu mənada, əsl tolerant münasibətlərin mövcudluğu demokratik mühitə malik cəmiyyətdə mümkündür. Demokratik cəmiyyət elə bir cəmiyyətdir ki, burada bir nəfərin azadlığı başqasının azad olmasına maneçilik törətmir. O, müxtəlif baxışların çoxluğundan ibarət olub, sosial qrupların öz maraq və mənafeələrini ifadə etmək imkanları yaradır.

Tolerant cəmiyyətin yaranması üçün tolerant insanın formalaşması vacibdir. Tolerant insan kimdir?

Tolerantlıqla demokratik prinsiplər arasında nə kimi əlaqə vardır? Sınıf yoldaşlarınızla müzakirə edin.

Plüralizm şəraitində hər kəs istədiyi baxışlara, dünyagörüşünə malik ola bilər, lakin həm də başqalarının hüquqlarına hörmətlə yanaşır, istənilən fikir müxtəlifliyinə dözümlü münasibət bəsləyir. Demək, tolerant cəmiyyət plüralizmin hökm sürdüyü multikultural cəmiyyətdir.

▲
Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə dünya şöhrətli fotoqraf Reza Deqatinin Parisdə keçirilən "Azərbaycan – tolerantlıq ölkəsi" adlı fotosərgisi

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ideoloji və siyasi müxtəliflik, çoxpartiyalılıq mövqeyindən çıxış edərək vətəndaşlarımızın tolerantlıq və humanizm ruhunda tərbiyə olunmasına önəm verir. Elə buna görə də Azərbaycan dövlətinin ümumtəhsil müəssisələrinin qarşısına qoyduğu tələblərdən biri sizin, yəni gələcək vətəndaşların arasında bərabər imkanların və qarşılıqlı əməkdaşlığın yaradılmasıdır. Çalışın ki, siz də tolerantlığı qoruyasınız.

○ *Multikultural cəmiyyət anlayışını izah edin. Belə cəmiyyətin formalaşmasının əhəmiyyəti nədir?*

Xocalı soyqırımı

Hər bir xalqın dözümlülüyə münasibəti müxtəlifdir. Tolerantlığın əsasını insan şəxsiyyətinin təməl dəyərləri təşkil edir. Tolerant olmadan cəmiyyətin sabitliyi, dinc yaşaması mümkün deyil. Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların oradan məcburi çıxarılması, ermənilərin Qarabağda Xocalı faciəsini törətməsi bütün beynəlxalq müqavilələrə və sazişlərə imza atmasına baxmayaraq, bu ölkədə tolerant dəyərlərin olmadığından xəbər verir. Buna görə də ekspertlər deyirlər ki, dözümlülük formal və qeyri-formal şəkildə ifadə olunur. Bəziləri onu öz qanunvericiliklərində və konstitusiyalarında qeyd edirlər, digərləri isə, sadəcə, milli xarakterin bir hissəsi kimi qəbul edirlər.

1. Tolerantlıq anlayışını izah edin və ona xas olan əlamətləri sadalayın.
2. Tolerant cəmiyyət necə cəmiyyətdir?
3. Münaqişə və tolerantlıq nə üçün təzadlı anlayışlar hesab olunur? Onların fərqli tərəflərini müəyyənləşdirin.
4. Əlavə informasiya mənbələrindən istifadə etməklə multikultural mühitin nə olduğunu araşdırın.
5. "Azərbaycan tolerant ölkədir" başlığı altında təqdimat hazırlayın.
6. Tolerantlıq haqqında esse yazın.

MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI TOLERANTLIQ

Siz heç düşünmüşünüzmü ki, nə üçün insanlar fərqli tərzdə geyinir, fərqli həyat təzi keçirir, başqalarından fərqli davranır, fərqli mahnılar dinləyir, kitablar oxuyur və s.? Biz insanların bu cür olmalarını çox vaxt normal qarşılayır və hörmətlə yaşamağa çalışırıq.

Kiminsə hər hansı bir xüsusiyyəti olubmu ki, xoşunuza gəlməyib? Bu halda nə etmişiniz?

Tolerantlıq mədəniyyətlərin zəngin müxtəlifliyinə, mövcud özünüifadə formalarına hörmətlə yanaşmaq, bunları tanımaq və düzgün anlamaqdır. Tolerantlığa daxil olan sferalardan biri mədəni tolerantlıqdır. Mədəni tolerantlığın mövcudluğu mədəni fərqi mövcudluğundan xəbər verir. Dünyada minlərlə mədəniyyət mövcuddur.

Siz, yəqin ki, mədəniyyətin maddi və mənəvi formalarda olduğunu bilirsiniz. Əslində, mədəniyyət daha geniş və çoxmənəli məfhumdur.

Tarixdə ilk dəfə "mədəniyyət" anlayışı latın dilində tərcüməsi "torpağın becərilməsi" anlamını verən "kultura" sözü ilə ifadə edilmişdir. Zaman ötdükcə mədəniyyət insanların intellektual səviyyəsini, onların təhsil və tərbiyyəsini, əxlaq və estetik təfəkkürünü, yaradıcı baxışlarını, adət-ənənəsini və tarixi təcrübəsini ifadə etməyə başladı.

Nə üçün "torpağın becərilməsi" anlamını ifadə edən "mədəniyyət" sözü daha geniş mənəni özündə əks etdirə bildi?

Bu gün mədəniyyət dedikdə biz, adətən, incəsənət, ədəbiyyat və s. kimi sahələri nəzərdə tuturuq. Lakin mədəniyyət daha çox sahəni əhatə edir. O, cəmiyyət üzvlərinin həyatını – geyim tərzini, nikah mərasimini, ailə ənənələrini, övladlarına və qohumlarına münasibətlərini, əmək fəaliyyətlərini, dini baxışlarını, asudə vaxtı necə keçirmələrini və s. ifadə edir.

İnsan fərdi mədəni xüsusiyyətlərə malik olmaqla bərabər, həm də böyük bir mədəniyyətin tərkib hissəsidir. Hər kəs öz xalqının, millətinin, etnik mənsubiyyətinin mədəni daşıyıcısıdır. Dünyada elə bir məfhum yoxdur ki, mədəniyyət qədər çoxmənəli çalarlara malik olsun. Bu mənada, mədəniyyət həm də bəşəriyyətin rəngarəngliyinin və müxtəlifliyinin təzahürüdür. Mədəni müxtəliflik müasir dünyanın mədəni simasıdır.

İnsanın mədəni çevrəsinə daha hansı sahələri əlavə edə bilərsiniz?

▲ Tazəpir məscidinin iç görünüşü

Daha böyük mədəniyyətlər sivilizasiya* adlanır. Məsələn, Qədim sivilizasiya, Qərb sivilizasiyası, İslam sivilizasiyası, Türk sivilizasiyası və s.

Sivilizasiya –

latın dilində "sivis" sözündən götürülüb, "mülki" deməkdir. Sivilizasiya cəmiyyətin özünəməxsus siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni inkişafını əhatə edir.

?

Qədim sivilizasiyalara dair nümunələr göstərin.

Mədəniyyət yaradıcı təfəkkürün məhsuludur. O, insan varlığının dərinliyini və ölçüsüzlüyünü göstərir. Bu baxımdan, mədəniyyət həm də insanın kimliyinin ifadəsidir. O, yalnız yaradıcı xarakter daşımır, həm də yaradıcılığın nəticələrini qavramağın xarakterini də müəyyən edir. Əmək mədəniyyəti, davranış mədəniyyəti, qavrama mədəniyyəti insanların inkişaf səviyyəsini müəyyənləşdirir. Bu mənada, mədəniyyət daxilində çoxlu sayda mədəniyyətlər mövcuddur.

XX yüzillikdə planetimizdə iki dünya müharibəsinin baş verməsi, inqilablar və totalitar rejimlərin uzun illər milyonlarla insanın ölümünə səbəb olması, vandalizmin amansız nümunələri dünya xalqlarını mədəniyyətə fərqli baxışdan yanaşmağa vadar etdi. Dünya cəmiyyətinin dilinə "tolerantlıq" kimi anlayışın gətirilməsi mədəni müxtəlifliyi ön plana keçirdi.

Nə üçün müasir dövrdə dilimizdə "tolerantlıq" anlayışından daha çox istifadə edilir?

Hər bir xalqın mədəniyyəti onun mədəni təcrübəsində yer alır. Lakin bu mədəni təcrübəni müxtəlif xarici təsirlərin altında yaşatmaq və sonrakı nəsillərə ötürmək müasir dövrün çox çətin bir probleminə çevrilmişdir. Məsələn, müasir informasiya texnologiyaları sayəsində bütün planeti əhatə edən bəşəri – global mədəniyyət formalaşır. Bu zaman mədəniyyətlər qarşılıqlı əlaqədə inkişaf etsə də, insanların böyük əksəriyyəti ixtiyarsız halda yad mədəniyyətə də cəlb olunur. Bu, kütləvi mədəniyyətdir. Onun xüsusiyyətləri odur ki, eyni zamanda dünyanın hər bir bölgəsində eyni xəbərlər yayımlanır, eyni filmlərə baxılır, eyni musiqilər dinlənir, insanlara eyni həyat tərzini aşılanır və s. Mədəniyyətin təbliğatçısı olan sosial şəbəkələr, informasiyanın sürətlə yayılması, texnologiyaların tez-tez yenilməsi insanları bir-birinə yaxınlaşdırsa da, əslində, dəyişkən mədəni atmosfer olaraq onların arasında mənəvi əlaqəni tez-tez dəyişdirir.

Mədəniyyətlərarası münasibətlərin formalaşmasında müasir texnologiyalardan istifadə etməklə informasiyaların dünyanın hər yerinə eyni vaxtda ötürülməsinin nə kimi əhəmiyyəti vardır?

İnformasiya cəmiyyətinin dəyişkən mədəni atmosferindən heç də hamı razı deyildir. Çünki bu mədəniyyətlə bərabər, insanların vərdiş etdiyi həyat tərzində də dəyişikliklər baş verir. Proseslər göstərir ki, belə bir mədəni münaqişə yalnız mədəni tolerantlıq və dialoq vasitəsilə həll oluna bilər.

Mədəniyyət insanları bir-birindən ayırmağa deyil, onları yaxınlaşdırmağa xidmət edir. Mədəni təcrübələr tarixən bir-birindən qidalanmışdır. Məsələn, Avropada mədəniyyətin inkişafına islam alimlərinin əsərləri böyük təsir göstərmişdir. Müasir dövrümüzdə mədəniyyətlərin bu kimi təması və ya dialoqu daha sürətlə baş verir. Sadəcə misallar çəkək. Bu gün dünyada hamının istifadə etdiyi çay Çin mədəniyyətinin, qəhvə ərəb, şalvar və hündürdaban ayaqqabılar qədim türk mədəniyyətinin nümunələridir. Bu kimi faktları daha da artırmaq olar.

Bu mənada, dünyada müxtəlif mədəniyyətlərin bir-biri ilə əlaqədə olması təbii hadisədir. Dünyada mədəni ənənələr nə qədər zəngin və genişdirsə, bütövlükdə mənəvi həyat da bir o qədər zəngindir. Onu da deyək ki, mədəni sərvətlər mədəniyyətin yalnız xarici formasıdır, onun əsl məzmunu isə insanın özünün inkişafıdır.

?

Müxtəlif mədəniyyətlərlə bağlı verilmiş nümunələrə daha nələri əlavə edərdiniz?

Mədəniyyətlərarası dialoqun əhəmiyyətini təhlil edin.

Tolerantlıq öz mahiyyətinə görə geniş fəaliyyət istiqamətinə malikdir. Belə ki bu anlayış passiv dözümlü deyil, əksinə, aktiv əxlaqi yanaşmadır. İnsan digərlərinin mədəniyyətinə dözümlə, hörmətlə yanaşır və öz mədəniyyətini başqalarına zorla yeritmir, əksinə, onun təbliğatçısına çevrilir, fərqli özünüinkışaf modelini yaradır.

Bu gün Azərbaycan da dünyanın mədəni həyatında yaxından iştirak edir. Son illər ölkəmizin mədəni həyatında baş verən hadisələr, o cümlədən "Avroviziya-2012" mahnı müsabiqəsi və muğam müsabiqələrinin keçirilməsi, I Avropa Oyunlarının və "Formula-1" yarışlarının təşkili kimi böyük mədəni tədbirlər, müxtəlif festivallar, konfranslar bunu deməyə əsas verir. Prezidentimiz İlham Əliyev və Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva da Azərbaycanın qlobal dünyada çoxmədəniyyətliyin və mədəni tolerantlığın nümunəsinə çevrilməsi üçün əllərindən gələni edirlər.

Mədəniyətlərə tolerant yanaşmanı dini tolerantlıqla müqayisə edin.

Mədəni tolerantlıq mənəvi xüsusiyyətdir. O, başqalarının maraqlarına, əqidəsinə, inamına, vərdişlərinə dözümlü münasibətlə xarakterizə olunur. Mədəni tolerantlıq digər insana hörmət, onun şəxsi əqidəsinin varlığını qəbul etmək deməkdir. Tolerantlıq həm də özümüzdən fərqli insanların olduğu kimi qəbul edilməsidir. O, özünəinamın təzahürü olub insanın digər fikir və əqidə qarşısında dözümlülüyünü, mənəvi rəqabətdən çəkinməməsini və şəxsi mövqeyinin dayanıqlılığını ifadə edir.

1. Xalqımızın hansı maddi və mənəvi mədəniyyət nümunələrini tanıyırsınız? Sistemləşdirilmiş cədvəldə qeydlərinizi aparın.
2. "Mədəni müxtəliflik" anlayışını necə başa düşürsünüz? Fikrinizi əsaslandırın.
3. Həyatımıza digər xalqların hansı mədəni nümunələri daxil olmuşdur? Onlardan milli-mənəvi keyfiyyətlərimizə xələl gətirməyənləri seçə bilərsinizmi?
4. "Planetin mədəni xəritəsi" adlı təqdimat hazırlayın.
5. I Avropa Oyunlarının ölkəmizdə keçirilməsinin mədəniyyətlərarası tolerantlığın nümunəsi olduğunu faktlarla sübut edin.
6. Təşkil edilən müxtəlif yarışmaların, eləcə də "Avroviziya" musiqi yarışmasının ölkələr üçün əhəmiyyəti nədir? İzah edin.

AZƏRBAYCANDA DİNİ TOLERANTLIQ

Bakıda Baş kafedral kilsənin açılışı

Ümummilli lider Heydər Əliyev 2001-ci il yanvarın 5-də Rus pravoslav icmasının nümayəndələri ilə görüşündə demişdir: “Azərbaycan dünyanın bütün səmavi dinlərinin yüksək mənəvi dəyərlərini özündə əks etdirən zəngin mənəvi irsə malikdir. Məhz buna görə də dialoqa səs-ləyən çağırışlar, dini və etnik mənsubiyyətdən asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlı tərəfindən tam dəstəklənir. Dostluq və əməkdaşlıq ab-havasının həmişə hökm sürdüyü ölkəmizdə dini dözümlülük və tolerantlıq artıq xalqımızın ... həyat tərzinə çevrilməkdədir”.

Ulu öndərin fikrinə münasibət bildirin. Azərbaycanın dini tolerantlıqda mövqeyi nədən ibarətdir?

2003-cü ildə Bakıda Rus pravoslav kilsəsinin açılışı

Belə cəmiyyətdə etnik mənsubiyyətindən, dinindən, irqindən, cinsindən, yaşından, sosial statusundan asılı olmayaraq, insan hüquqlarına və azadlıqlarına riayət edilir. Bütün münaqişələr və mübahisələr optimal yolların axtarılmasına istiqamətlənən dialoq və qarşılıqlı əməkdaşlıq mühitində, qanun və dəyərlərin aliliyi çərçivəsində həll olunur. Buna görə də dözümlülük bəşəri mənə kəsb edir. Tolerant olmaq bu gün hərbi və dini münaqişələrlə çalxalanan planetimizin, sivilizasiyanın təhlükəsizliyinə xidmət edən başlıca amillərdən biridir.

Bəşəriyyət, cəmiyyət qarşısında öz missiyasını və rolunu dərk etmiş xalq tolerantlığın təmin olunmasına öz töhfəsini verməyə çalışır. Çünki ağıllı insanlar anlayırlar ki, tolerantlıq öz vətənlərinin, mənsub olduqları xalqın, yaşadıkları ölkənin, millətin və dövlətin təhlükəsizliyinə xidmət edir.

Bu gün bəşəriyyəti daha çox narahat edən problemlərdən biri hələ də dünyada dini tolerantlığın bərqərar olmasıdır. Bir çox ölkələrdən fərqli olaraq, Azərbaycan dini tolerantlığa gözəl nümunə olan ölkədir. Ulu öndər Heydər Əliyevin bu sahədə əsasını qoyduğu uğurlu siyasəti hazırda ölkə Prezidenti İlham Əliyev davam etdirir.

?

Nə üçün demokratik cəmiyyətdə tolerantlığın olması başlıca amil hesab edilir?

Azərbaycanın dinlərarası dialoq və əməkdaşlıq sahəsində nadir təcrübəsinin bariz nümunəsi kimi Prezident Heydər Əliyevin 1996-cı il sentyabrın 26-da Vatikanda Roma Katolik Kilsəsinin başçısı II İohann Pavellə görüşünü göstərə bilərik. Azərbaycanda Katolik icma 1999-cu ildə təsis edilmişdir. İcmanın ilk toplantıları evlərdə keçirilirdi.

22–24 may 2002-ci ildə Roma Papasının ölkəmizə tarixi səfəri baş tutmuş və o, Bakıda olarkən Azərbaycandakı tarixi dözümlülük ənənələrini xüsusi qeyd etmişdir. Bu görüşdən sonra Bakıda Katolik kilsəsi inşa edildi. Həmin kilsədə xidmət göstərən keşişlər Vatikan tərəfindən təyin olunur.

Bu siyasətin davamı olaraq 2010-cu ildə "Qloballaşma, din, ənənəvi dəyərlər" mövzusunda dünyanın dini liderlərinin Bakıda keçirilən Zirvə Görüşündə 33 ölkədən ənənəvi dinləri təmsil edən 200-dən çox nümayəndə iştirak etmişdir.

Prezident İlham Əliyevin tolerantlıq sahəsində uğurlu siyasət aparmasına dair nümunələr göstərin.

**"Tolerantlıq
Azərbaycanın
vizit kartıdır".**

İlham Əliyev
Azərbaycan
Respublikasının
Prezidenti

Dünyada çoxlu sayda dinlər və inanclar mövcuddur. Hər bir dindar insan inandığı dinin digər dinlərdən daha mükəmməl olduğuna əmindir. Ona görə də bəzən bu gün din insanların həyat tərzinə, davranış qaydalarına, baxışlarına, hərəkətlərinə qanunlardan daha güclü təsir edir.

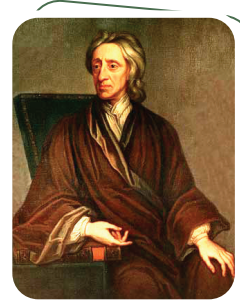
Ölkəmizdə əhəlinin əksəriyyəti islam dininə etiqad edir. İslam dini milli təfəkkürümüzün formalaşmasında böyük rol oynayıb.

İslam dini xalqımızı müsəlman dünyası ilə birləşdirən əsas amildir. Təsadüfi deyil ki, islam dini meydana gəlmiş gündən demokratik və tolerant bir din kimi özünü göstərə bilmiş, özündən əvvəlki bütün təkallahlı dinlərlə tolerant olduğunu sübut etmişdir. Bunu Qurani-Kərimin "əl-Bəqərə" surəsinin 62-ci ayəsində oxuya bilərik.

Sovet hakimiyyətinin dini boğmaqda məqsədi nə idi? Din nümayəndələrinin təqib olunmasına baxmayaraq, dinə olan inancın daha da artmasının səbəblərini araşdırın. Belə idarəçiliyin mənfi tərəflərini müəyyənləydirin.

Təsadüfi deyil ki, dini dözümlülüyün ilk tədqiqatçılarından olan Con Lokk deyirdi ki, əgər dində məhəbbət, iltifat və mərhəmət yoxdursa, o, həqiqi sayıla bilməz. Yalnız səmimi və vicdanlı insanlar dini müxtəlifliyə dözümlülük, cəmiyyətə sülh bəxş edə bilərlər.

C.Lokkun fikirlərinə münasibət bildirin. Siz dini dözümlülüyə aid hansı fikri söyləyərdiniz?

C.Lokk

Qurani-Kərim cəmiyyəti birliyə və əmin-amanlıq şəraitində yaşamağa çağırır. Həmçinin insanları ədalətə və bərabərliyə, qardaşlığa, bir-birlərinə mehriban münasibət göstərməyə səsəyir. İslam dini müsəlmanları daha təmkinli və səbirli olmağa səfərbər edir. Bu müqəddəs kitabın "əl-Hucurat" surəsinin 13-cü ayəsində deyilir: "Sonra bir-birinizi tanıyasınız deyə sizi xalqlara və qəbilələrə ayırdıq".

Göründüyü kimi, Allah millətlərin bir-birini tanımasını ayrıca bir şərt kimi qoyur, onları ədavətə deyil, barışıq və əmin-amanlığa çağırır. Hətta Məhəmməd peyğəmbər buyurmuşdur: "Dini başa salarkən xalqa inandırma yolu ilə təsir göstərin, zor işləməyin". Bu mənada, islam dini bu gün dünyada barış və əmin-amanlıq dini kimi tanınır.

?

Sizcə, cəmiyyətdə islamın barış və tolerantlıq çağırışlarının daha geniş yayılması üçün nə etmək lazımdır?

Verilmiş ayaları şərh edin. Fikirlərinizi əsaslandırarkən faktlara istinad edin.

Ölkəmiz müsəlman dünyasının ayrılmaz hissəsi olub, İslam mədəniyyətinin inkişafına tarixən öz töhfələrini vermişdir. İslam dininin Azərbaycanda yayılmasından sonra əhali arasında dözümlülük, birgəyaşayış mühiti daha da güclənmişdir. Bunun nəticəsidir ki, əsrlər boyu müsəlmanlarla bərabər, digər dinlərə mənsub insanlar da ölkəmizdə dinc, yanaşı yaşamışlar.

Bu gün islamda dini tolerantlığın olmasını heç də hamı mütləq şəkildə qəbul etmir. Bəzən islam şüarları ilə terror və ekstremizm törədərək, ümumilikdə, bəşəriyyətə qarşı təhlükə yaradanlar da vardır. Buna görə də hazırda dini tolerantlığın bərqərar olması dövlətlər qarşısında duran əsas siyasi istiqamətlərdən biridir.

▲
Kiş kəndində (Şəki) qədim Alban kilsəsi

İslam dinində ibadət növündən biri namaz, digər ibadət növü isə orucdur. Oruc insanı həm cismən, həm də ruhən paklaşdırır. Ramazan ayında bir ay boyunca tutulan oruc islam dinində ən mühüm ibadətlərdən sayılır.

Mal və sərvət vasitəsilə yerinə yetirilən ibadətlərə zəkat, sədəqə və s. daxildir. "Zəkat" sözü ərəb dilində "artma", "çoxalma", "təmizləmə" deməkdir. İslama görə, hər bir imkanlı müsəlman ildə bir dəfə zəkat, yəni öz sərvətinin müəyyən hissəsini ehtiyacı olana verməlidir.

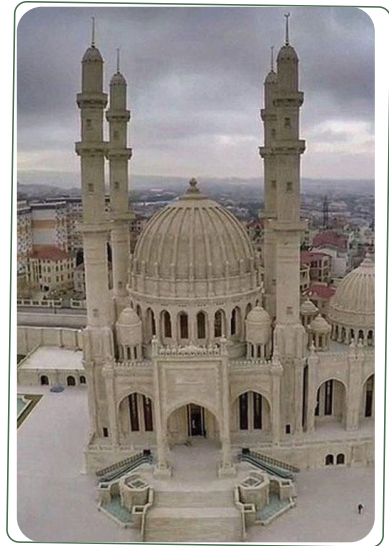
Zəkətdən fərqli olaraq, sədəqə vermək könüllüdür. "Sədəqə" kəlməsi ərəb dilində "doğruluq", "düzgünlük" mənasındadır. İslamda sədəqənin verilmə miqdarı, şərti və vaxtı göstərilməyib. Bu isə o deməkdir ki, hər bir müsəlman kasıba əl uzatmaq məqsədilə istədiyi vaxtda və miqdarda sədəqə verə bilər.

Müsəlmanların mərasimlərindən biri Aşura mərasimidir. Hicri-qəməri təqvimlə məhərrəm ayının 10-da Məhəmməd peyğəmbərin nəvəsi İmam Hüseyn qohumları və silahdaşları ilə birlikdə Kərbəla səhrasında Yezid ibn Müaviyənin ordusu tərəfindən qətlə yetirilərək şəhid olmuşdur. Həmin hadisədən 1400 ilə yaxın vaxt keçməsinə baxmayaraq, dünyanın bir çox müsəlman ölkəsində olduğu kimi, Azərbaycanda da həmin gün yad edilir. Minlərlə insan bu faciəli, lakin şərəfli günü anmaq üçün məscidlərə gedir, Allah naminə nəzir verir və ehsan paylayır. Həmçinin həmin gün xeyriyyə məqsədilə qanvermə aksiyası da keçirilir.

Araşdırma aparın. Yaşadığınız və ya təhsil aldığınız yərə yaxın hansı ibadət ocaqları yerləşir? Orada hansı dini bayramlar və mərasimlər həyata keçirilir?

Azərbaycanda çoxlu sayda millətlər və dinlər mövcuddur. Ölkəmizin müxtəlif bölgələrində məscidlər, kilsələr, sinaqoqlar, məbədlər yanaşı fəaliyyət göstərir. Müxtəlif dini ayınlar həyata keçirilir, dini bayramlar qeyd edilir. Bütün bunlar dövlətimizin tolerantlığının sübutudur.

XX əsrin sonlarında yenidən öz müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan Respublikası dini tolerantlığın formalaşdırılmasını və vətəndaşların bu ruhda yaşamasını qarşısına ən vacib məqsəd kimi qoyur. Təsadüfi deyil ki, 1995-ci ildə qəbul edilən Konstitusiyamızda dinin dövlətdən ayrılması, bütün dinlərin eyni hüquqlara malik olması və hər kəsin sərbəst şəkildə etiqadına imkan yaradılması tolerantlığın hüquqi bazasını formalaşdırmaq üçün başlıca şərt olmuşdur.

Heydər məscidi ▲

Ulu öndər Heydər Əliyevin müsəlman dünyası üçün böyük maraq kəsb edən bir çox din xadimlərini – Papa II İohann Paveli, Ümum-Rusiya Patriarxı II Aleksini Bakıya dəvət etməsi onun tolerantlıq və dini yönümdə apardığı uğurlu siyasətin davamı idi. Onun prezidentliyi dövründə neçə-neçə məscid, kilsə və ziyarətgahlarda bərpa və təmir işləri aparılmışdı. Ən böyük əmək sərf olunanlardan Bakıdakı Təzəpir məscidinin bərpasını və Bibiheybət məscidinin yenidən tikilməsini, müasir arxitekturaya malik Katolik kilsəsinin tikintisini misal göstərmək olar.

Bu gün Azərbaycanda Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi, həmçinin xalqın dini maariflənməsinə xidmət edən müxtəlif fəaliyyət növləri vardır. Bu sahədə düzgün təbliğata istiqamətlənmiş elmi və dini araşdırmalar aparılır. Azərbaycanda Rus Pravoslav kilsəsinin, Katolik kilsəsinin nümayəndəlikləri, Yəhudi sinaqoqu fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan həmişə dini dözümsüzlüyü pisləmiş, cəmiyyətdə sabitliyi pozmağa çalışan, dini və sosial vəziyyəti kəskinləşdirən terrorizmə və ekstremizmə qarşı mübarizədə digər ölkələrlə və təşkilatlarla yaxından əməkdaşlıq etmişdir.

Bibiheybət məscidi ▲

▲Təzəpir məscidi

Xarici ölkələrdən gələn zərərli dini ədəbiyyatın və informasiyanın təbliğinin, xalqımızın milli təfəkkürünə yad olan dini radikal çağırışların qarşısı vaxtında alınır. Dövlətimiz xarici ölkələrdə yerləşən nəinki terror təşkilatlarının fəaliyyətini, hətta əksər dini qurumların işini belə daim izləyir. Onların ölkəmizə sirayət etməsinə imkan vermir. İctimai asayişin pozulmasına, şəxsiyyətin şərəf və ləyaqətinin alçaldılmasına istiqamətlənən qanunazidd fəaliyyət yerindəcə dəf edilir.

▲
Bakı. Sinaqoq

2002-ci ildə keçirilmiş ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Haqları Bürosunun Bakı konfransında deyilmişdir: "Azərbaycan yüz illər boyunca müxtəlif mədəniyyətlərin yanaşı yaşamasına, dözümlülüyə bariz nümunə ola bilər".

ATƏT-in Bakı konfransında deyilmiş bu fikrin kimə məxsus olduğunu müəyyənləşdirin. Söylənmiş fikrin əsaslı olduğunu sübut edin.

1. Azərbaycanda tarixən hansı dinlər mövcud olmuşdur? Onlardan hansıları indiyədək yaşamaqdadır? Azərbaycan tarixi fənnindən qazandığınız biliklərə müraciət edərək sadalayın.
2. İslam, xristianlıq və yəhudilik dinlərinin xüsusiyyətlərini müqayisə edin. Hansı ümumi cəhətlərə rast gəldiniz? Fikirlərinizi əsaslandırın.
3. Azərbaycanda keçirilmiş dini görüşlər və ya konfranslara aid araşdırma aparın. Ölkəmizin tolerant olduğuna dair esse yazın.
4. Son illərdə Prezident İlham Əliyevin dini tolerantlıqla bağlı gördüyü tədbirləri araşdırın. Siz bu sahədə hansı tədbirlərin görülməsini təklif edərdiniz?
5. "Dini etiqad azadlığı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununu araşdırıb tolerant ölkə olduğumuzu əsaslandırın.

DÜNYADA MÜXTƏLİF DİNLƏRƏ MÜNƏSİBƏT. MULTİKULTURALİZM

İnsanların həyata baxışları və inancları müxtəlifdir. Bu müxtəliflik mədəniyyətlərdə və dini etiqadlarda öz əksini tapmışdır. Qədim Çin mütəfəkkiri Konfutsi deyib: “Dünyada çox yollar var, lakin onların hamısı bir məqsədə doğru aparır. Yüz üsul var, lakin nəticə həmişə birdir”.

Konfutsi bu fikri söyləyərkən nə demək istəmişdir? Müxtəlif dinlərə münasibətdə dözümlü olmağın əhəmiyyəti nədir?

Bildiyiniz kimi, insanlar çox müxtəlifdirlər. Onların əmək fəaliyyəti, münasibətləri, yaşam tərzləri fərqlidir. Bu fərqlərin ifadəsi olan əqidələrinə, maraqlarına, inamlarına görə insanlar müxtəlif qruplarda birləşirlər. Onları bir-birinə yaxınlaşdıran ən böyük birlik dindir. Bu mənada, din cəmiyyətdə sosial birlik, həmrəylik, mənəvi əlaqə üçün vasitədir.

Din xalqın mənəvi mədəniyyətinin bir sahəsidir. O, insanların dünyanı dərk etmək istəyindən yaranmış dünyagörüşü formasıdır. İnsanlar dinin vasitəsilə təbiət və cəmiyyət hadisələrinin baş verməsini, inkişafını, bütün dəyişiklikləri fəvqəladə qüvvələrin təsiri ilə əlaqələndirir, onların fəaliyyətinin nəticəsi kimi izah edirlər.

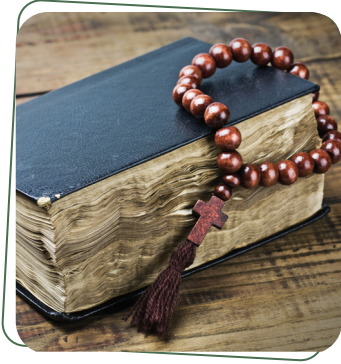

Siz dünyada mövcud olan dinlər haqqında əvvəlki siniflərdə oxuyarkən məlumat almısınız. Yadıınıza salın, dünyada hansı dinlər mövcuddur?

Məlumdur ki, dinlər müxtəlifdir. İnsan heyvan və bütlərə sitayişdən başlayaraq tək, vahid Allaha inama qədər dini təfəkkürün intibah yolunu keçmişdir. Hazırda insanların əksəriyyəti tək Allaha inama üstünlük verir. Ən qədim tək-allahlı din e. ə. I minillikdə Fələstində meydana gəlmiş yəhudilik dinidir. Bu dinə yəhudilər etiqad edirlər. Yəhudilik onların milli dini hesab olunur. Milli dinlərə yaponların sintoizm, çinlilərin daosizm dinlərini də misal göstərmək olar.

İslam, xristianlıq, yəhudilik və buddizm dünyada ən geniş yayılmış dinlərdir. Yəhudilik, xristianlıq və islam dinləri səmavi dinlər hesab edilir. Bu dinlərə məxsus kitablardakı nəsihətlər, rəvayətlər və hökmlərin Allahın kəlamları olduğu bildirilir.

Səmavi dinlərin fərqli cəhətləri hansılardır?

Mütəfəkkirlər dinin insan həyatındakı roluna müxtəlif aspektlərdən yanaşmışlar. Bəziləri onu müsbət, digərləri isə mənfi qiymətləndirmişlər. Bir çox alimlər hesab edirlər ki, din insan ruhunun inama olan tələbatıdır. Onlar qeyd edirlər ki, elm insanların suallarına tam cavab verə bilmir, dinin isə bütün suallara cavabı vardır. Bu mənada, din insanın təbiət qarşısında acizliyinin nümunəsi deyil, onun sirlərini axtarmaq cəhdidir.

"Din insanın təbiət qarşısında acizliyinin nümunəsi deyil, onun sirlərini axtarmaq cəhdidir" ifadəsini öz fikirlərinizlə, eləcə də nümunələrlə əsaslandırın.

Dini etiqadın mərkəzində Allah dayanır. İnsanlar onu fərqli dillərdə fərqli adlarla adlandırırlar. O, dünyanın tək və qüdrətli ilahi varlığıdır. Din insanı öz hissləri vasitəsilə Allaha birləşdirir. İnsan ona yaxın olmaq üçün pis əməllərdən çəkinir, əxlaqlı olmağa çalışır, mənəvi kamilliyə istiqamətlənir. Dinlərə görə, Allaha yaxınlaşmanın yolları çoxdur. Dinlərin öz müqəddəs kitabları, peyğəmbərləri, əsrlərlə formalaşan adət və ənənələri, duaları, ayinləri mövcuddur.

?

Dini təbliğat dedikdə nə nəzərdə tutulur? Buna dair misallar göstərin. Bu gün dini təbliğat hansı vasitələrlə həyata keçirilir?

◀ İsa Məsih kilsəsi

Əslində, hər bir kəsin dinə olan münasibəti iki formada: biri doğulduğu ailənin, mənsub olduğu xalqın və millətin tarixən sitayiş etdiyi dini qeyd-şərtsiz qəbul etməsi ilə, ikincisi isə müstəqil şəkildə, şəxsiyyətin öz əqidəsinə və mənafeyinə uyğun olaraq seçməsi ilə müəyyənləşir. Birincidə o, mənsub olduğu dini adət-ənənənin ayrılmaz hissəsi kimi qəbul edərək valideynlərinin münasibətinə əsasən dinə inanır. İkincidə isə könüllü şəkildə, dini ayinlərin tələblərini və vacibliyini dərk edir, yaxud da təbliğat nəticəsində digər dini qəbul edir.

Bəşər sivilizasiyasının müxtəlif mədəniyyətlərinin qorunması üçün dinlər və mədəniyyətlər arasında dialoqun inkişaf etdirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

▲

Sinaqoq. Quba. Qırmızı Qəsəbə

Demokratik ölkələrdə dini seçim sərbəstdir. İnsanlar dini etiqadında, ibadətlərində, dini ayin və mərasimlərin icrasında iştirak etməkdə, dini öyrənməkdə və təbliğ etməkdə sərbəstdirlər.

Dinin sərbəst şəkildə seçilməsinin əhəmiyyətini şərh edərək müzakirə aparın.

2001-ci ildə Böyük Britaniyanın Lordlar palatasında "Dünyəvi dövlətdə dinlərin birgə yaşayışı: Azərbaycanın pozitiv təcrübəsi" adlı seminarın keçirilməsi göstərdi ki, ölkəmiz müstəqil inkişaf dövründə dini tolerantlıq və dözümlülük nümunəsi imicini qazanmışdır.

Müasir dövrdə insanlar arasında mehribanlıq və qarşılıqlı anlaşma mühitinin yaranması dünyada mövcud olan nisbi sabitliyi və müstəqilliyi qoruyub saxlamağa imkan verir. Tarixin inkişaf prosesi artıq sübut etmişdir ki, mədəniyyətlərin müxtəlifliyi qəbul edilməyən, digər dinlərə etiqad edən insanların adət-ənənələrinə, həyat tərzinə, əqidə və düşüncələrinə hörmətlə yanaşılmayan, tolerantlıq prinsipinə əməl olunmayan cəmiyyətlərdə sabitliyə və inkişafa nail olmaq qeyri-mümkündür.

Dini təcrübə həm də həyat, yaşamaq, dövrün tələblərinə uyğunlaşmaq təcrübəsidir. Bu mənada o, sosial münasibətlərin inkişaf nümunələrindən biridir. Miqrasiyanın

genişlənməsi ilə əlaqədar olaraq, hər bir din öz coğrafiyasını və münasibətlərini də genişləndirir. İnsanlar dinlə bərabər, onlara xas olmayan mühitə yeni həyat tərzini, yeni təcrübə, yeni mədəniyyət gətirirlər ki, bu da yerli mədəniyyətlə təmasda müəyyən problemlərə gətirib çıxarır. Yerli əhali isə əsrlərlə öyrəşdiyi mühitə yad ünsürlərin gəlməsini yaxşı qarşılamır.

Müxtəlif dinlərə və mədəniyyətlərə hörmətlə yanaşmaq multikulturalizm ideyalarında öz əksini tapır.

“Multikulturalizm” termini ilk dəfə 1957-ci ildə İsveçrədə istifadə olunmuşdur.

Multikulturalizm ölkə əhalisinin etnik, irqi və dini müxtəlifliyindən asılı olmayaraq, onların hamısının hüquq və azadlıqlarına hörmətlə əlaqədardır. Multikultural cəmiyyətdə hər bir vətəndaş öz mədəniyyətini, dilini, ənənəsini, etnik və dini dəyərlərini inkişaf etdirmək, ana dilində məktəb açmaq, qəzet və jurnal dərc etdirmək sahələrində bərabər hüquqlara malikdir.

Azərbaycanda dini icmalara və digər dinlərə qayıtma münasibəti nümunələrlə əsaslandırın.

XX əsrin 70-ci illərindən etibarən Avropaya miqrasiyanın kütləvi xarakter alması multikulturalizm termininin öz ərazisində çoxlu sayda miqrant qəbul edən bütün ölkələrə şamil edilməsinə səbəb oldu. Məsələn, Kanadada multikulturalizm siyasəti, yerli mədəniyyətlə gəlmə mədəniyyətlərinin bir-biri ilə münasibətlərini yarada bilməsi zəminində reallaşmağa başladı. Kanadanın ardınca bir çox ölkələrdə, xüsusən Avropa ölkələrində də multikulturalizm siyasəti aparılmağa başlandı.

Multikultural mədəniyyəti özündə birləşdirən Azərbaycan Respublikası bu ənənəyə sadıq qalır. Ölkə Prezidenti İlham Əliyev məhz bu baxımdan 2016-cı ili ölkəmizdə "Multikulturalizm İli" elan etmişdir.

Prezident İlham Əliyev tarixi təcrübəyə söykənərək multikulturalizmlə bağlı demişdir: "Azərbaycanın tarixi və keçmişi göstərir ki, bunu etmək mümkündür. Bu gün Azərbaycan müstəqil ölkə kimi həm Avropa Şurasının, həm də İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının üzvüdür. Azərbaycan nadir ölkələrdəndir ki, hər iki təşkilatın üzvüdür və eyni zamanda fəal üzvdür. Sivilizasiyaları, dünya dinlərini birləşdirmək, əməkdaşlığı dərinləşdirmək üçün, hesab edirəm ki, bizim ölkə kifayət qədər böyük səylər göstərir".

▲
Şvetsvigen məscidi. Almaniya

Cəmiyyətin dini tolerantlıq nümayiş etdirə bilməsi üçün onun fərdləri tərəfindən qəlbən digər dinlərin varlığına inam və dözümlü xarakter formalaşmalıdır. Çünki əks halda ölkənin sabitliyi, cəmiyyətin normal fəaliyyəti qeyri-mümkün olacaq.

1. Səməvi dinlərin ümumi cəhətlərinə aid cədvəl tərtib edin.
2. Dini tolerantlığın mədəni tolerantlığa təsirini müəyyənləşdirin.
3. Dini tolerantlığın qorunmasını müəyyən etmək üçün sorğu vərəqi hazırlayın.

4. Göstərilən nümunələrə əsasən Azərbaycanda tolerantlığın yüksək səviyyədə qorunmasını daha hansı faktlarla sübut edə bilərsiniz?

2001-ci ilin aprel ayında Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında "Qafqazın dağ yəhudiləri" mövzusunda beynəlxalq seminar keçirilmişdir.

Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin məlumatına görə, Azərbaycan ərazisində minlərlə məscid, 10-dan çox kilsə, bir neçə sinaqoq və digər ibadət yerləri fəaliyyət göstərir.

ƏXLAQ VƏ DAVRANIŞ NORMALARININ ÜMUMBƏŞƏRİ ƏHƏMIYYƏTİ

Adətən, böyüklər danışarkən biz onları sona qədər dinləyir, sözlərini kəsməyi mədəniyyətsizlik hesab edirik. Avtobusa yaşlı insan və ya qayğıya ehtiyacı olan biri daxil olarkən yerimizi ona veririk. Sevdiklərimizin heysiyyətinə toxunaçaq hərəkətlər etmək istəmirik. Kobud davranmaq, böyüyə hörmət etməmək və s. hərəkətlər əxlaqa ziddir.

Əxlaq nədir? Əxlaqın həyatımızda və yaşayış tərzimizdə rolu nədən ibarətdir? Əxlaqın əhəmiyyəti nədir?

Əxlaq cəmiyyətə və başqa insanlara münasibətdə insanın vəzi-fələrini müəyyən edən normalar sistemi, mənəvi davranış qaydalarıdır. O, cəmiyyətin xeyir və şər, ədalət və ədalətsizlik, borc, vicdan və s. haqqında təsəvvürlərini real həyatda əks etdirən ümumi qəbul edilmiş adətlərin məcmusudur. Əxlaq həyatın bütün sahələrində – işdə, siyasətdə, ailədə, təhsildə, mədəniyyətdə insanın davranış tərzini nizamlayır.

Aristotel əxlaq elminin yaradıcısı hesab olunur. O, əxlaqla bağlı belə bir fikir söyləmişdir: "Əslində, əxlaq bir elmdir".

Aristotel əxlaq elmini "etika" adlandırır.

Alimlər deyirlər ki, əxlaq insanların könüllü surətdə öz azadlıqlarını məhdudlaşdırmasıdır. Siz necə düşünürsünüz, haqiqətən də, bu belədirmi? Fikrinizi bildirin.

Sosial məfhum hesab edilən əxlaq cəmiyyətlə əlaqəlidir. Əxlaqi hərəkətlərə münasibət onun baş verdiyi cəmiyyətin quruluşu ilə sıx bağlıdır. Bir cəmiyyətdə qəbul olunmuş elə əxlaq normaları var ki, digərində qətiyyətlə rədd edilə bilər.

Cəmiyyət insan hərəkətlərinin mühitə uyğunlaşmasına istiqamətlənmiş bəzi yad normaları da əxlaqi dəyər kimi qəbul edə bilər. Bu mənada, əxlaq həm də cəmiyyətin inkişafının məhsulu olub konkret tarixi xarakter daşıyır. Məsələn, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın bir çox regionlarında qadınların başaçıq gəzməsi, təhsil alması əxlaq normalarının ciddi şəkildə pozulması sayılırdısa, müasir dövrümüzdə bu, həyatın adi bir normasıdır.

İnsanlar bir-biri ilə ümumi dil tapmaq üçün əxlaqın nə olduğu sualına cavab vermək məqsədilə ağıla müraciət edirlər. Belə ki məhz insanın ağılı ictimai münasibətlər arasında əlaqəni tapmağa və öz hərəkətləri vasitəsilə öz-özünü "kəşf" etməyə, öz kimliyini təsdiqləməyə çalışır. Çünki məhz bu hərəkətlər hər hansı bir insan haqqında ümumi fikrin formalaşmasına gətirib çıxarır. Əxlaq hər bir fərdin şəxsi mənəvi keyfiyyətlərinin daşıyıcısı olub vicdanının səsidir.

Aristotelin şagirdi olmuş Makedoniyalı İsgəndər öz müəllimi barədə söyləyirdi: "Valideylərim mənə göydən yerə endirmiş, müəllimim isə mənə göylərə qaldırmışdır".

İsgəndər bununla nə demək istəyirdi? Münasibətinizi bildirin.

Hər bir xalq özünəməxsus əxlaq tərzii ilə digərlərindən fərqlənir. Hər bir insan əxlaqı ilə digərlərindən seçilir. Belə ki əxlaq mənəvi dəyərdir. O hər bir insanın mənəvi keyfiyyətlərindən ibarətdir. İnsanın mənəvi keyfiyyətləri isə cəmiyyətdə formalaşır. Demək, əxlaq insanla cəmiyyətin qarşılıqlı münasibətləri nəticəsində formalaşır və bir-birinə təsir edir.

Buna görə də insanlar kimi cəmiyyətlərin də əxlaqı fərqli olur. Lakin cəmiyyətin əxlaqı bir neçə il ərzində formalaşır. O, uzun sürən tarixi, etnik, mədəni, dini, sosial, iqtisadi münasibətlərin təcrübəsindən süzülən ümumi məhsul, sosial yaddaşdır. Bizim çox vaxt tərbiyə adlandırdığımız məfhum əxlaqın gənc nəsillərə ötürülmə vasitələrindən biridir.

Azərbaycan xalqının əsrlər boyu formalaşmış nümunəvi əxlaqı keyfiyyətləri vardır. Böyüklərə ehtiram, qadınlara hörmət, valideynlərə qayğı, uşaqlara mərhəmət, vətənə sevgi və s. göstərmək olar.

"Kitabi-Dədə Qorqud" dastanına müraciət edin. Dastandakı vətənə, böyüklərə, anaya, övlada münasibətlərə dair fikirləri toplayıb sistemləşdirin. Həmin fikirlərə münasibət bildirin.

Yunan filosofu Platon deyirdi: "Əgər insanlar nəyin pis olduğunu bilsələr, heç vaxt pis iş görməzlər". Onun fikrincə, düzgünlüyü dərk etmək intellektual vəzifədir. Demək, əxlaqlı olmaq üçün insanların xeyir və şər anlayışlarını bir-birindən ayırması əsas məsələdir. Bunun üçün onlar oxumalı, elm və təhsilə xüsusi diqqət yetirməlidirlər.

Platonun fikirlərini şərh edin.

İnsanlar ona görə başqalarının xoşbəxtliyinə çalışırlar ki, bu zaman onların özləri də xoşbəxt olurlar. Lakin bu hamıda belədirmi? Əlbəttə ki, yox. İnsanların davranış qaydaları müxtəlif əxlaqi prinsiplərdə öz əksini tapır. İnsanlar *eqoizm**, *altruizm**, *nihilizm** və sair əxlaqi keyfiyyətlərə malik ola bilərlər.

Eqoist –

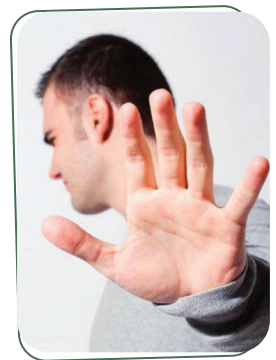
öz davranışında yalnız özünün mənafeyini əsas tutan, cəmiyyətin və ətrafdakıların mənafeyi ilə hesablaşmayan insan

Altruist –

başqasının naminə, təmənnəsiz olaraq öz mənafeyini qurban verməkdən çəkinməyən insan

Nihilist –

hamının qəbul etdiyi norma, qayda və qanunlara, prinsiplərə laqeyd münasibət bəsləyən insan

Altrust, nihilist və eqoist insanları müqayisə edin.

Alimlər deyirlər ki, ümumbəşəri əxlaqın formalaşmasında əxlaqın məqsədləri əsas kimi çıxış edir. Ümumbəşəri əxlaqi dəyərləri formalaşdıran həyat üçün faydalı, zəruri, mühüm olan ümumbəşəri məqsədlərdir. İnsanların rifah və xoşbəxtliyinə yönəldilən bu məqsədlər Yer üzündə yaşayan hər kəsə xas olan arzudur.

Müharibələr, aclıq, sosial və hüquqi ədalətsizlik insanların bu arzularının həyata keçməsinə imkan vermir. Bu mənada, ümumi məqsədlər insanları ümumi fəaliyyətə cəlb edir. Bunun üçün onların arasında ümumi davranış qaydalarının, hamı tərəfindən qəbul edilmiş normaların formalaşması tələbatı da yaranır. Onlardan bir neçəsini sadalayaq:

1) insanpərvərlik;	5) sadəlik və təvazökarlıq;
2) həmrəylik;	6) etibar və inam;
3) bərabərlik və dözümlülük;	7) ədalətlik.
4) əməkdaşlıq və dostluq;	

? Ümumbəşəri əxlaqi dəyərlər deyəndə nə başa düşürsünüz? Bu əxlaqi dəyərlər sırasına nələrə əlavə edərdiniz?

İnsanpərvərlik insanların ən başlıca mənəvi keyfiyyətidir. İnsanpərvərlik olmasa, müharibələr dayandırılmaz, düşmənçiliyin sonu olmaz, sülh və əmin-amanlıq yaranmaz. Bu keyfiyyət insanları bir-birinə əl tutmağa, yardım etməyə, evsizlərə sığınacaq verməyə sövq edir, həmçinin insan həyatına ən böyük nemət kimi yanaşmağa çağırır.

Həmrəylik insanları fikirdə və əməldə bir olmağa səsləyir. Dünyanın problemləri onun özü qədər böyükdür. Bu gün heç bir dövlət bu problemlərin həllini boynuna götürə bilməz. Onların həlli yalnız bəşəriyyətin ali məqsədlər ətrafındakı həmrəyliyi ilə mümkündür. Həmrəylik insanların əməkdaşlıq keyfiyyətlərinə stimül verir. Onlar arasında etibar və inam yaradır.

Tarixən insanlar yalançılığı və fırlıdaçılığı pisləmişlər. Yalançı insanla iş bir dəfə görülür, ikinci dəfə heç kim onunla qarşılaşmaq istəmir. Buna görə də birgə fəaliyyətin əsas prinsiplərindən biri də etibar və inamın olmasıdır. Bu gün təkcə insanlar deyil, dövlətlər də xalqının rifahı naminə müxtəlif layihələrin həyata keçirilməsində etibar və inam prinsiplərinə sadıq olduqlarını nümayiş etdirirlər.

Dünyada insanların və millətlərin, ölkələrin bir-birindən fərqli olması heç də onların yaxınlaşmasına mane olmur. Əsas odur ki, hər bir kəs, hər bir cəmiyyət Yer kürəsində bərabər hüquqlara və azadlıqlara malik olduğuna inansın. Bu baxımdan, insanların əxlaqlarında bərabərlik prinsiplərinin mövcudluğu dözümlü və tolerantlığa gətirib çıxarır.

Ətrafınızda, yəqin ki, yalan danışan insanlar olub. Siz onların bu vərdislərdən uzaq olmaları üçün nə edərdiniz?

Dünya cəmiyyətinin əxlaqi prinsiplərindən biri də sadəlik və təvazökarlıqdır. İnsanlar bir-birinə qarşı nəzakətli, mərifətli, xeyirxah, səxavətli, sadıq olmağa çalışırlar. Müasir dövrümüzdə dünyada yayılan müxtəlif mədəniyyət və incəsənət nümunələri də insanlar arasında məhz bu keyfiyyətlərin təbliğatçısına çevrilmişdir.

1. *Əxlaq və davranış normalarının ümumbəşəri əhəmiyyəti nədən ibarətdir? Müzakirə aparın.*
2. *Milli əxlaqi dəyərlərlə ümumbəşəri əxlaqi dəyərləri müqayisə edin. Hansı milli dəyərlər ümumbəşəri hesab oluna bilər?*
3. *"Dinin əsas məqsədi əxlaqdır" deyən M.F.Axundzadənin fikri ilə razısınız mı? Müzakirə aparın.*
4. *Əxlaq normalarının pozulmasına aid müxtəlif faktlar toplayıb təqdim edin.*
5. *Ümumbəşəri əxlaqi dəyərlərin qorunması naminə hansı tədbirlər planını hazırlayırdınız? Tədbirlər planını elektron şəkildə hazırlayıb təqdim edin.*
6. *"Məktəb – əxlaqın qoruyucusudur" devizi altında təqdimat hazırlayın.*

BƏŞƏRİYYƏT QARŞISINDA MƏNƏVİ BORC

Bəzən kimisə ağlayan görəndə onu sakitləşdirməyə, ovundurmağa can atırıq. Sizcə, buna səbəb nədir?

Mənəvi keyfiyyət deyəndə nə başa düşürsünüz? Mənəviyyətin xalqın, ümumiyyətlə, bəşəriyyətin həyatında rolu nədən ibarətdir?

İnsanın mənəvi aləminə bir çox amillər təsir edir. Bunlara ideoloji, elmi və mənəvi dəyərlərin saxlanılmasını və ötürülməsini təmin edən tərbiyə və təhsil daxildir. Mənəvi aləmin formalaşmasında dinin rolu əvəzsizdir. Din və digər mənəvi tələbatlarımız cəmiyyətin mənəvi həyatını təşkil edir. Cəmiyyətin mənəvi həyatını ayrı-ayrı fərdlərin mənəvi dünyasının özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə seçilən, eləcə də bu xüsusiyyətləri özündə birləşdirən anlam kimi başa düşmək olar.

Rus filosofu Nikolay Çernişevski demişdir: "Millətin ən mühüm kapitalı xalqın mənəvi keyfiyyətləridir".

Mənəviyyət insanı başqa canlılardan fərqləndirən cəhətlərdən biridir və insanın ruhu onun tələbi ilə formalaşır. Mənəviyyət insanı əhatə edən sosial mühitin təsiri altında formalaşmış əqidə, iradə və ideyalardır. O, əxlaqla sıx bağlı olduğundan çox

vaxt onları eyniləşdirirlər. Lakin mənəviyyat daha geniş məfhumdur, çünki əxlaq mənəvi keyfiyyətlərin nəticəsində formalaşır.

İnsanın xüsusiyyətlərindən biri də onun xeyirə və şərə meyilli olmasıdır. Bu iki məfhumun cazibəsi insanın mənəvi xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Bu mənada, mənəviyyatın təşəkkül tapmasında əsas rol oynayan mənəvi şüurdur. Mənəvi şüur isə mənəvi adətlər və vərdişlərdən irəli gəlir. Bu baxımdan, mənəviyyat insanlarda tərbiyə vasitəsilə formalaşdırılır. Onun gündəlik həyatın bir parçası olması insanın ağılından və iradəsindən asılıdır. Mənəvi tərbiyə insanın düşüncəsinə və əməlinə qürur, səmimiyyət, məsuliyyət və s. hissləri aşılayaraq onu tərbiyələndirir.

Mənəvi şüur, mənəvi hisslər, adət və vərdişlər ümumilikdə mənəvi əqidənin və amalın bir hissəsidir. Bu mənada, mənəviyyat insanın kamillik xüsusiyyətidir. Lakin insanda qəlb, ağıl, nəfs, iradə, insaf, sevgi, mərhəmət, şəfqət, kin, qəzəb, nifrət kimi ruhi hiss və duyğuların mövcud olması onun insan olaraq kamilləşməsi üçün kifayət deyildir. İnsan yalnız müsbət keyfiyyətləri vərdişə çevirdiyi zaman kamillik zirvəsinə yüksəlmiş olur.

İnsanlar fərqlidirlər. Onları bir-birindən fərqləndirən cəhətlər hansılardır? Siz başqalarının ehtiyaclarını görə və ya duya bilərsinizmi? Bu ehtiyacların, qismən də olsa, ödənilməsində öz iştirakınızı necə təmin edə bilərsiniz? Bu haqda fikirlərinizi yoldaşlarınızla müzakirə edin.

Ölkəmizin Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyevanın xeyirxah əməllərindən xəbərdarsınız. O, kimsəsizlərə, xəstələrə əl tutmaqla bərabər, işsizləri işlə təmin edir və maddi tələbatlarını ödəməyə səy göstərir. Xalqının maariflənməsinə çalışır, uşaqların gələcəyini düşünür. Onu bu fəaliyyətə sövq edən qüvvənin kökündə daxili müsbət mənəvi keyfiyyətləri dayanır. Çünki o öz işində insanpərvər və milli təəssübkeşdir.

Mehriban Əliyeva
Psixonevroloji
Uşaq Mərkəzində

Xeyirxahlıq və mərhəmət bütün dinlərin təməlini təşkil edir. İnsanlar eyni zamanda Allah naminə xeyirxahlıq edir, mərhəmət göstərir, pis əməllərdən çəkinirlər. Buna görə də din və mərhəmət eyni məzmunlu məfhumlardır. Heç bir din insanları ölümə, müharibəyə, vəhşiliyə və münafiqələrə səsləmir. Bu mənada, insanların xeyir işlərə cəlb edən humanist dinlərdən biri də islamdır. Ramazan və Qurban bayramları müsəlmanların əziz bayramıdır. Nəzir vermək, sədəqə paylamaq, imkansızlara əl tutmaq, yetimin malına toxunmamaq kimi xüsusiyyətlər bu dinin əsasında əxlaq prinsiplərinin də olduğunu bariz nümunəsidir.

Ramazan və Qurban bayramlarının mənəviyyətə təsirini izah edin.

Şövqiyar Abdullayev

Vətənə sevgi ən böyük mənəvi keyfiyyətlərdəndir. Vətənpərvərlik, vətən təəssübkeşliyi insanda ən ali mənəvi keyfiyyətlərin məcmusudur. Bu xüsusiyyət insanda mərdlik, doğruluq, dürüstlük kimi əxlaqi keyfiyyətləri formalaşdırır. Vətənpərvər insan mənəviyyəti olan insandır. Əlif Hacıyev, Salatın Əsgərova, Gültəkin Əsgərova, Çingiz Mustafayev, Mübariz İbrahimov, Şövqiyar Abdullayev kimi igidlər Azərbaycan uğrunda mübarizə aparmış, canlarından belə keçmişlər.

Bu gün bəşəriyyətin qarşısında duran problemlərin həllində insan başlıca amildir. Çünki bu problemləri yaradan da, onları həll etməyə çalışan da insandır. Bəzən insanların daha çox sərvət toplamaq arzusu onlarda mənəvi keyfiyyətləri arxa plana keçirir. M.Ə.Sabirin dediyi kimi, "Mən salim olum, cümlə-cahan batsa da, batsın" şüarı ilə yaşayanların sayı az deyil. Əks halda, planetimiz bu qədər genişmiqyaslı problemlərlə üzləşməzdi.

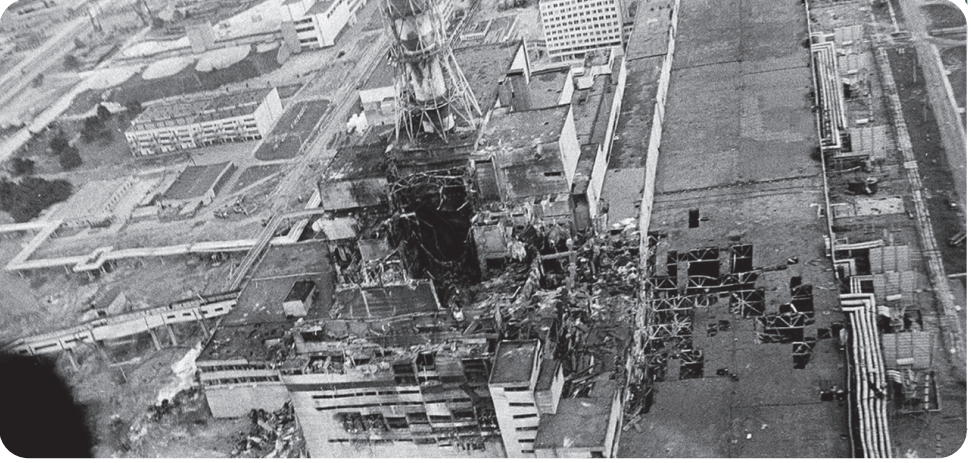
M.Ə.Sabirin bu misrasını həyatla əlaqəli təhlil edin.

Konfutsi söyləmişdir ki, pis fikirlərin olmasa, pis əməlin də olmaz. İnsan daha yaxşı əməllərə malik olmaqla bəşəri dəyərlərin, mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşmasına yardım etmiş olur. Bu baxımdan, bəşəriyyətin qarşısında duran əsas məsələlərdən biri yeni nəslin – mənəvi keyfiyyətlərlə zəngin nəslin yetişdirilməsidir.

Yer kürəsinin, bizi əhatə edən ətraf mühitin, insanların mərhəmətə və xeyrixah işlərə ehtiyacı vardır. Meşələrin qırılması, təbii sərvətlərin tükənməsi dünyanın müxtəlif bölgələrində susuzluq, aclıq və səfalətə gətirib çıxarmışdır. Təbii fəlakətlər, müharibələr minlərlə insanın həlak olmasına, öz ata-baba yurdlarından didərgin düşməsinə səbəb olur. Bütün bunlar isə həlli çətin olan problemləri daha da artırır.

Sadalanan problemlərə aid faktlar göstərin. Baş vermiş problemin həllini nədə görürsünüz? Mənəvi dəyərlərlə bağlı yaranmış problemlərin bəşəriyyətin qarşılaşdığı global problemlərlə əlaqəsini izah edin.

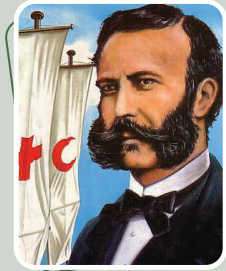
26 aprel 1986-cı ildə Ukraynada yerləşən Çernobil Atom Elektrik Stansiyasının nüvə reaktorunda güclü partlayış baş verdi. Bu hadisə insanların mənəvi dəyərlərini bəşəri dəyərlərlə birləşdirdi. Partlayışdan zərər çəkənlərə yardım etmək, dəstək olmaq üçün minlərlə insan hadisə yerinə köməyə tələsdilər. Yardım edənlərin içərisində azərbaycanlıların sayı da az deyildi.

▲
26 aprel Çernobil faciəsi günüdür.
Çernobil qəzası haqqında filmdən

Dünyada xeyirxahlıqla məşğul olan müxtəlif cəmiyyətlər vardır ki, bunlardan biri də Beynəlxalq Qırmızı Xaç və Qırmızı Aypara Hərəkatı – beynəlxalq yardım cəmiyyətidir. Bu cəmiyyət öz yardımını insanlardan əsirgəmir.

Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi xüsusi xeyriyyə təşkilatıdır. Təşkilat 1863-cü ildə İsveçrədə yaradılmışdır. Bu xeyriyyə cəmiyyətinin yaradılmasının maraqlı tarixi vardır. Solferino kəndində Fransa imperatoru III Napoleonun ordusu ilə avstriyalılar arasındakı qanlı döyüşdə avstriyalılar məğlub olurlar. Minlərlə yaralı əsgər döyüş meydanında can verərkən "Yaralılara yardım edilsin" müraciətlərinə cavab gəlmir. İsveçrəli Henri Dunant təsadüfən bu hadisənin şahidi olur. Dəhşətə gəlmiş Henri qərara gəlir ki, könüllü insanlarla birlikdə hər iki düşərgənin yaralılarına kömək etsin. Onun bu döyüşdəki hər iki cəbhənin yaralı əsgərlərinə köməyi tarixdə öz izini qoyur. Henri müharibə qurbanlarına yardım etmək üçün bir təşkilat yaradır. Təşkilatın emblemi İsveçrə bayrağının tərsi olan ağ fonda qırmızı xaç seçilir. Onun yaratdığı xeyriyyə cəmiyyəti öz ətrafına bir çox dövlətləri toplaya bilir. Hazırda bu cəmiyyət dünya ölkələrində keçirdiyi həmrəylik və yardım aksiyaları ilə bütün xalqlar adından bərabər şəkildə sülhü dəstəkləyir.

Henri Dunant

Henri Dunantın bu işini mənəvi-əxlaqi keyfiyyət kimi dəyərləndirin. Hazırda onun yaratdığı təşkilatın dünyanın hər yerində göstərdiyi fəaliyyət haqqında məlumat toplayın. Bu təşkilatın bəşəriyyət qarşısında öz mənəvi borcunu yerinə yetirdiyini faktlarla əsaslandırın.

◀ Qaçqın düşərgəsi.
Keniya, Afrika

Hazırda Afrikada aclıq və susuzluqdan əziyyət çəkən insanlara dünyanın hər yerindən yardımlar olunur. Bu cür yardımların edilməsi bəşəriyyətin mənəvi dəyərlərinin nümunəsidir.

Təbiətin mühafizəsi, insanlara yardım, tolerant yanaşma, sülh və əmin-amanlığın qorunması bəşəriyyətin mənəvi vəzifəsidir. Hazırda baş qaldırmış global ekoloji problemlər, müharibələr və onların fəsadlarının aradan qaldırılması naminə görülən hər bir iş mənəvi dəyərlərdən qaynaqlanır.

1. "Mənəvi borc" anlayışını izah edin.
2. Mənəviyyətin formalaşmasında dinlərin rolunu əsaslandırın.
3. Bəşəriyyət qarşısında mənəvi borcumuz nədən ibarətdir? Sadalayın.
4. Mənəviyyətə aid gözəl kəlamlar söyləmiş dahilərin fikirlərindən ibarət təqdimat hazırlayın.
5. "Ulu öndər Heydər Əliyev bəşəriyyət qarşısında mənəvi borcunu reallaşdıran tarixi şəxsiyyətlərdəndir" adlı esse yazın.
6. Müxtəlif xeyriyyə cəmiyyətlərinin fəaliyyətinə aid araşdırma aparın və bununla bağlı buklet hazırlayın.
7. Bəşəriyyət qarşısında olan mənəvi borclarımızın könüllülük prinsipi ilə davamlı şəkildə həyata keçirilməsi üçün hansı təklifləri irəli sürərdiniz?

DÜNYANIN DƏRK OLUNMASI

Yəqin, sizi maraqlandıran məsələlərdən biri də dünyanın necə, nə vaxt yaranması və kim tərəfindən yaradılması kimi suallar olub. İnsanlar lap qədim zamanlardan bu barədə fikirləşib və onları düşündürən suallara cavab axtarmağa çalışıblar.

Təbiət insanların şüurundan, iradəsindən, istək və arzularından asılı olmayaraq mövcuddur. Hələ insanlar yox ikən təbiət var idi. Bu cəhəti ona görə xüsusi qeyd etmək lazım gəlir ki, deyilənlərin əksini iddia edən fəlsəfi cərəyanlar da mövcuddur.

“Təbiət” anlayışı tarix boyu təkamülə, ciddi dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Müxtəlif dövrlərdə bu anlayışa bir-birindən əsaslı surətdə fərqlənən məzmunlar verilmiş, bu haqda müxtəlif fikirlər irəli sürülmüşdür.

Dünyanın dərk olunması ilə bağlı ən qədim düşüncələr mifologiyadır. Mifologiyanın əsasını fantastik varlıqlar haqqındakı müxtəlif miflər, əsatirlər təşkil edir. Miflərlə bağlı fərziyyələrdə isə təbiət hadisələri və cansız predmetlər canlı varlıqlar şəklində təsvir olunurdu.

Tarix və ədəbiyyat dərslərindən sizə məlum olan rəvayət və mifləri sadalayın. Onları birləşdirən ortaq cəhətləri müəyyən edin.

Qədim yunanlar müxtəlif nəzəriyyələrin yaradıcılarını "müdrəklik aşıqları", "hikmətsevərlər", onların bu yeni məşğuliyyətini isə "hikmətə sevgi" (fəlsəfə) adlandırdılar.

Dünyagörüşün digər tarixi forması dindir. Dünyanın yaranışı və mahiyyəti, insan həyatının mənası və dünyada yeri Allahın kəlamları ilə təqdim olunur.

Dünyanın dərk olunması haqqında söylənmiş müxtəlif fərziyyələrdən biri Çin filosofu Konfutsiyə məxsusdur. *Konfutsi nəzəriyyəsinə görə, baş tanrı Göy tanrı hesab olunur. Ölkənin Göylə qarşılıqlı münasibətlərində imperator – Göy oğlu xüsusi yer tutur. O, ölkəni Göyün adından idarə edir.*

Filosof Konfutsinin davamçılarından olan Men-Tszi belə bir nəzəriyyə irəli sürürdü ki, insanın həyatı ilahi iradəyə tabedir, biliyi isə anadangəlmədir. İnsan anadan olanda bilik ona ilahi, "hüduzsuz ruh" tərəfindən verilir. İnsan həmin biliklərin köməyi ilə həyatın bütün suallarına cavab verməlidir. Men-Tszi insanları bütün uğursuzluqların və bədbəxtliklərin səbəbini müəyyənləşdirməyə, dözümlü və mərhəmətli olmağa çağırırdı.

?

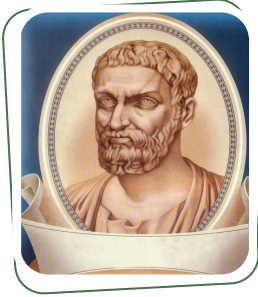
Konfutsi davamçılarının nəzəriyyələrini müqayisəli təhlil edin. Onların müxtəlif nəzəriyyələri irəli sürməsinə səbəb nədir?

Men-Tszi ▲

Materialistlər eynilə Qədim Misirdəki fironlar, rahiblər və digər zümrələr kimi maddənin əzəli və əbədi olduğuna, sonsuzluğuna, yaradılmadığına və canlıların təsadüflər nəticəsində cansız maddədən törədiyinə inanırlar. Materialist fəlsəfədə belə deyilir: fəza, atmosfer, ulduzlar, təbiət, canlı və cansız nə varsa, hamısı atomlardan əmələ gəlib. İnsan da təbiətdəki müxtəlif atomların cəmindən başqa bir şey deyil. Canlıların həyatı atomlar arasında elektrik cərəyanınının müəyyən tarazlığı nəticəsində mümkün olur. Bu tarazlıq pozulanda canlılar ölüb torpağa dönür, yenidən atomlara parçalanır.

Fales ▲

Digər nümayəndə Syun-Tszının fikrincə, insanın taleyi ilahidən deyil, onun özündən asılıdır. Bundan əlavə, insan aləmi dərk etmək və ondan öz xeyrinə istifadə etmək qabiliyyətinə malikdir.

Milet məktəbinin banisi Fales isə suyu bütün varlığın əsası hesab edirdi. Falesə görə, dünyada hər şey suyun qatılaşması və parçalanması nəticəsində meydana gəlir.

Atom nəzəriyyəsinin tərəfdarları isə dünyanın atomlardan yaranması mövqeyindən çıxış edirdilər. Demokrit atomların bölünməz, müxtəlif uzunluğa, formaya malik olduğunu təsdiqləyirdi.

İslam və xristianlıqdan başqa daha hansı dində hər şeyin Allah tərəfindən yaradılması öz əksini tapmışdır? Hər şeyin Allah tərəfindən yaradılması nəzəriyyəsini dünyanın atomlardan ibarət olması nəzəriyyəsi ilə müqayisə edin.

Azərbaycanda dini-fəlsəfi fikirlər eramızdan əvvəlki dövrdən meydana çıxmağa başlamışdır. Orta əsrlərdə təbiət və dünya haqqında müxtəlif baxışlar sistemi formalaşmışdır. Bu dövrdə mövcud olan dini dünyagörüşü təbiət haqqındakı təsəvvürlərə də ciddi təsir göstərmişdir. Hər şeyin Allah tərəfindən yaradılması və idarə olunması fikirləri həm xristianlıqda, həm də islam dinində öz əksini tapmışdır.

Orta əsrlərdə təbiət haqqındakı təsəvvürləri səciyyələndirən cəhətlərdən biri də bu idi ki, burada qədim dövrün fəlsəfəsindən gələn vahidlik, yaradılmazlıq və olmazlıq kimi ideyalar təbiətə deyil, onun yaradılmasına aid edilirdi.

Qədim yunan fəlsəfəsində dünyanın dörd ünsürdən: su, od, torpaq və havadan yaranması ideyası da hi Nizami Gəncəviyə qədər gəlib çıxmışdır.

Nizami qədim yunan filosoflarından fərqli olaraq, dünyanın əsasında duran dörd ünsürün Allah tərəfindən yaradıldığını göstərirdi.

Bununla yanaşı, ateist fikirli, yəni Allahın varlığını qəbul etməyən şəxslər də olmuşdur ki, onlar dinləri və onların müqəddəs kitablarını qəbul etməmişlər.

Nizami Gəncəvi ▲

İbn Sina (980–1037) "Tibb qanunu", "Danışnamə" və s. əsərləri yazmasına baxmayaraq, onun fikrincə, "Allahın iradəsi bilikdən qaynaqlanır. Vacib varlığın iradəsi həqiqətin dərkidir".

Dahi mütəxəssislərin bir çoxu təbiəti əsas götürmüş və insanın iradəsinin gücünə inanmışlar. Lakin buna baxmayaraq, bu dahilərdən nə Eynəlqüzat Miyanəçi, nə Fəzlullah Nəimi, nə İmadəddin Nəsimi, nə də Cordano Bruno ateist olmamış, Allahın varlığını inkar etməmişlər. Onlar belə hesab edirdilər ki, Allah təbiətdən kənardır, onun fəvqündə deyil, onun daxilindədir. Onlar inanırdılar ki, insan təbiəti, oradakı cisimləri, proses və hadisələri dərk etməklə həm də onların daxilindəki Allahı dərk etmiş olur.

Əbu Reyhan əl-Biruniyə (973–1048) görə, materiya və təbiəti Allah yaradıb. O, Yerin Günəş ətrafında dövr etdiyini qeyd edirdi. Canlı aləmin yaranmasında əsas suyu, sonra digərlərini qiymətləndirirdi.

Şərq alimi İbn Rüşd Allahı ilk əql kimi qəbul edirdi. O düşünürdü ki, Allah insan və təbiətdən kənardır, dərk edilmir.

XIV əsrdə meydana çıxmış hürufilik fəlsəfi-dini hərəkat idi. Onun banisi Nəimidir (1339–1394). Hürufiliyə görə, insan qəlbini daim saflaşdırmaq qayğısına qalmalıdır. Hürufilərin fikrincə, insan müqəddəsdir, kamil insan Tanrı səviyyəsinə qədər yüksələ bilər. Nəimi məhz belə düşüncəyə sahib olduğuna görə zəmanəsinin ən kamil insanı hesab edilib. İctimai haqsızlığa, şərə, zülmə son qoymaq gücünə malik olmasında söz, kəlam və hərf hürufilikdə xüsusi məna daşıyıb. Onlara görə, kamil insanın üzündə ilk yaradıcıya məxsus cizgilər vardır. Hürufilik işarələri və bu işarələrin daşıyıcısı olan insanı ilahiləşdirib.

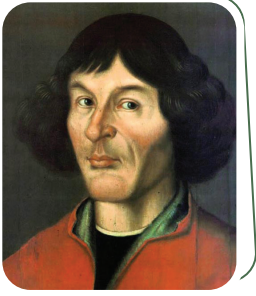
Orta əsrlərdə deyilirdi ki, müqəddəs yazılar Allahın kəlamlarıdır; Allah özü və yaratdıqları haqqında əsl həqiqətləri peyğəmbərlər vasitəsilə insanlara bəyan edir. Belə insanları teist adlandırmışlar.

?

Bu dahilərin Allahı inkar etməməsinin səbəbini nədə görürsünüz?

Hürufilik təlimi haqqında tarixdən bildiklərinizi xatırlayın. Bu təlimin yaranması zəruriliyini dövr baxımından şərh edin.

Nikolay Kopernik ▲

Polşa alimi Nikolay Kopernikin kəşf etdiyi Heliosentrik sistem təbiət haqqındakı elmlərdə, təbiətə olan baxışlarda böyük bir çevriliş yaratdı və dini dünyagörüşə sarsıdıcı zərbə endirdi. O öz nəzəriyyəsində deyirdi ki, Yer də bir planetdir və o, Günəş ətrafında fırlanır.

Dünyanın dərk olunması dini və elmi əsaslarla sübuta yetirilməyə çalışılsa da, hələ də bu nəzəriyyələrdə müxtəlif ziddiyyətlər qalmaqdadır. Bəşər cəmiyyəti inkişaf etdikcə bu barədə mülahizələrin davam etməsi labüddür. Bu yanaşma və nəzəriyyələrlə fəlsəfə elmi məşğul olur.

- 1. Materialist dünyagörüşü haqqında fərziyyələrə əsasən materiallar toplayıb təqdim edin.*
- 2. Materializmi idealizmlə müqayisə edin.*
- 3. Ateist dünyagörüşünün materialist dünyagörüşündən fərqli cəhətləri nədir? İzah edin.*
- 4. Nikolay Kopernikin kəşf etdiyi Heliosentrik nəzəriyyə nə üçün dini dünyagörüşə zərbə vurdu?*
- 5. Dünyanın dərk olunması və ya dünyagörüşü arasındakı əlaqəni şərh edin.*
- 6. Nizami Gəncəvinin "İsgəndərnamə" poemasını oxuyun. Dünyanın dörd ünsürdən təşkil olunması haqqındakı fikirləri təhlil edin.*

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Atakişiyev M.C., Qazmada istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi problemləri Bakı, 1998.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2009.
3. Bağırov D., Həsənli M., Maliyyə. Bakı, 2011.
4. Ekoloji siyasət. Bakı, 2008.
5. Əkbərov N., Ailədə və cəmiyyətdə əxlaq və davranış qaydaları. Bakı, “Bərəkət”, 2010.
6. Əliyeva R., Mustafayev Q., Hacıyeva S., Ümumi ekologiya. Bakı, 2004.
7. Əliyev R., İqtisadi təhlilin nəzəriyyəsi. Bakı, 2002.
8. Əliyev S.C., Hacıyeva H.M., Mikayılzadə N.C., Tibbi biliklərin əsasları. Bakı, 2004.
9. Əlizadə Ə., Ə.Bayramov Psixologiya. Bakı, 1989.
10. Əmirov M., İnsan və cəmiyyət. (Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti). Bakı, 2010.
11. Fövqəladə hadisələrin təsnifatı (məlumat kitabı). Bakı, 2001.
12. Hüseynov L., Beynəlxalq hüquq. Bakı, “Qanun”, 2012.
13. Xankişişiyev B. Sığorta fəaliyyətinin əsasları. Bakı, 2006.
14. Xankişişiyev B. Sığorta. Bakı, 2005.
15. Xəlilov T., Zeynalova M., Qlobal ekoloji problemlər. Bakı, “MBM”, 2013.
16. Xodov L.Q., Vergilər və iqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi. Bakı, 1997.
17. Kərimov E., Osmanov B., İqtisadi nəzəriyyə. Bakı, 2004.
18. Qasımov M., Sağlam həyat tərzini uğrunda. Bakı, 2005.
19. Qurani-Kərim (Tərcüməçilər: akad. Ziya Bünyadov və prof. Vasim Məmmədliyəv). Bakı, 1992Novruzov N., Hüseynov X., Maliyyə. Bakı, 2007.
20. Novruzov N., Hüseynov X., Maliyyə. Bakı, 2007.
21. Özünə və başqalarına kömək etməyi bacar. (Azərbaycan Respublikası Fövqəladə Hallar Nazirliyi). Bakı, 2004.
22. Rəsulov F., İbadəoğlu Q., İqtisadiyyatın əsasları. Bakı, “Elm”, 2004.
23. Rüstəmov Y., Fəlsəfənin əsasları. Bakı, 2007.
24. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2009.

Türk dilində

25. Delius, Harald. Etik, Günümüz Felsefe Disiplinleri. D.Özlem, İstanbul.
26. Sosial bilgiler dersi öğretim programı. Ankara, 2005.

Rus dilində

27. Винокурова Н.Ф., Трушин В.В. Глобальная экология. М.: Просвещение, 1998.
28. Коробкин В.И., Передельский Л.В. Экология. – Ростов н/Д: Феникс, 2000.
29. Лихачев Б.Г. Педагогика. Курс лекций. Юрайт, 1999.
30. Новиков Ю.В. Природа и человек. М., Просвещение, 1991.
31. Пометун Е. Энциклопедия интерактивного обучения. Киев, 2007.
32. Щепанская Т.Б. Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX–XX вв. М., Индрик, 2003.

Buraxılış məlumatı

HƏYAT BİLGİSİ 9

*Ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün
Həyat bilgisi fənni üzrə*

DƏRSLİK

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər: **Nüşabə Məmmədova**
Könül Mahmudova
Sevil Bəhrəmov

Buraxılışa məsul	Rafiq Kazımov
Dizayner	Nurlan Nəhmətov
Dizayner və səhifələyici	Kübra İbrahimova
Redaktor	Aida Quliyeva
Korrektor	Nübar Qarayeva
Texniki redaktor	Sevinc Yusifova
Baş redaktor	Nərgiz Cabbarlı
Texniki direktor	Xəqani Fərzaliev
Nəşriyyat direktoru	Sevil İsmayılova

© **Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi (qrif nömrəsi: 2020-054)**

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi 6. Fiziki çap vərəqi 8,5. Formatı 70x100^{1/16}.
Kəsimdən sonra ölçüsü: 165x240. Səhifə sayı 136.
Şriftin adı və ölçüsü: məktəb qarnituru 10-12. Ofset kağızı. Ofset çapı.
Sifariş _____. Tiraj 130762. Pulsuz. Bakı – 2020

Əlyazmanın yığıma verildiyi və çapa imzalandığı tarix: 06.08.2020

Nəşriyyat:
“Şərq-Qərb” ASC
(Bakı, AZ1143, Hüseyn Cavid küç., 111)

Çap məhsulunu istehsal edən:
“Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya” MMC
(Bakı, AZ1052, F.Xoyski küç., 149)

Əziz məktəbli!

**Bu dərslik sizə Azərbaycan dövləti tərəfindən
bir dərs ilində istifadə üçün verilir.**

**O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri
qazanmaq üçün sizə etibarlı dost və yardımçı olacaq.**

**İnanırıq ki, siz də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq,
onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli
saxlayacaqsınız ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli
yoldaşınız ondan sizin kimi rahat istifadə edə bilsin.**

Sizə təhsildə uğurlar arzulayırıq!

